

11. Muntanyes de Tivissa-Vandellòs

Comarca:

Pertany a la comarca del Baix Camp en la part oriental i a la comarca de la Ribera d'Ebre en la part occidental. També abraça un petit sector de la comarca del Baix Ebre.

Superfície:

12.180 ha corresponents a les Terres de l'Ebre i 8.131 ha a l'àmbit del Camp de Tarragona.

Municipis:

Aquesta unitat la integren diversos municipis. De la Ribera d'Ebre: Tivissa i Ginestar; del Baix Ebre: el Perelló i l'Ametlla de Mar; del Baix Camp: Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant.

424

El poble de Castelló se situa al sector nord de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Paisatge de muntanya mediterrània caracteritzat per un relleu agrest. Destaquen la mola de Genessies, la serra de Tivissa, la Llena, els Borjos, la serra de la Talaia, la serra de la Creu, les Marrades i els graus de Vandellòs.
- La vegetació ocupa gairebé el 90% del territori de la unitat. Les brolles i garrigues termòfiles predominen en el vessant meridional. Els claps d'alzinars se situen a les obagues principals.
- El riu de Llastres és el principal curs d'aigua i és l'eix que estructura el poblament i les comunicacions pel sector nord. El vessant meridional està solcat per una xarxa de barrancs que desemboquen directament al mar.
- Al voltant del riu de Llastres es conreen cereals, vinya i ametllers.
- Nuclis urbans de petita dimensió (Vandellòs, Masboquera, Masriudoms, l'Almadrava) i presència d'alguns pobles deshabitats (Castelló, Masdevalentí, Fatxes i Gavadà).
- A la zona del coll de Balaguer es concentren moltes infraestructures energètiques i de comunicació (dues centrals nuclears, una central tèrmica, l'autopista AP-7, l'autovia A-7 i la carretera N-340).

 Mirador

 Itinerari motoritzat

8 TV-3031, TV-3032, de Tivissa a la N-420

10 C-44, del mas de Molló al coll de Fatxes

11 Camí forestal de coll de Fatxes a la plana de St. Jordi

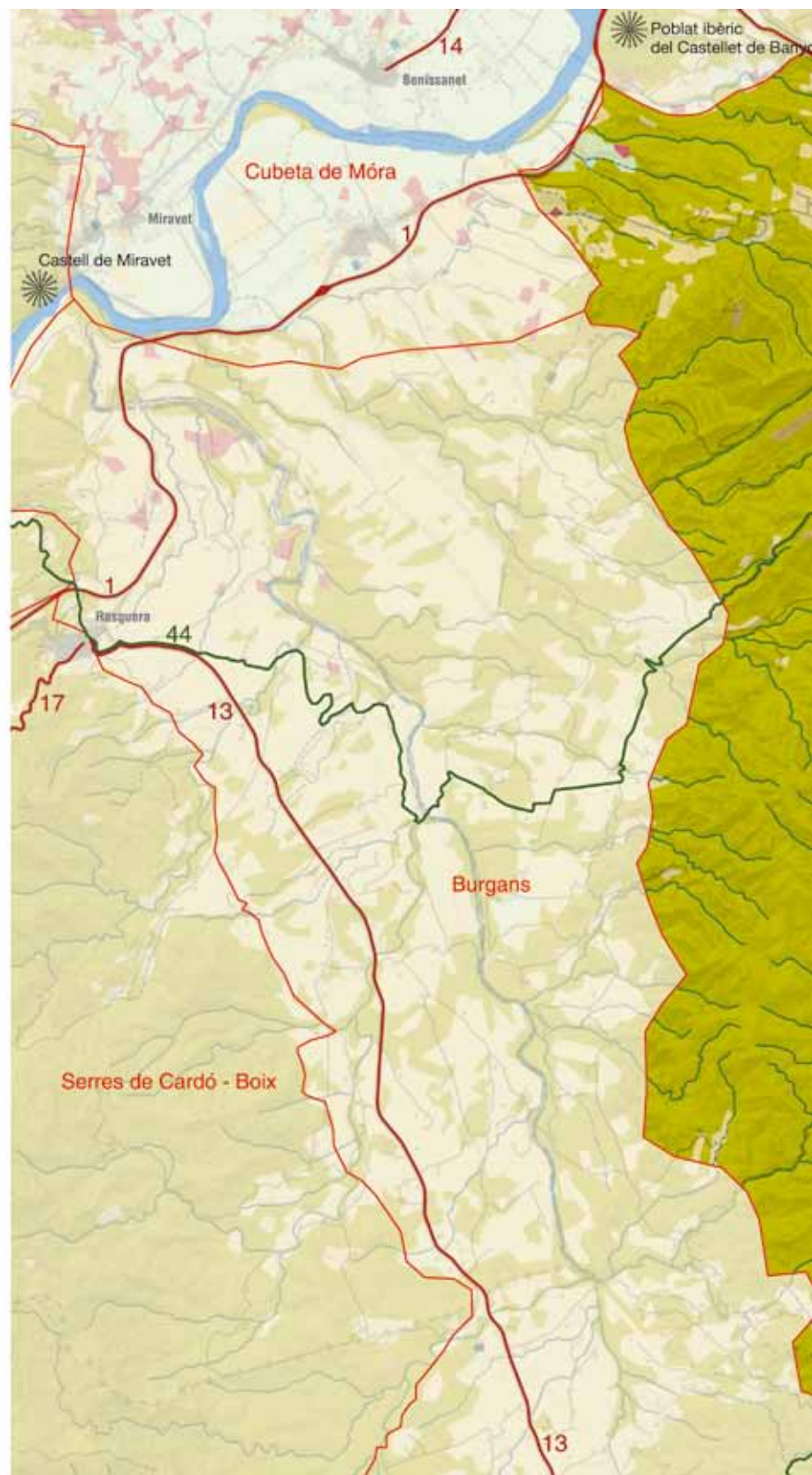
 Itinerari no motoritzat

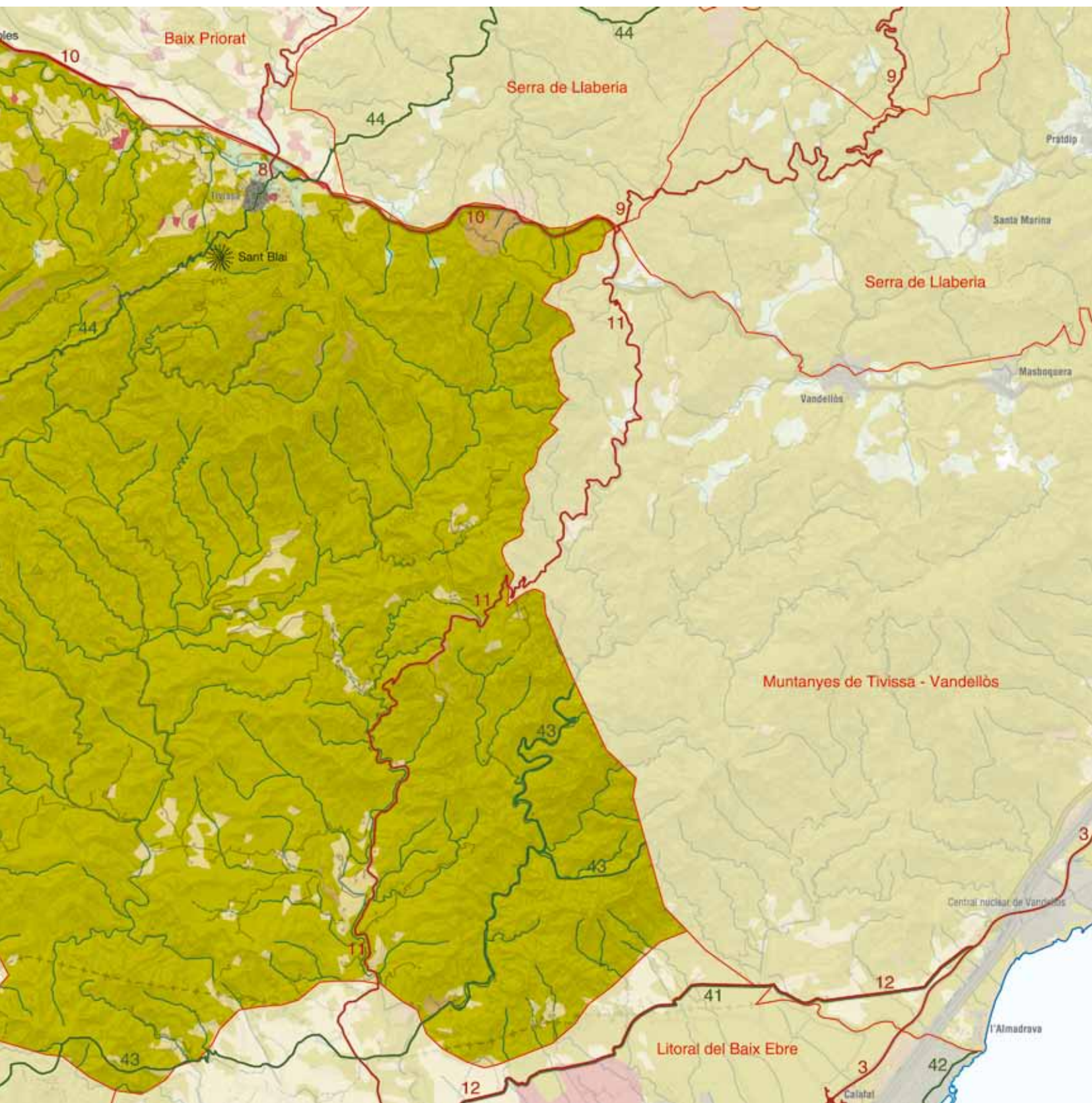
43 GR-192

44 GR-7

426

Elements naturals que constitueixen el paisatge

Les muntanyes de Tivissa i Vandellòs formen part de la branca meridional de la Serralada Prelitoral, que des de les serres de Prades voreja la depressió de Falset i ressegueix la costa fins a Tortosa. Són unes muntanyes seques, esquerpes i inhòspites, gairebé deshabitades, que reflecteixen la dinàmica territorial que ha dominat durant les darreres dècades a la muntanya mediterrània calcària.

El relleu està constituït per un muntanya compacta, organitzat en serres i moles individualitzades per la disposició de la xarxa hidrogràfica. S'hi identifiquen tres alineacions principals que conflueixen: una alineació formada per la serra de la Mar, amb una alineació de sud-oest a nord-est, amb la Talaia (418 m), la tossa de l'Alzina (697 m), les moles del Taix (693 m), el Molló Puntaire (728 m), la Portella (722 m) i la mola de Nadell (582 m); una altra alineació, amb una orientació oest a est, formada per la Llena i la serra de Tivissa, amb les Càrcoles (425 m), la Tossa (718 m), la punta de Jovara (766 m) i la mola de Genessies (711 m), i una tercera, amb una orientació de sud a nord, formada per les muntanyes dels Burgans i la serra de la Creu, amb les Marrades (464 m) i Missamaroi (719 m). Aquestes alineacions estructuraven el conjunt orogràfic en tres conjunts de vessants: els vessants sud, rocosos i recoberts per brolles i garrigues, que cauen sobtadament cap al mar; els vessants nord, encarats a la vall del riu de Llastres (sector est) i al baix Priorat (sector oest), que presenten una fisiografia caracteritzada pels cingles calcaris, amb materials tous als seus peus que permeten la presència d'àrees de conreu, i un tercer grup de vessants, que es constitueixen al sud de la Llena i la serra de Tivissa, amb un relleu més ondulat, estructurats al voltant dels barrancs de l'Eixorba-Frides-Jovara, amb la presència d'unes petites àrees planes (les Deveses, planes de Llorell) i unes serres menors (serra de la Batalla, 374 m).

La costa rocosa és la que predomina, amb penya-segats pròxims al coll de Balaguer, però al sud de la punta de cala Bea s'obre la platja de les Rojales, i al sud de la punta Grossa, on hi ha emplaçada la central nuclear de Vandellòs, es troba la platja de l'Almadrava.

El clima oscil·la entre el sec subhúmit, a les zones elevades del nord de la unitat, amb unes temperatures mitjanes anuals entre els 13 i els 14 °C, i unes precipitacions entre 650 i 750 mm, i el tipus semiàrid, als vessants marítics i occidentals, amb unes temperatures mitjanes anuals entre els 15 i els 17 °C, i unes precipitacions entre 550-650 mm.

El conjunt muntanyós està solcat per un conjunt de barrancs que, a causa de la combinació d'un clima mediterrani sec i el predomini dels materials calcaris, no acostumen a portar aigua excepte després de pluges molt intenses. La xarxa hidrogràfica es divideix entre els barrancs del vessant nord, que desguassen al riu de Llastres o al barranc de la Fotx, i els del vessant sud, que es dirigeixen directament cap al mar. Més curts al sector de Vandellòs (barrancs de Llèria, Lleriola, Cadaloques, entre d'altres), i més llargs al de Tivissa (barrancs de l'Eixorba-Frides-Jovara, Mescales-Frauques-Escaldabecs, Taixos-Abellar-Senén, entre d'altres) i desemboquen a la Mediterrània després de travessar la plana de Sant Jordi, ja fora d'aquestes muntanyes.

Malgrat el gran recobriment de la vegetació espontània, els boscos d'alzines i carrasques són escassos i es localitzen a les obagues i a les raconades més humides. Els alzinars més ben conservats es troben al peu de les obagues de la Llena, los Borjos, los Dedalts, la Portella i la mola de Nadell. En el seu lloc estan molt esteses les brolles calcícoles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) amb albada (*Anthyllis citissoides*) i esteperola (*Cistus clusii*) junt amb les pineles de pi blanc. En els vessants marítics hi penetra la màquia litoral de llentiscle (*Pistacia lentiscus*) i margalló (*Chamaerops humilis*).

L'espai forestal sotmès a gestió pública té una gran extensió, ja que els ajuntaments de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant i de Tivissa són propietaris de gairebé tots els vessants meridionals.

Evolució històrica del paisatge

La unitat de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs històricament ha tingut una baixa densitat de població, amb un predomini dels elements naturals per sobre dels elements humans, per bé que les petjades dels humans hi són ben presents, a través de les restes de bancals i marges de pedra seca, corrals, casetes de tros o masos, així com indirectament, a través de la ramaderia (encara present i relativament activa) i els incendis forestals. Tot i la baixa densitat de població, els assentaments daten de ben antic, tal com ho demostren les pintures prehistòriques localitzades a la cova de les Vilelles (Tivissa) i a la cova de l'Escoda (Vandellòs), o els assentaments ibers o preibers de la mola de Genessies o de la partida de Lleixares.

Havia estat un territori molt vinculat a les activitats silvícoles (extracció de fusta i carbó vegetal) i ramaderes (amb ramats de cabra blanca de Rasquera) i els conreus eren molt més marginals, sobretot als vessants del nord de la unitat, on fins al final del segle XIX s'havia plantat sobretot vinya i cereals.

Fins a la meitat del segle XIX bona part del paisatge d'aquestes muntanyes estava dominat per extenses masses boscoses, amb

Les casetes de tros són un dels elements construïts que es troben a la unitat. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

una concentració dels conreus a l'entorn de les valls i planes situades al nord i a l'interior de la unitat, allà on els materials més tous, junt amb una major disponibilitat d'aigua, havien afavorit la creació dels pobles de Masriudoms, Masboquera, Vandellòs i Tivissa.

A banda dels nuclis esmentats, també van existir, fins a la dècada de 1960, els nuclis de Castelló, Masdevalentí, Fatxes i Gavadà. Aquests nuclis, avui deshabitats, juntament amb el de Remullà (al mateix terme de Vandellòs, encara que forma part de la unitat de la serra de Llaberia), així com el conjunt de masos torre del municipi de Tivissa (Frauques, Aumet, Sedó, Genessies, entre d'altres) probablement van néixer a la baixa edat mitjana, responent a la necessitat dels propietaris de terres de ser prop dels conreus i de les explotacions forestals i ramaderes. S'observa en totes aquests conjunts d'assentaments la presència d'una o dues cases pairals, que serien les primeres a ser construïdes i que corresponien als terratinents de cada partida del terme. De mica en mica, l'accés a la propietat dels assalariats va fer que aquests es construïssin la seva pròpia casa, de dimensions més modestes. Aquest fet però només va succeir en els casos dels nuclis de Castelló, Masdeva-

lentí, Fatxes i Gavadà, que se situen en els indrets amb disposició de materials més tous i aigua, a mig camí entre les valls i els cingles calcaris.

Des de 1850 fins a l'any 1900 es va produir un procés de rompu-des bastant generalitzat que comportà, per exemple, que el terme de Vandellòs-Hospitalet passés de tenir 1.430 ha de conreu l'any 1862 a tenir-ne 1.752 ha l'any 1884. En aquest període el paisatge agrari predominant era el del mosaic de conreus, principalment de vinya i cereals de secà, però també n'hi havia amb ametllers, oliveres, avellaners, garrofers, així com altres fruiters i petites superfícies d'horta vora els nuclis urbans. Als sectors dels massissos calcaris, les masses forestals s'ensenyorien del paisatge, mentre que els conreus, marginals, se situaven en els indrets més o menys aptes dels discrets fons de vall o alguna solana. Les masses forestals estaven intensament explotades per ramaderia, tala per a fusta i, sobretot, per al carboneig.

Fou al final del segle XIX quan s'assoliren els màxims nivells de poblament de la unitat, atesa la major demanda de productes silví-

coles (sobretot carbó vegetal) i de vins i aiguardents (a causa dels efectes que la fil·loxera estava tenint a França). Aquests dos fets van significar unes pressions sobre el medi natural mai conegudes abans, i que produïren una radical transformació del paisatge, amb la rompuda de pendents per plantar-hi ceps i tales massives per fer carbó. El paisatge de la unitat del pas del segle XIX al segle XX es va caracteritzar pel predomini de la roca calcària, les brolles, els corrals i els marges de pedra seca.

Des del 1900 fins al 1950 es va produir un abandonament lent de l'activitat agrària en general. Alhora, es va reduir la pressió sobre les masses forestals, sobretot pel que fa al carboneig, que poc a poc va perdre importància per l'aparició dels combustibles fòssils. A la part del massís calcari, la ramaderia i l'extracció de llenya continuaven, però la superfície arbrada va guanyar terreny amb els anys.

Mentre això succeïa a la banda del massís calcari, a les valls de Vandellòs i Tivissa, juntament amb el progressiu abandonament dels conreus, es produïa una substitució massiva dels conreus que formaven mosaic per gairebé un monocultiu d'avellaner en el cas de Vandellòs i d'ametller en el cas de Tivissa. D'aquesta manera, van desaparèixer gairebé del tot els sembrats i la vinya, mentre que les superfícies forestals anaven augmentant de superfície a la vegada que es feien més madures, amb l'increment de la superfície forestal arbrada.

430

A l'extrem sud d'aquesta unitat, a les zones dels Comuns de la Vila (Tivissa) i del bosc del Comú (Vandellòs), es va produir un fenomen de rompudes forestals per a la plantació d'olivera i garrofers. Eren terrenys comuns, titularitat dels ajuntaments, que els veïns dels pobles de Vandellòs i Tivissa van anar a arrabassar il·legalment però amb el consentiment dels ajuntaments respectius.

Des de 1950 fins a l'actualitat ha continuat l'abandonament progressiu dels conreus, que han desaparegut totalment del massís calcari, i a les valls s'han concentrat en els indrets amb menors pendents i més ben comunicats. L'avellaner i l'ametller segueixen sent els conreus més abundants i els que defineixen i caracteritzen el paisatge dels sectors de les valls, junt amb unes superfícies forestals cada cop més desenvolupades.

Durant aquest període, a la zona dels massissos calcaris s'ha produït l'abandonament progressiu de la pràctica totalitat dels aprofitaments, a excepció de la ramaderia extensiva. Així doncs, després de la desaparició del carboneig a les dècades anteriors, es va abandonar gairebé del tot l'extracció de llenya. Aquesta situació va afavorir el desenvolupament d'unes superfícies forestals contínues i cada cop amb més càrrega de combustible, per la qual cosa els grans incendis solen castigar les masses forestals de tot el massís calcari a raó d'un gran incendi cada deu o quinze anys.

El sector litoral, en canvi, va patir a partir de la dècada de 1960 un increment de pressió sobre el medi que va anar transformant el paisatge. Es va construir l'autopista AP-7 i la carretera N-340, dues centrals nuclears i una central tèrmica amb totes les infraestructures auxiliars corresponents (línies d'alta tensió, subestacions elèctriques, etc.).

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de la unitat muntanyes de Tivissa-Vandellòs està caracteritzat per un relleu agrest de serres calcàries modelades en moles i cingleres. La disposició del relleu i dels materials geològics condiciona que els espais aptes per al conreu siguin escassos i limitats als fons de les valls, prop de l'eix que marca el riu de Llastres, on es localitzen els nuclis de població. La major part del territori està recobert per la vegetació natural, amb predominança de brolles i màquies i amb presència d'espècies termòfiles com l'albada i l'esteperola. Clapes d'alzinars i alguna roureda seca es localitzen a les obagues. El pi blanc és present arreu, tot i que en diferents nivells de desenvolupament.

El paisatge de la unitat està directament relacionat amb les dinàmiques pròpies de la baixa muntanya mediterrània, caracteritzades pel despoblament, l'abandonament de les activitats agràries en els sectors de sòl menys fèrtil i l'extensió de la vegetació natural que ocupa grans extensions contínues i que condicionen el risc d'incendi forestal i faciliten l'expansió del foc.

La recurrència dels incendis forestals ha convertit aquest espai en un dels que s'ha cremat més vegades en els últims vint-i-cinc o trenta anys a Catalunya. Als incendis de les dècades dels setanta i vuitanta s'hi ha d'afegir el de l'abril de 2006, que va calcinar 1.250 ha del sector sud-est de la unitat. El paisatge d'aquest sector, doncs, es presenta avui dia dominat de manera quasi absoluta per les brolles i les garrigues, i les superfícies arbrades no deixen de ser anecdòtiques, i localitzades en indrets ombrívols i planers de l'interior del massís.

Pel que fa al poblament, es concentra a la vall del riu de Llastres, on es localitzen els nuclis de Vandellòs, Masboquera i Masruidoms, així com els pobles deshabitats de Castelló, Masdevalentí, Fatxes i Gavada. El nucli de Castelló presenta símptomes de recuperació, gràcies a l'esforç de veïns de Vandellòs agrupats en l'Associació Masia de Castelló, que des de fa anys intenta recuperar arquitectònicament i funcionalment aquest nucli. Cal remarcar que el desenvolupament immobiliari al sector de la vall del riu de Llastres és pràcticament inexistent, i fins ara ha prevalgut el reaprofitament d'antics edificis o el rebliment d'alguna parcel·la buida de l'interior dels nuclis. Per altra banda, l'altre nucli destacat de la unitat és Tivissa, que no se situa a la vall del riu de Llastres, sinó que es troba a l'altra banda del coll de Fatxes, seguint la mateixa carretera C-44 que creua Vandellòs, ja a la vall de l'Ebre.

Entre els nuclis de Vandellòs, Masboquera i Masruidoms pràcticament no s'arriba a la mitja dotzena de pagesos. A aquestes explotacions situades a les terrasses del riu de Llastres i en els fons dels barrancs que li són tributaris, cal sumar-hi algunes hectàrees d'avellaners i oliveres, així com fragments d'horta a la vora dels nuclis urbans o allà on la presència d'aigua ho permet. Es tracta d'explotacions mantingudes a temps parcial, que tenen i tindran efectes clars sobre el paisatge, en produir-se progressivament l'abandonament dels pocs conreus existents.

La C-44, que uneix l'Hospitalet de l'Infant amb l'eix de l'Ebre (C-12), és una de les principals vies de comunicació de la unitat. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Respecte de les infraestructures, la via de comunicació principal és la carretera C-44, que comunica l'Hospitalet de l'Infant amb Vandellòs, Tivissa i Móra la Nova, i que segueix el curs del riu de Llastres. A més l'autopista AP-7, la carretera N-340 i l'A-7 segueixen un traçat que voreja les muntanyes per la costa a través del coll de Balaguer. Les comunicacions per l'interior de les muntanyes es fan per pistes forestals difícils de transitar a causa de la configuració del relleu, que no ofereix passos naturals que permetin flanquejar-lo.

Així doncs, els paisatges naturals predominen arreu i són els que donen caràcter a l'espai. Tot i aquesta certa homogeneïtat paisatgística general, en detall poden diferenciar-se tres sectors amb una identitat pròpia: la vall del barranc del riu de Llastres, el massís calcari i el coll de Balaguer-Acampadors.

La vall del barranc del riu de Llastres manté un cert mosaic agroforestal format per conreus d'avellaner i bosquines de pi blanc, tot i que cada vegada més els conreus van cedint espai al bosc. Els boscos d'alzinar madurs es concentren a les obagues de la vall i, junt amb els cingles calcaris, constitueixen un paisatge característic d'aquest sector de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Els pobles habitats de Vandellòs, Masboquera i Masriudoms mantenen l'estructura de poble tancat i de carrers estrets, per bé que alguna construcció trenca aquesta harmonia. En aquesta àrea les línies d'alta tensió són ben visibles, especialment les torres situades dalt dels espadats calcaris, així com el gasoducte Barcelona-Bilbao-València, que creua tota la vall del riu de Llastres i és visible quan passa per vessants calcaris de cert pendent.

El massís calcari mostra un predomini total i absolut de les brolles i les garrigues, només absents en determinats cingles i en determinades fondalades, on les bosquines més o menys desenvolupades fan acte de presència. Els incendis forestals i la ramaderia extensiva són els principals configuradors d'aquest paisatge. Finalment, les nombroses línies elèctriques de molt alta tensió creuen el paisatge del conjunt de la unitat, però sobretot aquest sector del

massís calcari, on són especialment visibles les situades en punts elevats de les serres o a les portelles (colls de muntanya).

Finalment, el coll de Balaguer-Acampadors es caracteritza per tenir un paisatge molt transformat, sobretot al voltant del coll de Balaguer. El sector està marcat per la presència del complex energètic format per una central nuclear en procés de desmantellament (Vandellòs I), una central nuclear en funcionament (Vandellòs II) i una central tèrmica; diverses línies elèctriques d'alta tensió; l'autopista AP-7, i l'autovia A-7.

A la zona dels Acampadors, ja a l'extrem sud de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, el paisatge s'eixampla cap a la plana de Sant Jordi d'Alfama, i els conreus d'olivers i garrofers, juntament amb les garrigues i alguns claps de pineda de pi blanc, configuren un discret però interessant mosaic agrícola.

També són apreciables altres elements antròpics a la unitat, com les línies elèctriques de baixa i mitjana tensió (de Vandellòs a Cas-telló, i de Vandellòs als graus de Vandellòs), les torres de comunicació dels graus de Vandellòs o les pedreres situades a l'est de la unitat.

Expressió artística del paisatge

A través d'obres de viatges geogràfics, com *Del Camp de Tarragona a l'Ebre* de Josep Iglésies i Joaquim Santasusagna (1931), o de relats del mateix Josep Iglésies a *Ciutats del món* (1948), on descriu el poble de Gavada, es plasmen literàriament fragments del paisatge d'aquesta unitat. Un fragment d'aquest darrer llibre permet captar com era el paisatge de Gavada i el seu entorn:

“Febrer s'aprima. La darrera nevada ha deturat de brotonar els ametllers, que a la part camperola del terme de Vandellòs ja són en flor. Les argelagues, en canvi, han esclatat en randes grogues per tota la serra, mentre el romaní només arrisca alguna dèbil provatura de llevar un raim de capsuletes lila.

Obert el dia amb una tallada de lluna encara blanca en el cel, Gavada es desensonya, moll de rosada, airejat de gelebros, dalt d'unes lliseres de les solanes del barranc Fondo. Les teulades són com crostes de pa casolà ben torrat, i els murs de pedra clara són color de llet igual que una molla. El glopet de les cases més velles fa un redol penyaler amb caient de fortalesa. Es el carrer d'Ací, que ser-va bona part de l'esguard obstruït per l'enorme bromera negrenca de l'obaga del Barceló, que se li encara, sorruda. Enllà de les eres i del camí carreter, una dotzena d'edificis més eixorivits i juvenívols, s'enretira i fa renglera, cara al sol, per tal de llençar l'esguard de llurs portes i finestres, ribetejades de blau, vers la massa rocosa de les Tosses, enorme teló blavenc que sobresurt del collet del Roure. Es el carrer d'Allà que voreja les terres del Cerveri, sota les ruïnes daurades de la Torre, rodona i veïna del bosc.” (Iglésies, 1948: p. 89)

També hi ha descripcions d'episodis com ara els incendis o els aiguats que van tenir conseqüències sobre el paisatge de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Concretament a la *Guia de la Ribe-*

ra d'Ebre, de Biarnès i Cid (1984), es descriuen els quatre grans incendis que van arrasar aquestes muntanyes i el desastre dels posteriors aiguats de l'any 1971, de la manera següent:

“L'any 1971, els genets de l'Apocalipsi cavalcaren per la Ribera [...] Socarrimades i carbonitzades restaren les muntanyes de Tivissa per les quatre petjades d'aquest cavall de foc als quatre incendis forestals durant l'estiu, i l'espasa de foc d'un sol abrasador, amb temperatura mai igualades, sense una sola gota de pluja, va martiritzar la Ribera.

Fosques nuvolades avançaren pels quatre costats del cel de la Ribera i el diumenge dia 19 de setembre va començar a ploure; a Tivissa a la tarda caigueren 150 litres per m², i el dimarts dia 21, va ser el diluvi; a Tivissa en dues hores caigueren 186 litres per m²: murs d'un metre de gruix arrencats de soca-rel, finques desaparegudes, terres totalment erosionades, arbres desarrelats i llençats a molta distància. —Si un vol veure destrosses, se n'atiparà!— deien els de Tivissa. On hi havia fèrtils i molt cuidats hortets, es contemplava una barranc esfereïdor. Aquest aiguat, solament a Tivissa, va produir pèrdues de 140.500.000 ptes.” (Biarnès i Cid, 1984: p. 51)

Valors en el paisatge

En aquesta unitat destaquen diversos indrets amb valor ecològic: el sector central del massís calcari (Espai d'Interès Natural de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, amb 4.346,72 ha) i que va ser inclòs al PEIN per contenir espècies que tenen aquí la seva àrea de distribució més septentrional (principalment l'àliga cuabarrada i el falcó pelegrí), i la petita muntanya del Torn i el seu litoral (Espai d'Interès Natural de la Rojala-platja del Torn), de 210,60 ha, a Vandellòs, que va ser inclòs per contenir mostres de vegetació pròpia de les platges i els penya-segats, a més de representar un espai forestal proper a la línia de costa. Tots aquests espais han patit diversos incendis forestals, que han fet canviar substancialment tant els seus valors ecològics com el seu aspecte paisatgístic.

El sector de les serres de Tivissa i de la Creu és inclòs dins l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya. Aquí s'hi pot observar una disposició que mostra una secció estratigràfica del tipus juràssic, que destaca per la seva bellesa paisatgística, amb un relleu modelat a partir de la seva interessant i particular geologia.

Els valors històrics del paisatge més rellevants pel seu abast territorial són el conjunt de marges de pedra seca, avui la majoria deshabitats. Vinculat a l'activitat agrícola també tenen un elevat interès històric el conjunt de camins de bast, molts empedrats, que s'utilitzaven per a la comunicació entre els pobles o per accedir als diversos conreus.

Un altre valor històric de primer ordre són els diversos pobles deshabitats (Castelló, Masdevalentí, Fatxes i Gavada), que testimonien la tipologia d'assentament pròpia d'aquest territori des de l'edat mitjana fins a la dècada de 1960. També tenen un valor històric els masos torre del sector central i sud de la unitat, entre els municipis de Tivissa i Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant: mas d'Aumet, mas d'en Sedó, mas de Genessies, mas de Frauques o la torre circu-

L'arquitectura rural de pedra en sec també és present en aquest paisatge. A la imatge, bancals a l'entorn de Tivissa. Observatori del Paisatge

lar de Gavada, tots cinc inclosos en el catàleg de béns culturals d'interès nacional (BCIN), o el mas de la Devesa. El castell de Sant Blai, actualment en ruïnes, també és inclòs en el catàleg dels BCIN.

Relacionats a l'activitat ramadera, es poden considerar de valor històric les restes de corrals, avui dia tots en un estat avançat de ruïna, que es poden trobar arreu de les zones altes de les serres.

El nucli urbà de Tivissa conté diversos elements catalogats dins el catàleg dels BCIN, entre els quals diverses cases pairals de la part antiga del nucli, així com els portals d'Avall i de l'Era.

Entre els valors religiosos i espirituals destaca l'ermita de Sant Blai, l'única de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i de gran devoció entre els habitants de Tivissa, que per sant Blai, el 3 de febrer, hi van en romeria. Al mateix poble de Tivissa un element amb valor religiós que destaca en el paisatge és l'església de Sant Jaume, ben visible des de la C-44. Aquesta església presenta la particularitat que és un gran edifici format per tres parts: església antiga, capella del Roser i església nova, construït des del segle XIII fins al XIX, on s'han combinat elements de diferents estils.

Els valors mitològics relacionats amb el paisatge de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs estan sobretot lligats al fet que part d'aquest territori ha estat repetidament vinculat a la ufologia. L'aïllament, les formes de les muntanyes o els colors de la lluna plena reflectits en les roques han estat motius que sembla que han afavorit el reconeixement d'aquest territori, per part dels amants d'aquestes ciències ocultes, per a l'observació d'aquests fenòmens.

També hi ha tota una sèrie de llegendes relacionades amb uns assassins que van tenir lloc al poble, avui deshabitat, de Fatxes. Aquestes històries han fet que part de la població del territori consideri l'entorn de Fatxes com un lloc maleït i perillós. Vinculat a aquests assassins hi ha diverses llegendes de persones que asseguraven haver estat testimonis de fenòmens paranormals.

La mola de Genessies, la serra de Tivissa, la Llena, els Borjos, la serra de la Talaia, la serra de la Creu, les Marrades o els graus de Vandellòs representen valors simbòlics i identitaris, en ser considerades muntanyes simbòliques, sobretot per part de la població local, mentre que el conjunt muntanyós vist des del Camp i des de l'Ebre representa una part de l'escenari de fons, amb el qual els habitants del Camp i l'Ebre, especialment els de la Ribera d'Ebre i els del Priorat, se senten altament identificats.

El valor d'ús social d'aquesta unitat està centrat amb les sortides de senderisme esporàdiques no organitzades o organitzades tant per entitats locals com foranes. Hi ha un variat nombre de rutes que permeten endinsar-se en aquestes muntanyes a través d'una xarxa de camins i senders pràcticament inacabables. De fet, aquestes muntanyes tenen una tradició senderista que ve de fa anys: la primera marca de pintura d'un sender de gran recorregut (GR-7) a l'Estat espanyol va ser a l'ermita de Sant Blai l'any 1976. Just a l'ermita de Sant Blai hi ha una petita àrea de lleure, i a mig camí de Tivissa hi ha diverses vies per practicar l'escalada o les vies ferrades. Altres activitats que es desenvolupen en aquesta unitat són l'activitat cinegètica per part de caçadors locals, així com un intens ús motoritzat, de motos i quads, tant de forma organitzada com per lliure.

Entre els valors estètics del paisatge destaquen especialment els relacionats amb les formes que han originat els processos erosius

sobre la roca calcària. Destaca en aquest sentit la mola de Genessies que, amb la seva forma, esdevé una fita en el paisatge visible des de diversos punts d'aquest espai. També destaquen el serrat dels Avencs i el molló Puntaire, que es mostra com una autèntica serra per les nombroses dents que li donen forma, i els graus de Castelló i de Vandellòs, que integren uns espadats considerables. Unes geofomes singulars són les que es poden observar a la Llena, la Tossa i la roca del Migdia, on hi ha una magnífica secció estratigràfica on afloren materials amb unes condicions espectaculars.

També cal destacar els contrastos entre la roca i la vegetació que es pot observar a la serra de l'Esteve, la serra de la Talaia, la serra de Tivissa, la Llena, los Borjos, Missamaroi, o la serra de la Creu. Al mateix temps, les masses boscoses que s'estan configurant als vessants interiors de les muntanyes de Tivissa i Vandellòs també tenen un valor estètic, sobretot per la seva contraposició als espadats i les serres calcàries de la vora.

Els conreus d'olivera (acompanyades d'ametller), a les zones de contacte amb les unitats baix Priorat i litoral del Baix Ebre també presenten un valor estètic.

Un altre paisatge amb valor estètic, en aquest cas al sector litoral de la unitat muntanyes de Tivissa-Vandellòs, és el de l'illot i els penya-segats del Torn, que, amb la conjugació de roca i mar, presenten un paisatge de gran bellesa.

Conreus d'ametllers amb el nucli de Tivissa i la serra de la Llena al fons. Observatori del Paisatge

En l'àmbit urbà destaquen els valors estètics del conjunt del nucli urbà de Tivissa, tant des del punt de vista extern, que configura un valor estètic amb un patró d'assentament condicionat per l'orografia i amb unes vistes esplèndides des de la C-44, com pel que fa al seu centre històric. El centre històric de Tivissa encara conserva l'estructura de l'antiga trama urbanística encerclada per un recinte emmurallat. Una passejada pels carrers estrets i costeruts permet descobrir edificis d'interès com el portal de l'Era, el portal d'Avall, l'Hostal o les restes de les muralles. Així mateix, els accessos al nucli urbà de Tivissa mantenen les fileres d'arbres de plataners (*Platanus hispanica*) amb una funció d'embelliment i per donar ombra. També tenen valor estètic el conjunt de cases abandonades dels nuclis de Castelló, Gavadà i Fatxes.

Tangencialment, l'extrem occidental de la unitat es veu sovint afectat per les boires hivernals que es presenten a la cubeta de Móra, que en contrast amb els perfils calcaris de les serres generen uns paisatges efímers però de gran bellesa.

La unitat muntanyes de Tivissa-Vandellòs, en conjunt, també representa un valor estètic per la silueta que marquen les carenes de les serres, tant si són vistes des del Camp de Tarragona, des del Baix Ebre, com des de la Ribera d'Ebre o el Priorat.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

434

Amb relació als punts d'observació del paisatge, per la seva relativa accessibilitat i popularitat, destaca el de l'entorn de l'ermita de Sant Blai, prop de Tivissa; el de la muntanya del Torn, on recentment s'ha adequat un mirador, i els Dedalts de Vandellòs, als quals es pot accedir des del poble de Vandellòs per una pista forestal apta per a tot tipus de vehicles, i des d'on es pot contemplar pràcticament tota la vall del riu de Llastres i del massís calcarí, així com bona part del Camp de Tarragona. Un altre punt d'observació és el del coll d'Aumet, al qual es pot accedir pel camí de Gavadà, totalment apte per a tot tipus de vehicles, i des d'on es pot observar bona part del massís calcarí així com les planes de Sant Jordi i del Burgar, a les Terres de l'Ebre.

Les principals rutes motoritzades d'observació del paisatge són les carreteres N-340 i C-44, que perifèricament permeten contemplar des de diverses perspectives la unitat muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Des del mas del Molló fins al coll de Fatxes, per la C-44, es poden contemplar el conjunt de serres, cingles, pics i barrancs que formen el sector occidental. L'N-340 permet creuar la unitat pel sector litoral, des de l'Almadrava fins passat el coll de Balaguer. També des del Perelló fins a l'Almadrava, per l'antiga carretera N-340, que travessa pel mig del desert d'Alfama, es poden veure els estreps meridionals d'aquestes muntanyes, així com alguns dels seus cims. Tangencialment, del Perelló a Rasquera, per la TV-3022, que creua la unitat dels Burgans, es poden contemplar les serres del sector oest de la unitat.

El camí asfaltat que uneix el coll de Fatxes amb la plana de Sant Jordi creua la unitat de nord a sud i ofereix unes visuals des de les quals es poden contemplar les vastes extensions de matollars,

cingles i barrancs feréstecs poc coneguts de l'interior de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, que contenen restes d'antigues masades com les d'Aumet o de Frauques.

Hi ha també un camí asfaltat que porta de Vandellòs a Castelló i Masboquera, que permet aproximar-se en detall als conreus i boscos d'una part de la vall del riu de Llastres. La resta són camins forestals, en general poc aptes per a la circulació si no s'utilitzen vehicles tot terreny.

La xarxa de senders és abundant i permet circular per gairebé tots els racons de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Destaquen els quatre itineraris inclosos en la guia *Camins de la Mediterrània*: el primer de l'Hospitalet a Masriudoms, el segon de l'Hospitalet al Torn, el tercer de Vandellòs a Castelló i el quart de Vandellòs als Graus de Vandellòs. També hi circulen parcialment el GR-92, paral·lel a la costa, i la seva variant, el GR-192, que passa per l'interior del massís calcarí, des de Vandellòs al barranc de Senén.

Pel sector occidental de la unitat hi circula el GR-7, des dels Burgans fins al baix Priorat, passant per l'ermita de Sant Blai i per Tivissa.

El sender de petit recorregut PR-90, que va de l'Hospitalet de l'Infant a Llaberia, permet circular pel sector est de l'àrea. El PR-91, que va de l'Hospitalet de l'Infant a Falset, permet creuar tota la unitat pel seu sector central. Finalment, el PR-92, de l'Hospitalet de l'Infant a Tivissa, permet observar tot el sector oest de la unitat.

Possible evolució del paisatge

Les dinàmiques i impactes a què està sotmès el paisatge de la unitat es mantindran, almenys en un futur proper: el probable estancament demogràfic, el retrocés dels conreus i l'impacte dels incendis forestals, les infraestructures energètiques i les vies de comunicació seran els principals agents que modelaran el paisatge.

És probable que els pocs conreus que resten a l'interior de la unitat desapareguin quasi per complet, independentment de les polítiques agràries. Malgrat tot, el manteniment d'alguns conreus diversificats (avellaners, ametllers i olivera, principalment), treballats a temps parcial i localitzats a l'entorn dels nuclis urbans de Tivissa i Vandellòs, sembla assegurat. El procés pot repetir-se en les petites explotacions hortícoles de la vora dels nuclis urbans.

El risc d'incendi i el sobrepastoreig poden continuar sent els protagonistes del paisatge del massís calcarí.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Amb l'abandonament de les activitats agroforestals, la massa forestal guanya extensió i s'incrementa el risc d'incendi. Aquesta problemàtica és especialment intensa en aquesta unitat i està

435

Ermita de Sant Blai. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

provocant una homogeneïtzació dels paisatges forestals afectats pel foc.

- L'activitat ramadera extensiva que es desenvolupa en bona part d'aquesta unitat fa que en alguns indrets hi hagi sobrepastoreig, el qual provoca l'erosió del terreny.

Amenaces

- L'agricultura no és gaire rellevant, els mercats agrícoles no són gaire favorables, i aquest fet pot tenir repercussions sobre la dinàmica demogràfica i, per tant, sobre el paisatge.

Fortaleses

- La unitat manté uns dels pocs ramats de cabra blanca de Rasquera de les Terres de l'Ebre, fet que representa en alguns casos el manteniment de l'activitat ramadera i ajuda a la gestió eficient dels sistemes naturals, mantenint-los en uns elevats nivells de biodiversitat i reduint-ne el risc d'incendis forestals.
- La presència d'elements que poden ser considerats com a patrimonials, a banda de les restes arqueològiques o el patrimoni

històric ja reconegut, com són els elements formats per les xarxes de camins, les feixes de pedra seca, els masos, els corrals, etc. Aquests elements constitueixen un factor de valoració positiva del paisatge d'aquesta unitat.

- L'ermita de Sant Blai, amb pes com a element de l'imaginari col·lectiu per als habitants de Tivissa, és un punt visitat tant en dates assenyalades com al llarg de l'any, i atreu tant pel seu significat religiós com pel paisatge en el qual està integrada.
- Existència d'una extensa xarxa de senders i camins públics molt ben constituïda, que garanteixen l'accés a la contemplació i al gaudi del paisatge, especialment a peu.

Oportunitats

- El desenvolupament d'iniciatives vinculades a la gestió dels espais d'interès natural (l'EIN de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i l'EIN de la Rojala-platja del Torn) per part dels ajuntaments de Tivissa, Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant pot representar una bona opció per preservar-los i recuperar-ne el valor. El fet que una gran extensió de l'espai sigui terreny comunal, propietat dels ajuntaments de Vandellòs-Hospitalet i de Tivissa, és un element que hauria de facilitar-ne la gestió.

- Hi ha restes d'antics poblements històrics, tant agrupats (pobles deshabitats) com disseminats (masos torre), susceptibles de ser posats en valor i configurar un patrimoni que afavoreixi un desenvolupament endogen per a la població i el manteniment del paisatge.
- Els perfils prominents de les serres que formen el relleu de la unitat constitueixen el teló de fons escènic de la plana sud del Baix Camp, del baix Priorat i de la cubeta de Móra, de manera que formen part dels elements identitaris del paisatge de l'extrem sud del Camp de Tarragona i de la Ribera d'Ebre-Priorat.
- Una atmosfera de misteri envolta alguns dels relleus de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, fet que també es veu afavorit per la manca d'habitants d'algunes poblacions. Aquesta situació, que a priori pot semblar un punt negatiu, ben reconduïda pot ser utilitzada com un valor addicional de la zona per atraure un determinat tipus de turisme.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

436

OQP 11.1

Un paisatge natural ben conservat i amb qualitat paisatgística posat a l'abast de la ciutadania per al seu gaudi i com a recurs per a la millor comercialització de diversos productes

Les muntanyes de Tivissa i Vandellòs representen un paisatge de muntanya mediterrània caracteritzat per un relleu agrest, amb unes altituds dels cims culminants que poc sobrepassen els 700 m. Una complexa xarxa de barrancs secs, curts i abruptes, que, juntament amb un conjunt de cingles i codines (Molló-Puntaire-la Portellada, Graus de Castelló i Vandellòs, mola de Genessies, los Borjos, la Llena, etc.), contenen valors ecològics, estètics i simbòlics i identitaris.

La vegetació natural ocupa gairebé el 90% de la superfície de la unitat. Les brolles i les garrigues termòfiles predominen en el vessant meridional, mentre que a les obagues hi apareixen claps d'alzinars i bosquines de pi blanc.

Els conreus hi són escassos, i en clara regressió, i se situen a les valls del nord de la unitat, on es conrea vinya, avellaners, oliveres i ametllers, i als vessants marítics més planers, on principalment es conrea olivera i garrofer.

A la línia de costa hi ha la muntanya de la Rojala i la platja del Torn, un litoral rocós de gran valor natural i estètic, amb unes platges i cales lliures de construccions i altres elements artificialitzadors.

Una part important de la unitat és inclosa dins els EIN Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la Rojala-platja del Torn.

Criteris

- Gestionar i ordenar les masses forestals del nord i oest de la unitat per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.
- Vetllar pel manteniment de les àrees agrícoles que romanen al nord i al sud-oest de la unitat, atesa la seva funció d'aportació de biodiversitat i de prevenció d'incendis forestals.
- Evitar les actuacions agressives en vessants de pendent excessiu i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.
- Preservar els cingles, que gaudeixen d'un reconeixement estètic i simbòlic i identitari entre la població, d'actuacions agressives que en desvirtuin la contemplació.
- Potenciar la gestió dels dos espais d'interès natural que conté la unitat, les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la Rojala-platja del Torn.

Accions

- Impulsar la creació d'una figura per a la gestió dels espais inclosos en el PEIN (Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la Rojala-platja del Torn) per tal d'executar una política de gestió eficient d'aquests espais naturals i garantir la conservació dels valors que contenen.
- Elaborar d'un pla de prevenció d'incendis forestals (PPI) integral per a tota la unitat de paisatge, partint de la base d'una gestió i ordenació sostenible de les masses forestals, aprofundint en el paper de la ramaderia extensiva com a element que en millori l'estructura i les faci més resistents als incendis forestals.
- Realitzar un inventari del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de la unitat, per tal de garantir-ne la conservació i per posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en faci un aprofitament econòmic.
- Conservar i adequar per a l'ús públic l'ermita de Sant Blai i els seus voltants, ja que és un indret freqüentat pels habitants de la zona.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge, els miradors de la muntanya de la Rojala, els Graus de Vandellòs, el coll d'Aumet i l'ermita de Sant Blai, i senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - a) Coll de Fatxes-Gavadà-Mas Platé
 - b) L'Hospitalet de l'Infant-Vandellòs-Tivissa-Molló
 - c) L'Hospitalet de l'Infant-l'Almadrava
 - d) Vandellòs-Castelló-Masboquera

OQP 11.2

Uns nuclis urbans compactes i amb uns límits nítids en la transició vers els espais forestals i agraris, i amb uns centres, sobretot el de Tivissa, amb valor històric i arquitectònic ric i divers, protegit, restaurat i valorat

La unitat muntanyes de Tivissa-Vandellòs es caracteritza pel seu elevat grau de despoblament, ja que la població es concentra a les valls del nord de la unitat, a l'entorn dels nuclis urbans de Tivissa, Vandellòs, Masboquera i Masriudoms. Aquests nuclis han tingut una evolució urbana molt limitada i han mantingut l'aparença de pobles compactes i amb perfils i identitats pròpies, especialment en el cas de Tivissa, que conté un valor estètic singular.

A la línia de costa hi ha el petit llogarret de l'Almadrava, un antic nucli de pescadors mig reconvertit en nucli turístic.

Unes particularitats que presenta aquesta unitat de paisatge són, per una banda, l'existència de quatre pobles deshabitats (Castelló, Masdevalentí, Gavada i Fatxes), i per altra banda, l'existència d'un seguit de masos torre (mas de Genessies, mas d'Aumet, mas d'en Cedó, mas de Frauques, entre d'altres).

criteris

- Recuperar i recuperar el valor del conjunt de pobles deshabitats, de masos torre, de corrals i de camins de bast empedrats.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Elaborar un projecte de restauració integral dels nuclis urbans deshabitats de Gavada, Masdevalentí, Fatxes i Castelló, així com dels masos torre de Genessies, Aumet, Cedó i Frauques, que respecti la trama urbana dels assentaments, així com els elements arquitectònics definidors dels edificis (alçades, cobertes, façanes, materials, etc.).
- Inventariar els antics corrals de bestiar i els antics camins de bast empedrats que comunicaven i relligaven els assentaments urbans.

OQP 11.3

Unes infraestructures energètiques i de comunicació i àrees extractives ben integrades paisatgísticament i que no malmetin la continuïtat paisatgística i social del territori

La implantació de centrals productores d'electricitat a la zona del coll de Balaguer (centrals nuclears Vandellòs I i II i central tèrmica de l'Hospitalet), així com les seves infraestructures auxiliars (subestacions i línies de molt alta tensió), juntament amb el pas de grans infraestructures de comunicació (autopista AP-7, autovia A-7) i les activitats extractives (pedrera de Racó del Marfull), units al fet que la zona va patir un incendi forestal l'any 2006, han configurat un paisatge caòtic que és percebut per un elevat nombre d'observadors. Tota aquesta àrea caldria regenerar-la per tal de millorar-ne l'estat del paisatge, força deteriorat, tenint en compte la millora de la qualitat estètica dels complexos energètics, especialment als sectors perimetrals, així com l'arranjament de les vores de l'AP-7 i de l'A-7.

També caldria reordenar el traçat de les cinc línies de molt alta tensió que travessen arreu de la unitat, tenint en compte l'aprofitament dels corredors per on ja passen les infraestructures viàries actuals.

Criteris

- Vetllar per aconseguir que les centrals nuclears i la central tèrmica ofereixin una imatge moderna i cuidada.
- Instal·lar pantalles arbrades a les façanes del polígon energètic del coll de Balaguer, que toca amb les vies de comunicació d'alta capacitat (AP-7 i A-7).
- Potenciar la instal·lació, en el polígon energètic del coll de Balaguer, de centres de producció elèctrica basats en energies renovables, especialment l'eòlica i la fotovoltaica.
- Aplicar com a criteri general la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica* elaborada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques, per a l'ordenació de les àrees d'activitat econòmica.
- Evitar l'increment de l'efecte barrera o de fragmentació de les infraestructures lineals en el corredor litoral, que comprenen paisatges amb interès connector i altres valors definits en aquest catàleg.
- Restaurar paisatgísticament els talussos de les infraestructures de comunicació lineals, tant de les noves com de les existents. En aquest sentit, es prioritzarà la revegetació del talús, en especial mitjançant espècies arbòries i arbustives autòctones, de manera que es reproduïxin en la mesura que sigui possible els ecosistemes que són propis de l'àrea afectada.
- La xarxa de transport d'electricitat hauria de seguir preferentment les traces establertes per carreteres i ferrocarrils i, quan no pugui ésser així, s'han d'agrupar en corredors que hauran d'establir els instruments sectorials corresponents, amb criteris que contribueixin a minimitzar l'impacte que tenen en el paisatge.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de restaurar integralment l'àrea del coll de Balaguer, tenint en compte els criteris anteriors.
- Estudiar integralment el procés d'implantació dels projectes eòlics en tramitació al sector sud-oest de la unitat, per reorientar-los cap al sector litoral, al voltant del complex energètic del coll de Balaguer.
- Estudiar la possibilitat de reconduir les línies elèctriques d'alta i molt alta tensió que passen per l'interior de la unitat cap a corredors d'infraestructures existents.
- Ordenar i restaurar les activitats extractives situades al nord del coll de Balaguer (racó de Marfull, muntanya del Torn i Xalapa), delimitant-ne l'extensió màxima, regenerant-ne els espais perimetrals i les àrees en desús i integrant-les paisatgísticament.

12. Serres de Cardó-Boix

Comarca:

Baix Ebre i Ribera d'Ebre.

Superfície:

14.139,1 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Rasquera, Benifallet, Tivenys, el Perelló i Tortosa.

438

Les serres de Cardó i del Boix es caracteritzen pel seu relleu abrupte, pel predomini de la superfície forestal i per ser un dels fons escènics més visibles de les Terres de l'Ebre. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Relleu força abrupte i altituds moderades. Es caracteritza per una geomorfologia molt trencada i heterogènia dominada per nombrosos cingles i profunds barrancs.
- La unitat serres de Cardó-Boix té un grau d'exposició visual elevat, ja que és visible des d'un gran nombre de nuclis de població de les Terres de l'Ebre i també des de les principals infraestructures viàries (C-12 o Eix de l'Ebre, N-340, A-7 i AP-7).
- L'orografia del terreny ha condicionat una predominança del sòl forestal per sobre de l'agrícola. El 83% de la superfície és forestal o de pastures.
- Els terrenys aptes per al conreu són escassos i limitats als terrenys que s'ubiquen en petites valls o als límits de la unitat on els pendents es comencen a suavitzar.
- El particular cromatisme dels materials i la morfologia rica en elements singulars fan d'aquest espai un element de notable valor paisatgístic.
- L'especial interès i el bon estat de conservació dels alzinars, de les bosquines mixtes de les obagues i de la vegetació rupícola.

Mirador

Itinerari motoritzat

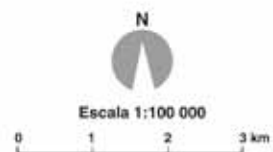
17 Carretera de Rasquera al balneari de Cardó

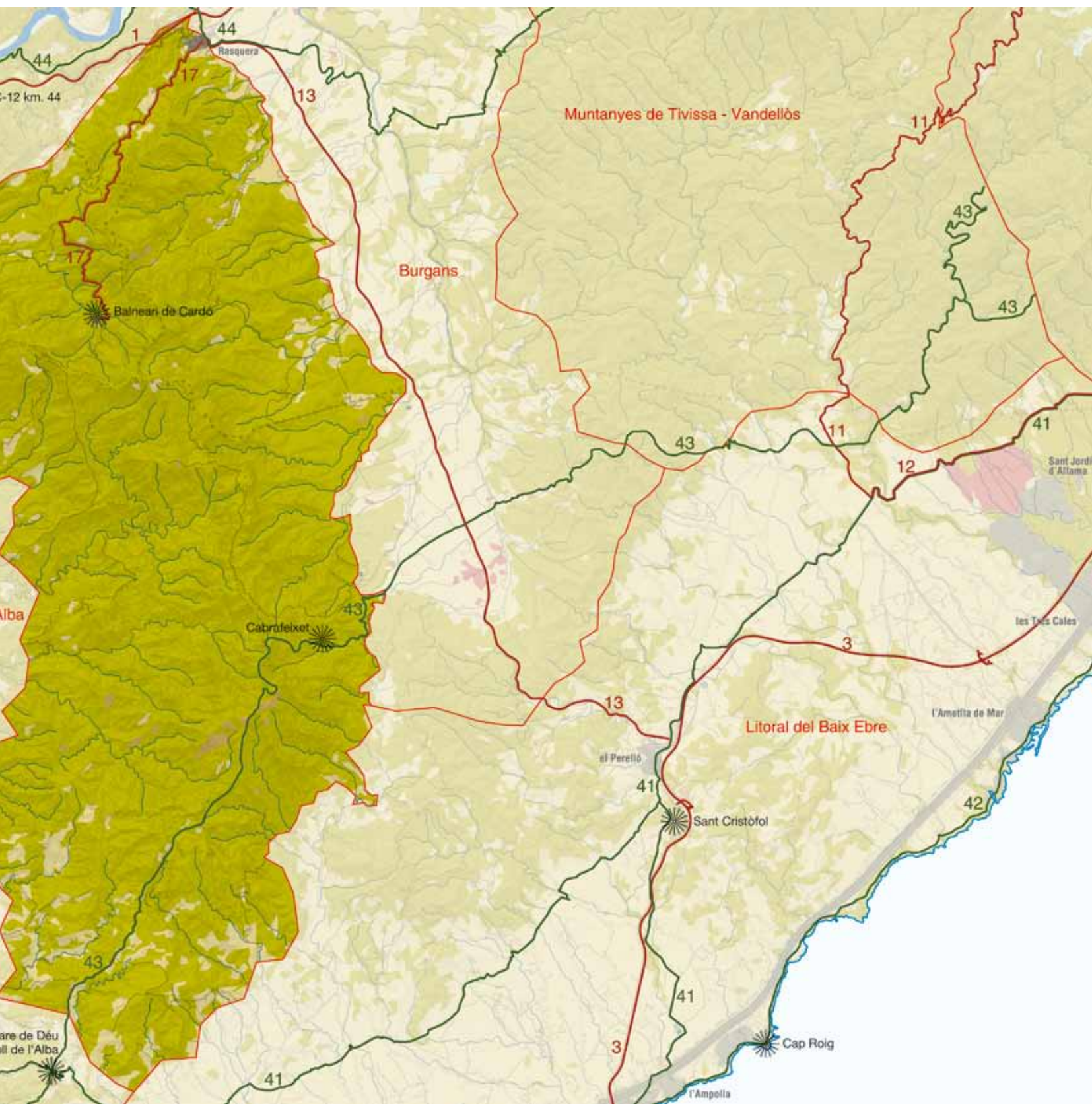
Itinerari no motoritzat

43 GR-192

440

Elements naturals que constitueixen el paisatge

Els elements naturals que configuren el paisatge de la unitat de les serres de Cardó-Boix i que contribueixen a la seva individualització entre el conjunt de les altres unitats de paisatge immediates són, bàsicament, el relleu i les seves peculiars formacions geològiques. També cal destacar la vegetació, caracteritzada per una gran varietat florística i amb la presència d'algun endemisme regional.

Les serres de Cardó i del Boix es corresponen amb la zona de contacte entre les serralades prelitorals catalanes (muntanyes de Tivissa i Llaberia) i el sector meridional de la serralada Ibèrica (massís del Port), atès que ambdós conjunts són els que, després de la seva elevació pel plegament alpí, aïllaren vers l'interior la depressió de l'Ebre.

El fet que la unitat sigui un punt de contacte entre els dos sistemes tectònics esmentats implica que la seva estructura està dominada per dos elements molt definitoris: d'una banda, una gran diversitat de formacions litològiques representatives de diferents períodes geològics, i, de l'altra, una geomorfologia molt trencada i heterogènia dominada per nombrosos cingles i profunds barrancs, junt amb

formacions pròpies dels plegaments alpins com són la presència d'anticlinals, sinclinals i algun encavalcament.

El bloc estructural de Cardó forma una estructura molt trencada i replegada per encavalcaments amb una notable complexitat tectònica (falles i plecs anticlinals i sinclinals amb tendència nord-est i sud-est) constituïda bàsicament per materials carbonatats, cosa que condiciona un relleu càrstic. La serra de Cardó culmina a la Creu de Santos (942 m), el punt més elevat d'aquestes contrades. La serra del Boix ateny els 785 m a la zona propera als dos cims més coneguts, la Foradada (756 m) i la Buinaca (746 m).

Dels elements del paisatge relacionats amb la geologia es pot destacar la gran varietat de tipologies litològiques i de formes de relleu (cingles, anticlinals, encavalcaments, etc.).

Un altre element que hem de destacar del relleu d'aquesta unitat de paisatge són els barrancs. Aquestes formacions lineals presenten, en determinats llocs, mostres molt espectaculars dels fenòmens de l'erosió fluvial, propis dels espais muntanyosos amb litologia calcària. Salts d'aigua, estrets, cocons o coves de formació càrstica són algunes de les mostres de relleu fluvial que, amb més o menys importància, són presents dins la unitat.

442

Els barrancs del vessant oriental de les serres de Cardó-Boix es caracteritzen per les seves curtes dimensions. A la imatge, el barranc de les Nines. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

La característica principal de la xarxa hidrogràfica d'aquestes serres en relació amb el paisatge és la distribució radial dels cursos d'aigua. Aquesta estructura està molt condicionada per la litologia, de manera que en els nivells de roca més potents, la xarxa hidrogràfica dóna com a resultat notables engorjades dels cursos d'aigua.

El desguàs natural dels vessants de les serres que donen a ponent és el riu Ebre. La característica dels barrancs que segueixen aquesta direcció és el fort desnivell que els separa de la base del massís, la qual cosa fa que la majoria d'ells tinguin una estructura molt encaixonada i presentin elevats nivells de torrencialitat. Entre els barrancs que desembocuen al riu Ebre cal destacar els que desguassen pròxims a Benifallet i a Tivenys, en concret, el barranc del Mas, que neix aigües amunt del balneari de Cardó i desemboca prop de Benifallet. Aquest barranc és un dels que porta més aigua, a causa principalment de la gran quantitat de fonts que es troben en el seu curs alt. També cal destacar els forts desnivells que ha de salvar, cosa que origina importants salts.

Prop de Tivenys cal destacar dos barrancs que tenen el seu naixement en el vessant sud de la serra de Cardó: el de Roudor, que en el seu tram final s'anomena barranc de Boca de Foix, i el de la Valljardina, el conjunt fluvial del qual estableix la principal conca hidrogràfica de la serra. Aquest conjunt inclou el barranc de la Buinaca, que neix prop del cim de la serra del Boix (punta de la Buinaca, 740 m) i que, amb una longitud de 10.000 m, és considerat el més llarg de tota la serra.

La xarxa hidrogràfica del vessant sud de les serres de Cardó i del Boix té la característica que les seves aigües van a parar directament al delta de l'Ebre, és a dir, que els cursos d'aigua es dilueixen en el sistema dels canals de reg i de desguàs d'aquesta unitat. En aquest sector cal destacar-hi dos barrancs: el del coll de l'Alba, amb la seva continuació en el barranc dels Pixadors, el curs del qual finalitza a l'Aldea, i el de la Fullola, que arriba fins a Camarles.

Els barrancs del vessant oriental de Cardó-Boix es caracteritzen per tenir unes dimensions molt curtes i perquè són tots tributaris de la riera de Comte, que, resseguint longitudinalment la plana del Burgar, desemboca a l'Ebre davant de Miravet. Cal distingir el barranc de les Nines, on estan ubicades les pintures neolítiques de Cabrafeixet, i els barrancs de la Pedraleta i de la Caparella, que neixen prop dels principals cims de la serra (Creu de Santos).

Tot i la gran xarxa hidrogràfica d'aquestes serres, la unitat serres de Cardó-Boix es caracteritza per uns mesos d'estiu sense pluja i per una elevada porositat dels sòls calcaris. Un factor de gran influència per al paisatge de la unitat és l'efecte barrera de les muntanyes, el qual evita la penetració dels vents humits de la Mediterrània. Un altre element del relleu que cal tenir en compte, sobretot en el seu sector nord, és l'exposició al vent mestral o vent de dalt. Aquest vent sec acostuma a tenir una elevada persistència i intensitat i determina la floració i el creixement de les plantes.

Aquests elements climàtics, junt amb l'estructura del relleu, molt trencada per cingles i fons de vall, han permès la formació d'ambients climàtics molt diversos que han contribuït a l'existència d'una flora rica i variada, amb predomini d'una vegetació de bosc mediterrani de pins i alzines i amb abundància de sotabosc.

A part d'aquests processos, la flora de Cardó destaca per la presència d'un bon nombre d'espècies qualificades com a rares o notables per la seva restringida àrea de dispersió.

L'exposició als vents del nord i la relativa elevació de les parts culminícoles (la creu dels Santos és a 994 m) permet l'existència d'espècies més pròximes als climes boreals que als mediterranis, entre els quals cal destacar els roures, els teixos, les moixerres, els aurons i el cirerer bord. Entre totes les espècies vegetals presents a la unitat serres de Cardó-Boix cal destacar un endemisme: es tracta de *Salix tarraconensis*, una espècie de salze minúscul propi dels roquissars. Altres endemismes de la zona són *Knautia rupicola* i *Linaria glauca*.

Evolució històrica del paisatge

La presència humana en aquest paisatge es remunta al període del paleolític. D'aquest fet es té constància a través de les pintures d'art rupestre llevantí de Cabrafeixet i les de les Calobres (el Perelló), que manifesten creences relacionades amb la cacera. Posteriorment, hi ha vestigis de l'època ibèrica al jaciment de la moleta Rodona (Rasquera) i a la cova de la Mallada (el Perelló).

No es coneixen més restes en aquesta zona fins al segle XII, on els territoris de Costumà, Cardó i Sallent foren donats a senyoriu per poblar i explotar l'entorn. No obstant això, aquests poblaments no arrelaren.

Posteriorment, i fins al segle XVI, es poblà el territori i s'ampliaren les zones agrícoles i ramaderes fins a llocs insospitats. Les muntanyes, planes, boscos, arbredes i prats tenien un ús i un aprofitament col·lectiu. Es podia tallar fusta, caçar, pasturar els ramats, pescar, navegar pel riu, etc.

La ramaderia adquirí importància a partir de la segona meitat del segle XIII, amb la institució del lligallo. Aquesta institució agrupava els propietaris dels ramats i construïa camins ramaders i abeuradors. La categorització com a comunal de bona part del territori provocà la construcció d'una xarxa de camins ramaders, molts dels quals perduren com a camins rurals, carreteres o simplement com a lligallos. El lligallo Major, el de la Montserrada, el del Bassiol, el de Viamà, el d'Escuars o el de la punta de l'Agulla, entre d'altres, són alguns d'aquests camins ramaders, que a dia d'avui encara perduren.

D'altra banda, en el segle XIII hi ha testimonis del municipi de Fullola al vessant marí de la unitat, just al límit amb el litoral del Baix Ebre. Actualment només queden les restes de l'antic poblat i castell.

En els segles **xvi**, **xvii** i **xviii**, a Cardó hi havia maleses i deveses. En aquest temps s'aprofitava la palma, la qual cosa posa de manifest l'existència d'exploració forestal.

A la darrerria d'aquest període i fins al segle **xix** hi hagué les grans rompudes del territori i la transformació agrícola. S'arrabassaren els garrigars i els boscos baixos per sembrar o plantar. Alhora, es va construir un sistema de terrasses, amb construccions de pedra seca, per subjectar la terra. L'estructura de bancals limitats per marges, encara avui visible als vessants de muntanya i a les parts de muntanya més aptes per a l'agricultura, procedeix d'aquest període. L'estructura del mosaic que es desprèn de les línies anteriors és d'un paisatge entremesclat de conreus i terrenys forestals, on els cultius es localitzaven a les zones més baixes dels barrancs i a les més planeres del massís. En aquests llocs primer es sembraven els cereals i després es plantaven oliveres, garrofers o vinyes.

Des del segle **xix** i fins a l'últim terç del **xx**, a les serres de Cardó-Boix hi hagué un carboneig intensiu i també s'aprofitaven recursos com la palma, els matolls i les branques petites per escalfar els forns, les cases i el menjar. Durant aquest període també s'aprofitaven les pastures amb una gran cabana ramadera.

A la darrerria del segle **xx**, la vinya va desaparèixer de la unitat; el poc gruix de terra no permetia més que algun camp de blat i garrofers. En aquest període es va agreujar l'abandonament dels camps agrícoles al massís, iniciat a la dècada de 1950, que perdura fins a l'actualitat. També hi ha hagut un canvi en l'ús del bosc: es passa d'aprofitar tots els recursos naturals possibles a ser un espai de gaudi social. El resultat d'això ha estat que la vegetació forestal ha guanyat un altre cop els espais colonitzats per l'ésser humà. L'abandonament agrari ha anat lligat a l'increment d'incendis forestals, que han augmentat en nombre i importància com a conseqüència de la disponibilitat de superfície contínua amb combustible. Des de mitjan segle **xx** i fins a mitjan dècada de 1990, s'han documentat dos grans incendis: l'extrem sud es va veure afectat el 1986 per la crema de 904 ha, mentre que l'incendi més important va afectar 4.279 ha l'any 1995.

Pel que fa a l'antic convent de Cardó, l'any 1606 l'orde dels carmelites descalços el va construir com a convent de retir. L'orde mendicant s'hi instal·là tot i la resistència del senyor territorial. En l'elecció de l'emplaçament van ser decisius el gran aïllament natural del lloc i l'abundància d'aigües, que permetien regar els horts i fruiters. Al voltant del convent els frares van construir fins a tretze ermites, la majoria de les quals en part destinades als frares que volien dur una vida encara més penitent i totalment aïllada. En els segles **xvii** i **xviii** hi ha documentats set incendis provocats pels ramaders i pagesos veïns com a revenja contra les propietats dels frares, que els cobraven un tribut en forma de penyora. Després de l'exclaustració (1835) i desamortització dels béns eclesiàstics, el monestir es va convertir en balneari amb l'objectiu d'aprofitar les virtuts medicinals de les aigües de la zona. El nou ús es va iniciar el 1866 i es va perllongar exactament durant un segle. Durant la Guerra Civil es va interrompre l'activitat balnearia i durant la batalla de l'Ebre s'hi va establir la seu de les Brigades Internacionals, un hospital i el comandament republicà. Durant les darreres dècades s'havia explotat comercialment l'aigua de Cardó, fins que l'any

L'antic convent de Cardó va funcionar durant cent anys com a balneari. ICC, Fons Cuyàs

2007 el propietari va tancar la planta embotelladora i anuncià la rehabilitació de l'antic balneari com a hotel de luxe i spa. La sobreexplotació de l'aqüífer havia provocat la pèrdua de part de les fonts de la vall i la dràstica reducció de les captacions.

Pel que fa a l'evolució del paisatge urbà, l'únic nucli urbà de la unitat, Rasquera, ha mantingut les seves formes i dimensions tradicionals. Rasquera és un nucli eminentment rural amb una fesomia urbana a dalt d'un turó amb pocs canvis paisatgístics al llarg de la història, ja que ha mantingut una població bastant estable, o amb tendència a disminuir. Les dades demogràfiques més antigues de Rasquera, segons l'IDESCAT, són del 1717, any en què hi havia censats 150 habitants. Aquesta població va anar augmentant al llarg dels dos segles següents, fins a arribar el 1936 a 1.520 habitants. Com en la gran majoria de nuclis de les Terres de l'Ebre, la Guerra Civil va provocar un despoblament progressiu. El nucli de Rasquera va arribar al seu mínim poblacional el 1986 amb 879 habitants. L'evolució històrica de la població va estretament lligada a l'abandonament dels cultius i els masos en l'espai rural, ja que coincideix l'abandó de finques amb el despoblament de l'indret.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual de la unitat serres de Cardó-Boix està relacionat, majoritàriament amb les dinàmiques forestals i agrícoles pròpies dels espais rurals muntanyosos de la Mediterrània. Els pendents abruptes i el poc sòl del terreny en gran part del territori han condicionat una predominança del sòl forestal per sobre l'agrícola. Són escassos i limitats els terrenys aptes per al conreu i s'ubiquen en

petites valls o als límits de la unitat on els pendents es comencen a suavitzar.

En el poc espai agrícola que hi ha, les oliveres i els fruiters de secà són els conreus més cultivats. Cal destacar els oliverars al sud de la unitat, a la zona del mas de Cuello. Entre Rasquera i el balneari de Cardó, zona on hi ha el mas d'en Rojals, també hi ha una vall conreada amb fruiters de closca i oliveres. Hi ha altres conreus menys significatius, com la vinya i el cereal, que ocupen superfícies molt minses en relació amb tota la superfície de la unitat.

Tot i considerar-se un espai homogeni pel que fa a la vegetació, l'extrem nord conserva una vegetació més rica i variada, que pot arribar a incloure algun alzinar. També hi ha pinedes de pi blanc amb sotabosc de màquies o garrigues prou ben constituïts. Els vessants orientals que donen al pla del Burgar tenen un major desenvolupament de sòl. Són zones que han estat objecte de plantacions massives de pins. Tot i això, la gran majoria de superfície de la unitat té una coberta vegetal constituïda per brolles de romaní i timonedes, amb foixarda i bufalaga, o per màquies i garrigues amb margalló, llentiscle i ullastre, condicionada en part per la dinàmica del foc. A la vegada, el tipus de bosc que es configura és molt piròfit, amb una gran massa de potencial combustible.

A més, es tracta d'una unitat amb una elevada fragilitat visual. Les parts més elevades de la serra de Cardó, amb la Creu de Santos, la punta de l'Agulla i l'Argila són uns bons referents visuals, percebuts des de molts indrets de les Terres de l'Ebre.

Per altra banda, les dinàmiques més recents d'aquest paisatge mostren processos d'abandonament de finques agràries. Aquest procés es dona sobretot en l'extrem sud de la unitat. Les causes d'aquesta desaparició s'han de buscar en el despoblament i en la falta de relleu generacional que es dediqui a l'agricultura. Aquesta pèrdua repercuteix directament en el paisatge, ja que fa augmentar la massa forestal i la degradació del patrimoni rural.

Un dels efectes més importants causats per l'abandó de l'activitat ramadera és el canvi en l'estructura de la vegetació que, en deixar de ser aliment del bestiar, ha vist com augmentava la superfície dels matolls i com disminuïa la distribució de les herbàcies anuals. El creixement del matollar i la manca de freqüentació també ha contribuït a la desaparició de molts dels camins d'accés a les zones de pastura i d'abeuratge dels animals, així com a una major propagació d'incendis.

La superfície urbanitzada es troba a l'entorn de les 180 ha i es correspon amb el nucli urbà de Rasquera i amb les poques infraestructures viàries d'accés a les poques finques cultivades que hi ha dins la unitat. La zona disposa d'una xarxa de camins rurals, gran part dels quals sense asfaltar, d'accés a aquestes finques. Els únics trams asfaltats els trobem als vials d'accés als aerogeneradors.

Tot i que la unitat és eminentment forestal i el paisatge construït és gairebé inexistent, a partir del 1995, amb la instal·lació del parc eòlic de Pebesa, aquest paisatge començà a canviar. Les magnituds d'aquest primer parc eòlic van quedar superades per les dels

Rasquera, situat al nord de la unitat, és l'únic nucli urbà d'aquest paisatge. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

parcs que es van instal·lar el 2006. Els parcs eòlics d'Ecovent i de Tortosa, amb 48 MW i 30 MW respectivament, ubicats a les parts més elevades de l'extrem sud de la unitat, han aportat uns canvis paisatgístics més notoris.

Així, la freqüentació humana a les serres de Cardó-Boix se centra en uns indrets molt concrets, com la vall de Cardó i el barranc de les Nines, pels seus valors naturals i estètics. En aquest sentit, aquest paisatge va ser declarat EIN l'any 1992, i l'any 2011 es va crear el Consorci per a la Protecció i la Gestió dels Espais d'Interès Natural Serra de Cardó-Boix i el Tossal de Montagut, format pels ajuntaments del Perelló, l'Ametlla de Mar, Benifallet, Tortosa, Tivenys i Rasquera i els consells comarcals del Baix Ebre i la Ribera d'Ebre.

Expressió artística del paisatge

Aquestes serres contenen dos indrets que han inspirat algun artista. Aquests dos indrets són el santuari o balneari de Cardó i Cabrafeixet.

Al llibre de Manuel Beguer Pinyol *El Valle de Cardó*, del 1948, es pot extreure la conclusió que el paisatge d'aquestes serres és excepcional. Al llarg del llibre fa molta referència al santuari i a les ermites, així com a la flora, la fauna, la ramaderia i molts altres aspectes relacionats amb aquesta vall. Només llegint el preàmbul, un ja es fa a la idea de l'atracció que l'autor sent per aquests paratges de la vall de Cardó i rodalia. En el paràgraf següent, l'autor fa un breu resum d'aquest indret:

“Oculto entre cimas escarpadas, que, como una sorpresa, subyuga de improviso a quien se llega hasta él para admirar esa hondonada grandiosa, cruzada por pintorescos caminos y accidentados barrancos y poblada de bosques frondosos, que constituye uno de los más seductores parajes de tan varia y rica Comarca, cuya contemplación es un continuado gozo.” (Beguer, 1948: p. 10)

Pel que fa a la zona on s'ubica el santuari, Manuel Beguer en fa la descripció següent:

"[...] perdura en ella todavía, con la inmutable belleza de su variada flora, y la lozanía de su exuberante vegetación, el místico encanto que le añadieron, con los cipreses centenarios, y las poéticas ermitas, aquellos monjes descalzos que 'dins d'un cèrcol de montantes, entre els arbres i les flors' erigieron un día, ya lejano, en medio de aquellos peñascales, un trono de amor [...]". (Beguer, 1948: p. 12)

L'autor fa una oda a Cardó:

Muntanya catalana que com xiprer empíric
Enlaire magestàtic de l'Ebre l'aire pur,
Avui reclous mon ànim per dar-li un vol més líric
I en tos replecs poètics li ofrenes Nord segur.

Ocella gegantina d'un vol ja centenari
Que guardes nit i dia els fills a dins ton cor,
Tes plomes són ermites, ton pit és Santuari
Que amb sant orgull venera carmelità tresor.

Tu crides, com la mare, humil i carinyosa
Els fills d'aquell gran poble que Jaume conquerí,
i d'Aragó i València i de Mallorca hermosa
cada estiuada venen a ton reclós diví.

Aquí, l'ànima inquieta que lluita per la vida
Respira santa calma...celestial repòs
I l'esperit estàtic de pensa amorosida
Retroba cara a cara el Divinal Espòs.

Alzines remoroses conviden als col·loquis,
les aigües mansuetes et fan oblidà el món,
Les valls silencioses t'ofrenen soliloquis
I els esperits comprenen... què són i què no són.
[...]

446

El balneari de Cardó, segons un dibuix de Jaume Pahissa publicat al llibre *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, de Cayetano Barraquer (1906: p. 489)

Cardó, muntanya santa de nostra aimada terra,
Jo et veig com altra serra del nostre Montserrat,
En tu fuig de la pensa l'espectre de la guerra
I deixes... el gust màgic... de la felicitat."

(Beguer, 1948: p. 209)

Les poques representacions pictòriques de les serres de Cardó i del Boix giren al voltant dels perfils topogràfics més emblemàtics, com el de Cabrafeixet i la punta de la Buinaca, i de l'antic balneari.

Valors en el paisatge

Les serres de Cardó-Boix constitueixen una unitat amb un paisatge que es pot considerar, bàsicament, forestal. Tot i això, conserva petites zones agrícoles de secà, amb marges i construccions de pedra seca, d'una bellesa remarcable. L'estructura geomorfològica, el pendent i l'orientació d'aquestes serres, juntament amb unes condicions peculiars de temperatura i humitat, han propiciat la presència d'alguns endemismes. Les característiques físiques i simbòliques de l'indret van afavorir l'establiment del monestir de Cardó i les tretze ermites que l'envolten.

Pràcticament tot el territori de la unitat té valor ecològic. Destaca el fet de trobar-se inclòs en el PEIN, sota el nom d'Espai d'Interès Natural Serres de Cardó-Boix. Aquest constitueix un espai natural representatiu de la diversitat i la singularitat de les serres prelitorals del sistema mediterrani central. El particular cromatisme dels materials i la morfologia rica en elements singulars fan d'aquest espai un element de valor paisatgístic notable. Cal remarcar, a més, l'especial interès i el bon estat de conservació dels alzinars i les bosquines mixtes de les obagues, com també la bona mostra de la vegetació rupícola. La conservació d'aquests biòtops mediterranis ha permès el manteniment d'una fauna rica i variada, amb algunes espècies de gran valor faunístic.

A part d'estar gran part del territori inclòs dintre de l'espai PEIN, més del 60% de la superfície total es troba catalogada com a CUP (forests gestionades per la Generalitat).

La serra de Cardó és un espai reconegut des del punt de vista del patrimoni geològic per les dimensions i les formes espectaculars del seu relleu càrstic. Com a exemple de modelat càrstic, cal citar les coves de Benifallet, formades per un conjunt de sis cavitats. A més, l'existència de cursos d'aigua subterranis a la serra és també un aspecte geològic que cal esmentar, tot i que el carst més important ja no és actiu.

Pel que fa als hàbitats d'interès comunitari, a la unitat serres de Cardó-Boix trobem una gran quantitat d'espais amb matollars termomediterranis i predesèrtics, així com prats calcícoles. Segons el mapa de valors ecològics, els únics hàbitats prioritaris són els ubicats al sud i són prats i herbassars rics en anuals, basòfils (*Thero-Brachypodietalia*).

Els valors històrics de la unitat són remarcables. Per ordre cronològic és important ressaltar el poblat de la Moleta Rodona, ubicat al

nord de la unitat, prop del nucli urbà de Rasquera. La zona també inclou espais inscrits a la llista del patrimoni mundial de la UNESCO. Així, hi ha l'abric de la Caparella i Cabrafeixet, que formen part del grup protegit amb el nom Art Prehistòric de l'Arc Mediterrani.

Les restes del poblat de Fullola encara conserven un dels elements més visibles, la torre de Fullola. És una torre cilíndrica que, com gran part de les torres de les Terres de l'Ebre, servia de guaita per prevenir els atacs provinents del mar. Des d'aquest indret la panoràmica abraça gran part del litoral del Baix Ebre i del pla del Burgar. Tot i la importància dels poblats en aquest territori, potser l'element històric més popular és el balneari de Cardó que, junt amb el seu entorn natural privilegiat i la multitud d'ermites que el rodegen, va ser un dels punts més valorats en el procés de participació pública de la unitat.

Els elements del patrimoni rural són molts, entre els quals cal destacar els marges de pedra seca, així com altres construccions com barraques i casetes, construïdes amb pedra. Durant molts mesos a l'any no plou a les serres de Cardó i del Boix i, per aquesta raó, des de fa molts anys, els receptacles d'aigua, com basses, pous i sínies, han estat presents en aquest paisatge. Per acabar, l'àrea

vinculada a les pastures d'estiu és molt considerable i ocupa gran part de la superfície de la unitat, tal com es pot comprovar al mapa de valors històrics. El valor d'aquesta àrea es veu reforçat amb la nombrosa presència de lligallos o camins ramaders, entre els quals destaquen el lligallo Major, el de la Montserratada, el del Bassiol, el de Viamà, el d'Escuars i el de la punta de l'Agulla.

En conclusió, a la unitat serres de Cardó-Boix hi ha importants mostres de patrimoni agrícola i ramader que reflecteixen l'activitat rural d'aquestes contrades, anterior a l'abandó de la terra i als canvis de paradigmes econòmics actuals.

El paisatge de la unitat té nombrosos valors religiosos i espirituals. Destaca la mística vall de Cardó, que es troba situada al nord de la unitat i que conté l'antic convent i santuari i les tretze ermites esmentades, de les quals se'n conserven cinc. A part de l'espai de la vall de Cardó, prop del nucli urbà de Rasquera hi ha l'ermita de sant Domingo. El diumenge de Rams i per la segona Pasqua, els habitants de Rasquera hi fan un romiatge.

La vall de Cardó té un elevat valor simbòlic i identitari. Amb un convent al centre i envoltat d'ermites, hi ha moltes llegendes re-

Els marges de pedra seca, en diversos estats de conservació, són un dels valors d'aquest paisatge. Albert Farrós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

lacionades amb l'indret. La calma que s'hi respira va fer que des d'antic fos anomenat desert de Cardó, i són nombroses les llegendes relacionades amb el paisatge de la zona, entre les quals hi ha la del barranc del Pastor o del salt de Frare, que explica que des d'aquell barranc els miquelets de Reus van llençar el cos del frare fundador del monestir.

Moltes de les llegendes o els mites relacionats amb aquest indret tenen el seu origen en els boscos i en les fonts, com ara la font de Sant Roc. Les aigües del lloc tenen una elevada riquesa minero-medicinal, suposadament descoberta pels pastors de la zona en observar que els animals malalts de sarna que s'hi banyaven es curaven.

El conjunt de les serres de Cardó i del Boix, així com els perfils que marquen tenen un valor simbòlic, tant per a la població propera a aquest àmbit com per al conjunt de les Terres de l'Ebre.

Algunes de les parts més elevades de la serra de Cardó són un referent visual per a gran part de les Terres de l'Ebre i com a valors socials cal destacar que la unitat serres de Cardó-Boix té unes característiques excepcionals per als itineraris excursionistes i en bicicleta de muntanya. Així, per exemple, ressalta l'itinerari excursionista de les basses del coll de l'Alba i el dels senyors de Costumà. Algunes àrees de la unitat tenen valor social vinculat a la recol·lecció de bolets, cosa que fa que s'hi incrementi la freqüentació en determinades èpoques de l'any.

448

Els valors productius del paisatge cal cercar-los en relació amb els visitants i excursionistes de la zona. El turisme rural relacionat amb aquestes serres comença a ser una realitat, com ho demostren les cases rurals que hi ha al terme de Rasquera.

La cabra blanca de Rasquera, l'única raça de cabra autòctona catalana, està plenament adaptada a les condicions orogràfiques de la unitat i les seves pastures ajuden a mantenir el paisatge. La cabra té valor productiu tant per la carn dels cabrits com per l'elaboració de formatges frescos.

Els valors estètics d'aquestes serres estan relacionats amb les seves formes geomorfològiques, la flora i el patrimoni històric que aquest espai encara conserva. Com a elements que configuren el paisatge cal ressaltar els conjunts que formen les roques calcàries amb la vegetació i el contrast entre les cingleres i les zones arbrades, com ara a les obagues de la vall de Cardó.

Com a singularitats del paisatge amb valor estètic hi ha certes geofomes singulars com la roca Foradada, la punta de l'Agulla, la punta del Capello, la mola del Boix, el morral de Cabrafeixet, la punta de la Buinaca i la Creu de Santos. El conjunt de capçaleres dels barrancs representen una altra singularitat estètica d'aquesta unitat.

També tenen valor estètic les construccions de pedra seca que encara es conserven. Destaca el contrast dels marges de pedra amb els cultius, que dona gran harmonia al conjunt.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat de paisatge serres de Cardó-Boix, per la seva posició respecte del conjunt de les Terres de l'Ebre, és molt visible des de diversos punts de la regió. En canvi, atesos l'estructura del seu relleu i el progressiu abandonament de les activitats agràries que s'hi han produït, la unitat no disposa d'un gran nombre de miradors, de fàcil accés, que permetin l'observació dels valors intrínsecs d'aquest conjunt muntanyós.

El principal mirador de la unitat és el cim de la Creu de Santos. Situat a 934 m d'altitud, s'hi accedeix a peu després de superar un desnivell considerable. El mirador permet copsar en detall elements interns d'aquesta unitat, entre els quals cal esmentar les vistes del conjunt de cingles que rodegen el balneari de Cardó i la conca del barranc del Mas que desemboca a Benifallet. En direcció sud s'observen els vessants d'alguns dels principals barrancs de la serra, com ara el de les Calobres o el de la Buinaca, i els cims de la serra del Boix, entre els quals destaca la punta de la Buinaca. A més, el mirador és l'únic punt de vista que permet l'observació completa de l'eix muntanyós format per la serra del Tormo, la de Pàndols, la de Cavalls i el Port. També és un lloc excel·lent per visualitzar el conjunt de les terres baixes que es troben a la base d'aquest sistema muntanyós; es pot observar amb poques interrupcions l'espai comprès des de Móra fins a la desembocadura de l'Ebre, i també la unitat la plana del Baix Ebre-Montsià en conjunt.

Altres miradors i punts de vista de la unitat permeten focalitzar l'atenció en algunes de les característiques geomorfològiques i naturals de les serres de Cardó i del Boix:

- El balneari de Cardó i, més concretament, l'apartador de la carretera que ve de Rasquera, situat 2,5 quilòmetres abans d'arribar a l'esplanada del balneari, permet obtenir una impressió general del conjunt de cingles i barrancs que formen l'indret.
- La cova de Cabrafeixet, a més de les pintures rupestres de la zona, té interès per la posició relativa respecte al barranc de les Nines. Aquest barranc orientat al sud és un paradigma de l'estructura dels barrancs de la zona, de la seva orografia, marcada per un important cingle, i dels usos que se'n feia en temps històrics. Des d'aquest mirador és perfectament visible aquesta estructura, de la qual es poden destacar els aprofitaments agrícoles del fons de barranc i els aprofitaments ramaders de les parts altes.

Els itineraris per a l'observació de la unitat serres de Cardó-Boix estan condicionats per l'orografia, que en aquest cas és extremadament trencada i de difícil accés.

Les principals rutes per a l'observació del paisatge de la unitat són:

- La carretera TV-3021 de Rasquera al balneari de Cardó. És l'únic itinerari motoritzat d'aquest paisatge. El seu recorregut es pot dividir en dos trams ben diferenciats. El primer

surt de Rasquera per resseguir el vessant septentrional de la serra, que està situat a l'obaga i presenta espais humits amb boscos, tant de pi com d'alzines, en bon estat. La carretera ofereix vistes exteriors a la vall de l'Ebre, de les quals destaca l'estret de Barrufemes. El segon tram d'aquest itinerari comença un cop passada l'obaga del Gall en penetrar, passat un túnel, a la vall de Cardó pròpiament dita. Aquest darrer tram canvia completament la seva estructura i està dominat pels cingles que emmarquen la ubicació del balneari. El barranc del Mas, que baixa directament vers el riu Ebre, destaca per la gran verticalitat dels seus vessants.

- El sector meridional de la unitat està travessat pel GR-192. Entra pel camí del coll de l'Alba i segueix en sentit ascendent vers les coves del Llamp i passa prop del parc eòlic del Baix Ebre amb excel·lents vistes sobre la costa del golf de Sant Jordi. El punt més elevat de l'itinerari és la punta de la Buinaca, a 780 m d'altitud, que destaca del conjunt rocallós de les Moles. A partir d'aquí, el GR-192 inicia la davallada de la serra passant pel barranc de les Nines i les coves de Cabrafeixet, i surt de la unitat en direcció al pla del Burgar, prop del mas de Vetetes.

Altres rutes i itineraris, també senyalitzats, ofereixen la possibilitat d'arribar a indrets particulars de la unitat de paisatge, entre els quals cal destacar:

- Camí de les basses del coll de l'Alba: itinerari que fa un circuit pel sector meridional de la serra del Boix i passa per espais amb un gran interès històric i rural. Predomina el paisatge de les oliveres, les barrancades, els masos, els marges i les basses. Aquesta ruta passa pel costat de diferents basses (la dels Palmers, la de Pistoles, la de l'Alenar, la de Xolla, la del Pouet de l'Amorós, la de les Clotes i la Gran) que s'omplen de l'aigua provinent de les pluges i serveixen per abeurar els animals i els ramats de la zona. Al llarg d'aquesta ruta hi ha unes vistes excepcionals de la desembocadura de l'Ebre.
- Camí dels senyors de Costumà: antic camí que permet ascendir des de Tivenys fins al balneari de Cardó. La ruta dels senyors de Costumà passa pel costat de les coves de l'Aumidiella i puja per l'antic despoblat de Costumà fins a la vall de Cardó.
- Camí de l'Observatori de Líster: itinerari que des de Rasquera permet arribar a un dels punts d'observació de l'exèrcit republicà.
- Camí del Teix: itinerari amb un gran interès natural que permet accedir a un dels boscos de teixos més interessants del sud de Catalunya, tant per la quantitat d'arbres d'aquesta espècie com per les seves dimensions.
- Camins de la font de la Caparrella i de la font de Viamar: interessants itineraris que permeten apropar-se al sector oriental de la serra del Boix; el trajecte passa pel límit del pla del Burgar.

Possible evolució del paisatge

L'evolució del paisatge agrícola de les serres de Cardó i del Boix està condicionat per l'abandonament de les terres agrícoles de més difícil accés, que són la majoria d'aquesta zona, a partir de la dècada de 1950. Les conseqüències més visibles d'aquest procés són la progressiva ocupació dels espais amargenats per la vegetació espontània i la caiguda dels marges de pedra seca per manca de manteniment. Es preveu que aquest procés continuï en els espais més abruptes, mentre que és de preveure que es conservarà el paisatge agrícola de les zones d'olivera amb Denominació d'Origen Protegida Oli del Baix Ebre-Montsià.

Es preveu que a les serres hi hagi un increment de boscos espontanis, principalment de pi blanc, fet que, juntament amb la manca d'una gestió forestal adequada, portarà a un increment dels incendis forestals. També augmentaran els processos erosius en els vessants de la muntanya a causa de la pèrdua de la funció de retenció dels sòls que tenen els marges de pedra seca.

La qualitat ambiental i paisatgística de la unitat serres de Cardó-Boix fan pensar que en un futur podrien augmentar els actuals aprofitaments turístics a la zona. Probablement hi haurà un increment d'empreses de turisme rural que oferiran serveis a la població que desitgi gaudir dels valors d'aquest paisatge i dels productes de qualitat, com són la carn i els formatges de cabra blanca de Rasquera.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El procés d'abandonament de cultius de secà allà on el pendent és més exagerat i, per tant, on es fa més difícil la mecanització. La desaparició de les pràctiques agrícoles dóna peu al creixement de la massa forestal.
- L'envelliment de la població dedicada a l'agricultura, un relleu generacional gairebé inexistent i la pèrdua de competitivitat del sector primari poden conduir a una pèrdua del paisatge agrícola de secà tradicional que queda en favor de la uniformitat paisatgística forestal.

Amenaces

- El continu augment de massa forestal a les serres a causa de l'abandó dels cultius i de la manca de gestió forestal poden augmentar la intensitat dels incendis forestals en aquestes zones de risc elevat.

Fortaleses

- Existència d'una xarxa de senders i camins amb un elevat valor social. A l'extrem nord de la unitat són molt utilitzats per la gent

450

La xarxa de senders i camins és molt utilitzada per la gent del territori per practicar-hi esports de muntanya. A la imatge es pot observar el camí que arriba a la bassa de Xeta. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

del territori per practicar-hi esports a la muntanya, com la BTT i el senderisme. A aquesta xarxa de senders se li han de sumar els elements del patrimoni agrícola i ramader, molts cops senyalitzats dins d'aquestes rutes.

- Un espai amb patrimoni històric i religiós en un entorn natural molt ben conservat i que la gent del territori acostuma a visitar.
 - Gran qualitat paisatgística pel fet de ser unes serres amb molta força identitària que li ve donada per les seves formes geològiques (crestes, moles, plegaments, falles...). Aquestes formes agrestes són, en part, les que han evitat grans transformacions paisatgístiques en aquesta zona.
 - La unitat serres de Cardó-Boix en tot el seu conjunt gaudeix d'un ambient i un paisatge envejables, la qual cosa no solament repercuteix en els usos socials relacionats amb l'esport, sinó també en el benefici per als habitants de la zona, els quals aprofiten les demandes de turisme rural per tal de vendre natura. Així, durant els darrers anys han aparegut algunes cases rurals i altres empreses que ofereixen moltes activitats relacionades amb l'entorn.
- L'existència de la cabra blanca de Rasquera pel seu valor productiu i perquè les seves pastures ajuden a reduir el risc d'incendi.

Oportunitats

- Un paisatge ben conservat amb una qualitat de les aigües i amb un patrimoni geològic excepcional. Tot un conjunt de característiques idònies per tal d'activar econòmicament la zona. La figura del Consorci per a la Protecció i la Gestió dels Espais d'Interès Natural Serra de Cardó-Boix i el Tossal de Montagut reforça aquestes potencialitats de l'espai.
- Una elevada quantitat de patrimoni rural (masos, casetes, refugis, marges, etc.) en bon estat de conservació. Això es pot aprofitar per tal de difondre tots aquests valors.
- Existència d'una xarxa de camins rurals i senders molt extensa que, tot i que ja és utilitzada pels habitants de les Terres de l'Ebre, pot servir per enllaçar i donar a conèixer les característiques i la importància ecològica que té l'espai.

- Disponibilitat d'instruments d'ordenació forestal en les forests públiques. Aquests es poden utilitzar per tal d'inventariar l'estat actual, determinar-ne els usos i planificar cap a on han d'evolucionar. Per tant, la gestió adequada de la forest pot determinar l'evolució del paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 12.1

Un paisatge de serres i turons, amb barrancs encaixonats, amb elevats valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris, ben preservats i gestionats

La unitat serres de Cardó-Boix està formada per un conjunt de serres (serra de Cardó i serra del Boix), referències geogràfiques (de nord-oest a sud-est: l'Argila, punta de l'Agulla, la Creu de Santos, punta del Pollo, mola del Boix, moral de Cabrafeixet i punta de la Buinaca), barrancs (com el d'en Jordi, de la Buinaca, de la font de Gràcia, de la Fullola i el de les Nines) i masses forestals (on destaquen les teixedes i les alzines), que formen conjunts amb elevats valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris.

Criteris

- Garantir l'existència de paisatges naturals que combinin el respecte per l'evolució i la dinàmica naturals amb el manteniment del patrimoni agrícola i històric dels valors culturals associats a aquest paisatge.
- Vetllar perquè, en el marc del Consorci per a la Protecció i la Gestió dels Espais d'Interès Natural Serra de Cardó-Boix i el Tossal de Montagut, es redacti el pla especial de protecció i millora del medi natural i del paisatge de les serres de Cardó i del Boix, accentuant-hi els continguts en matèria de paisatge.
- Promoure i facilitar les iniciatives voluntàries de conservació de la natura i el paisatge mitjançant, entre d'altres, les agrupacions de defensa forestal (ADF).
- Afavorir la sensibilització ambiental dels valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris d'aquesta unitat.
- Promoure activitats turístiques i recreatives de baix impacte que es basin en els valors esmentats.

Accions

- Adequar l'entorn de la teixeda de Cardó i conservar les poques clapes de pinassa (*Pinus nigra*) que existeixen al massís.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de remarcar el valor i el potencial turístic basat en els paisatges naturals de la unitat serres de Cardó-Boix, però també considerant els valors històrics, productius, simbòlics i identitaris, etc., determinant rutes i miradors que en promoguin el coneixement i el gaudi, partint dels itineraris paisatgístics existents i els establerts en el catàleg.

OQP 12.2

Uns paisatges rurals amb valor estètic constituïts pels conreus de secà i amb presència d'elements d'arquitectura de pedra seca, vegetació forestal i el nucli urbà de Rasquera, preservats d'elements que en desvirtuin la visió i la contemplació

La unitat serres de Cardó-Boix és un paisatge eminentment forestal, però també presenta terrenys aptes per al conreu que s'ubiquen en petites valls o als límits de la unitat on els pendents es comencen a suavitzar. Tot en conjunt té una elevada rellevància estètica. Cal destacar el sector agrícola del sud de la unitat, a la zona del mas de Cuello, on hi ha oliverars. Entre Rasquera i el balneari de Cardó, zona on hi ha el mas d'en Rojals, també hi ha una vall conreada amb fruiters de closca i oliveres. Caldria mantenir aquest paisatge agrícola amb el seu patrimoni construït. Per la seva banda, el nucli urbà de Rasquera presenta un aspecte compacte integrat en un fons escènic muntanyós que caldria preservar mantenint-ne l'aspecte actual i integrant les noves construccions en el paisatge preexistent.

Criteris

- Donar valor afegit als productes agrícoles a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat per tal de garantir-ne la viabilitat i la continuïtat.
- Tractar de manera conjunta el nucli urbà de Rasquera i els fons escènics que formen part tant d'aquest nucli com dels nuclis urbans propers, però situats fora de la unitat.

Accions

- Realitzar un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de les serres per tal de garantir-ne la conservació i per posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població, a fi que en gaudeixi i en faci un aprofitament turístic a través d'un protocol de preservació d'aquest patrimoni.

13. El Port

Comarca:

Baix Ebre, Montsià i Terra Alta.

Superfície:

40.228,5 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Aldover, Alfara de Carles, Arnes, Benifallet, Horta de Sant Joan, Mas de Barberans, Paüls, Prat de Comte, Roquetes, la Sénia, Tortosa i Xerta.

452

El cim del mont Caro permet observar, entre d'altres, el barranc de la Vallfiguera i el pla de la Foia. Observatori del Paisatge

Trets distintius

- Massís caracteritzat per un relleu molt abrupte format per materials principalment calcaris.
- És el fons escènic més visible de les Terres de l'Ebre, ja que s'observa des de gairebé tots els nuclis ebrencs.
- El vessant oriental es caracteritza per ser molt escarpat i amb moltes cingleres. En aquest vessant la xarxa hidrogràfica gairebé no porta aigua, ja que no existeixen barreres impermeables que n'impedeixin la infiltració.
- Els bufadors i les fonts, al peu del massís, són molt característics i retornen l'aigua a la plana.
- El vessant occidental presenta una vegetació molt abundant, amb rius que hi excaven gorgues profundes i espectaculars. La circulació d'aigua acostuma a ser contínua i és afavorida pels diferents encavalcaments que la regulen i la fan sorgir a superfície.
- Els dos nuclis de població, Alfara de Carles i Paüls, s'ubiquen en zones de poc pendent on hi ha més bones condicions per a l'agricultura.

Mirador

Itinerari motoritzat

24 Carretera de Caro

25 Camí d'Horta de Sant Joan al mas de la Franqueta

26 TV-3541, de Xerts a Paüls

Itinerari no motortizat

44 GR-7

45 GR-171

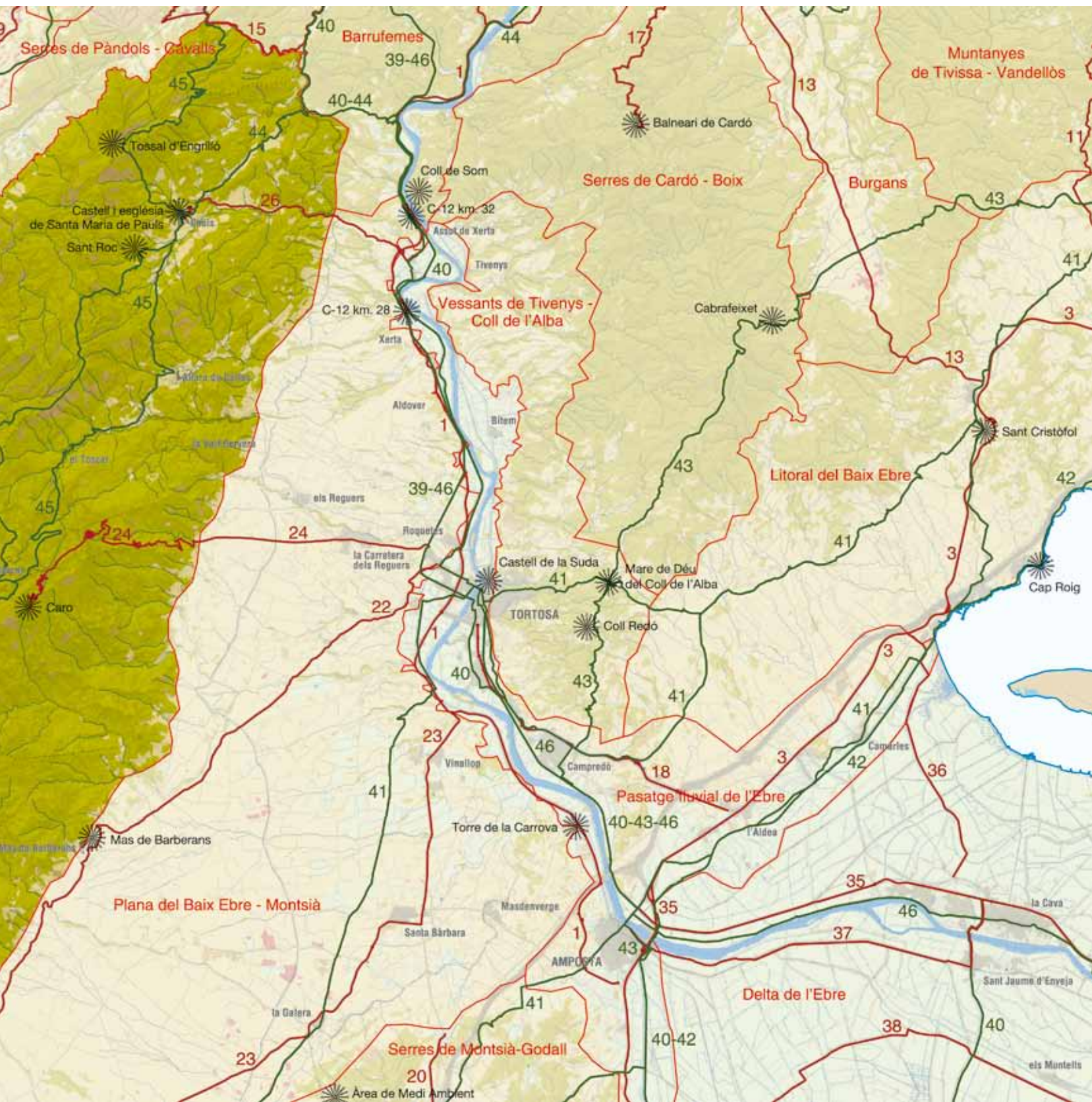
454

Escala 1:165 000

0 5 10 km

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El massís del Port és un territori molt extens en superfície si el comparem amb altres unitats de les Terres de l'Ebre, i encara ho és més si es té en compte que aquest paisatge s'allarga cap a les províncies de Terol i de Castelló. El paisatge del Port es caracteritza per les seves formes càrstiques i complexes, amb un relleu abrupte trencat per diverses falles i amb un fort desnivell, que formen valls estretes i altituds que van des de quasi el nivell del mar fins als 1.447 m del Caro. També hi ha importants encavalcaments, moltes cingleres i gorgues profundes excavades pels rius principals.

Al massís del Port s'hi distingeix una banda central constituïda per les elevacions majors, sovint amb relleus de tipus tabular formats per grans moles envoltades de cingleres, i dos vessants que la flanquegen, un de marítim i un altre d'interior, força abruptes, trencats per nombrosos barrancs, amb plecs, fosses i encavalcaments i una important carstificació.

Els encavalcaments, els plecs i les falles que deformen els estrats indiquen la intensitat de les forces que hi han actuat al llarg dels temps geològics i han donat les formes actuals al sistema. Un exemple d'encavalcaments és el barranc del Carrer Ample, a Horta de Sant Joan, i un exemple de falla és la imponent façana marítima que separa el massís de la fossa del Baix Ebre.

456

La peculiar configuració geològica ha propiciat l'existència de rius amb circulació d'aigua contínua en el seu vessant interior, afavorida pels diferents encavalcaments que regulen i fan sortir les aigües subterrànies de la xarxa hidrològica superficial. En canvi, als barrancs del vessant marítim, l'aigua de pluja i neu, com que no existeixen barreres impermeables, s'infiltra directament, i les fonts i bufadors que neixen al peu del massís retornen ràpidament les aigües als aqüífers de la plana de la Galera. Per tant, la presència de l'aigua en aquest vessant és efímera.

El gran desnivell del conjunt muntanyós, amb la xarxa fluvial i torrencial força encaixada, ha donat lloc, en alguns punts, a veritables gorges càrstiques com, per exemple, a les gúbies del Parrissal o del Regatxol. La major part de la superfície del massís forma part de la conca de l'Ebre, llevat de la petita franja que constitueix la conca del riu de la Sénia. Al vessant nord es poden distingir les subconques del riu Matarranya i del riu Canaletes, i, al vessant sud, la xarxa de rambles encaixades i la conca del riu de la Sénia.

La subconca del Matarranya rep les aportacions del riu d'Algars i del dels Estrets, que segueixen una direcció sud-nord i que tenen un cabal petit i sovint s'assequen a l'estiu, llevat d'alguns trams. El riu dels Estrets és el més oriental i rep en la seva capçalera diversos barrancs, entre els quals destaquen el barranc del Carrer Ample, que baixa des de la serra de l'Espina, i el barranc de la Vall d'Uixó, al nord de les Foies. El riu d'Algars neix als afloraments dels ullals del Mas de Pau i té a la seva capçalera el barranc de la Paridora, que comença al nord de la mola de Catí; sortint del massís rep el riu de les Valls i el riu dels Estrets. La subconca del Canaletes segueix inicialment la mateixa direcció cap al nord,

i entre les serres de l'Espina i el Montsagre recull l'aigua de tot un conjunt de barrancs de curt recorregut.

Les zones més occidentals del vessant meridional del massís drenen vers el riu de la Sénia, que avança durant una bona part del seu recorregut com a límit natural entre Catalunya i la Comunitat Valenciana i presenta un petit tram amb aigua permanent.

Les zones més enlairades del Port presenten un clima mediterrani temperat humit i a mesura que disminuïm en alçada el clima passa a ser mediterrani muntanyenc subhumit, fins que trobem el clima mediterrani de baixa muntanya marítima (sec subhumit) en el vessant marítim del Port, els marges continentals i els primers relleus interiors. Les temperatures mitjanes al peu del massís se situen al voltant dels 14 °C i disminueixen amb l'altitud de tal manera que als 1.000 m es troba una temperatura mitjana situada entre els 11-12 °C, aproximadament.

La quantitat de precipitació mostra un gradient altitudinal, un cert increment d'oest a est i una distribució lleugerament més important al vessant marítim del Port. Els màxims de precipitacions són tardorencs i primaverals i les pluges caigudes els mesos d'estiu tendeixen a incrementar amb l'altitud. A la plana marítima, tal com passa al marge interior del massís, les precipitacions estan compreses entre els 500 mm i 600 mm anuals, però augmenten amb l'altitud, fins a assolir uns 700 mm anuals als 1.090 m d'altitud (Freds). En cas d'instabilitat atmosfèrica, les situacions de llevant, xaloc i migjorn són les que aporten la major part de precipitacions al massís. Al massís també hi ha dies de nevades, tot i que no superen de mitjana els sis dies de precipitacions, repartits entre els mesos d'hivern.

El mestral és el principal vent que afecta la zona, especialment la part més oriental del massís, i és habitual a la tardor, l'hivern i la primavera. L'acompanyen humitats relatives baixes. A la primavera i a l'estiu són freqüents vents de component SSE i SE (xaloc).

Un aspecte singular de la zona del Port és la denominada cella, que consisteix en una formació de núvols sobre el Port que creixen amb els vents de mestral i com a conseqüència de l'efecte Föhn. Aquesta peculiaritat afecta els vessants marins amb vent sec i càlid i amb pluja als vessants continentals.

Tots aquests factors (relleu, altitud, orientació de la serralada i gradient climàtic) han determinat el paisatge vegetal del Port. Així, a la part basal del massís, així com a les solanes i al vessant oriental, hi domina la màquia de garric i margalló (*Quercus-Lentiscetum*), que és una comunitat arbustiva on les espècies dominants són el margalló (*Chamaerops humilis*), el garric (*Quercus coccifera*) i el llentiscle (*Pistacia lentiscus*). En canvi, al vessant occidental, de caràcter més fresc i continental, l'estatge basal està ocupat per carrascar (*Quercus rotundifoliae*). A la zona més elevada, la vegetació potencial és el carrascar muntanyenc (*Quercetum mediterraneo-montanum*).

L'estatge submediterrani, que correspon a les parts més elevades del massís, està format, bàsicament, per pinedes de pinassa (*Vio-lo-Quercetum fagineae pinetosum salzmanni*) i de pi roig amb boi-

Les parts altes del massís estan formades principalment per pinedes de pinassa i de pi roig. Òscar Lanau, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

xerola (*Arctostaphylo-Pinetum catalaunicae*), tot i que en aquells indrets més alterats hi apareixen les boixedes (*Violo-Quercetum faginae buxetosum*) i altres espècies. Als llocs més humits dels estatges superiors, al sud del massís, hi distingim les fagedes (*Primulo-Fagetum*) i les teixedes (*Saniculo-Taxetum*), comunitats relictas d'altres èpoques més humides i fredes. Cal afegir que les fagedes d'aquestes muntanyes són de les més meridionals d'Europa, i es troben rigorosament protegides per mitjà de la figura de Reserva Natural Parcial de les Fagedes del Port.

Les carenes, sotmeses a forts vents durant bona part de l'any, presenten espècies característiques de l'alta muntanya mediterrània, amb comunitats pròpies de les muntanyes meridionals catalanes com són la brolla d'erició i antil·lis de muntanya (*Erinaceo-Anthyllidetum montanae*), que trobem en indrets d'altituds superiors a 1.000 m, i el gramenet d'anyol i festuca (*Conopodio-Festucetum gautier*).

La vegetació rupícola és molt típica del massís i té un interès notable. Així doncs, trobem el *Jasonio-Linarietum cadevallii* als solells, l'*Hieracio-Salicetum tarraconensis* a les obagues i l'*Antirrhinetum pertegasii* a les balmes ombrívols. Entre aquesta vegetació rupícola destaquen alguns endemismes com el salze de cingle (*Salix tarraconensis*). Altres espècies vegetals destaquen per la seva raresa, com és el cas de *Prunus prostrata*, *Brimeura fontqueri* o *Dryopteris submontana*, o per aspectes fitogeogràfics: *Polygala calcarea*, *Gymnocarpium robertiarum*, *Primula vulgaris* o *Nepeta tuberosa*.

Els ambients humits del massís presenten algunes espècies relictas com, per exemple, la viola d'aigua (*Pinguicula dertosensis*), endemisme del Port que es localitza als degotalls calcaris.

Evolució històrica del paisatge

El Port ha estat antropitzat des d'èpoques prehistòriques. L'època en què els primers humans habitaren el Port es remunta al paleolític,

quan els nòmades vivien a la cova del Vidre o al Clot de l'Hospital, entre els barrancs de Lloret i de la Galera. Posteriorment, amb el neolític es va generalitzar el poblament a tot el massís. Durant aquest últim període, es va practicar l'agricultura, la ramaderia, la recol·lecció d'aliments i la caça. És l'època de l'inici del sedentisme.

El ibers, els ilercavons del Port, vivien en poblats fortificats dalt dels cims i en llocs estratègics i defensius.

En l'època romana es van habitar els poblats ibèrics del Port, com el de la Penya del Gall (Horta de Sant Joan), però amb el temps se n'abandonaren alguns i se'n crearen de nous als plans.

L'època islàmica portà noves infraestructures, com el castell d'Orta, el castell de Carles o el castell de Paül's i, segons la historiografia tradicional, també es construí un poblat a dalt de les roques de Benet. Durant aquest període, s'aprofitaven fustes per construir mobles, vaixells i edificis, com per exemple la mesquita de Còrdova, i s'exportava boix i safrà. Els manuscrits d'aquella època assenyalen el pi roig com un material singular per la seva qualitat. Una altra peculiaritat d'aquest període fou la xarxa hidràulica construïda per a usos agrícoles.

Des del segle XIII fins al segle XVI es van consolidar i ampliar la majoria dels municipis al voltant del Port, molts dels quals perduren fins a l'actualitat. També es van ampliar les zones agrícoles i ramaderes mitjançant la crema i l'arrabassament del bosc. Durant aquell període, es cultivaven cereals, principalment blat i ordi, patates i llegums, i hi havia ramats que es desplaçaven pel gran entramat de lligallos fins a les àrees de pastures d'estiu o d'hivern. També s'aprofitava la fusta, llenyes, teia o quitrà dels boscos.

Des del segle XVII fins al final del segle XIX va ser l'època en què hi havia més gent vivint al Port, durant tot l'any o estacionalment. Van

Moltes zones del Port es coneixen pels nombrosos masos i casetes que actualment es troben en diferents graus de conservació. A la imatge, el mas Blanc. Observatori del Paisatge

proliferar el nombre de masos, que se situaven, sobretot, prop dels cursos dels rius. Va augmentar el nombre de terres de conreu en detriment del bosc i hi havia una gran activitat ramadera, sobretot a l'estiu, de cabres i ovelles. Durant aquest període també es donaven activitats preindustrials de producció de carbó vegetal, pega, quitrà i, des del final del segle **xvi** i el començament del **xvii**, pous de neu. És durant aquests segles quan es treu el màxim profit dels recursos naturals de l'indret; tot i així, la demanda era tan gran, que sovint no es podia assumir. Els elevats aprofitaments van comportar un paisatge caracteritzat per l'existència de poc sotabosc i un gran mosaic agroforestal, en alguns casos sobreexplotat, i on l'espècie forestal per excel·lència era el pi.

A partir del tombant del segle **xx**, les noves polítiques es van encaminar a la reducció de l'excessiva explotació del bosc per evitar deixar àrees sense vegetació arbòria. Va ser l'inici del proteccionisme, de la regeneració dels boscos i de l'entrada en funcionament del districte forestal, que era l'organisme de gestió dels terrenys forestals.

Durant el dos primers terços del segle **xx** hi hagué una política forestal encaminada a la producció, la inserció industrial, la protecció i el desenvolupament d'obra pública. No obstant això, l'extracció de fusta va perdre pes i pràcticament es va abandonar a mitjan segle **xx**. Al mateix temps, la gran majoria de masos es van abandonar. Tanmateix, durant aquest període, des de 1940 fins a 1970, es van repoblar moltes zones amb pins, amb un total de 2.087 ha. D'altra banda, en aquest període es restringiren les llicències ramaderes. Aquest últim fet, juntament amb l'establiment de la Reserva Nacional de Caça, l'any 1966, i el canvi estructural de l'economia, que es trobava en ple procés de transformació industrial, van fer desaparèixer, gairebé per complet, els ramats de cabres i ovelles al Port.

A partir de la dècada de 1970 i fins a l'actualitat, s'han reduït els aprofitaments dels boscos a la mínima expressió. Les repoblacions del període 1940-1970 han donat lloc a boscos homogenis i regulars, i la cabra i l'ovella s'han substituït pel bou i la vaca. Els terrenys agrícoles han estat colonitzats per vegetació espontània, la qual cosa ha donat lloc a una continuïtat forestal que trenca el mosaic agroforestal dels segles passats. L'ésser humà, que era una espècie més dins del Port, s'ha anat convertint en un observador del paisatge.

D'altra banda, al llarg del segle **xx** i durant la primera dècada del **xxi**, els municipis inclosos en aquesta unitat han tingut una població estable o lleugerament decreixent. No obstant això, a partir de la dècada de 1980 s'ha produït un augment de l'edificació disseminada, majoritàriament utilitzada com a segona residència.

Un altre fenomen, transversal a través del temps, que ha adquirit una gran importància són els incendis forestals que, en aquestes contrades, es coneixen des del segle **xiv** quan, d'una manera més rudimentària que l'actual, s'apagaven en pocs dies. Aquest fet assenyala la poca importància que adquirien els focs en aquell període en què els boscos eren aprofitats i existien mosaics agroforestals. Al segle **xx** i, més concretament, des de la dècada de 1960, l'abandonament agrari va comportar un increment dels incendis

forestals com a conseqüència de la disponibilitat de superfície contínua. Des de 1966, s'han comptabilitzat nou incendis de més de 50 ha, que han modificat un total de més de 7.000 ha, un 21,5% de la superfície de la unitat paisatgística.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La composició paisatgística actual del Port té un caràcter marcadament forestal, majoritàriament format per pinedes, brolles i màquies (91%). Els usos agrícoles i les zones urbanitzades també hi tenen presència però en percentatges molt inferiors. Al vessant marítim, a les falques del massís, el conreu que més hi predomina és el de l'olivera, en un clar procés d'abandonament i, puntualment, a la rodalia de les poblacions, Paùls i Alfara de Carles, hi trobem plantacions de fruiters de regadiu i de secà. L'estructura paisatgística de les parts més baixes i dels fons de barrancs està predominada pel sòl agrícola. Aquestes zones abanquades amb construccions de pedra seca estan deteriorades a causa de l'abandonament de les activitats agrícoles, amb la consegüent pèrdua paisatgística. Aquest fet es deu a l'abandonament de cultius allí on el terreny és més difícil de mecanitzar.

Tal com es mostra a l'apartat de valors, el Port és una unitat amb uns relleus verticals molt prominents, cosa que li confereix una fragilitat visual molt elevada, ja que, a més, aquests relleus són vistos per més del 50% de la població de les Terres de l'Ebre.

La distribució de la vegetació està molt condicionada per l'altitud i l'orientació. Tant en altituds mitjanes com en zones de muntanya en orientació solana o oriental hi ha espècies com el coscoll, el margalló, el llentiscle o el pi blanc. Tanmateix, en aquests vessants, però, condicionats pel pendent menor del 30%, hi ha camps de conreus. En canvi, al vessant occidental hi abunda més el roure valencià. El boix domina les zones de muntanya on no s'estableix el bosc de pi roig, pinassa i faig, els quals s'ubiquen en zones altes i orientacions més fresques. Tanmateix, als altiplans del Port també hi ha boscos i boixeres. Per contra, a les carenes on bufa més el vent hi ha brolla d'erigó i antil·lis de muntanya.

La ramaderia apareix com l'ús més estès a la unitat. Els ramats que existeixen són, majoritàriament, de bous i vaques, i ocupen espais emblemàtics com el barranc de Lloret i Terranyes, on proporcionen caràcter i diversitat al paisatge. Darrerament, però, s'ha donat una disminució molt important de les pràctiques ramaderes amb una pèrdua del mosaic agroforestal, fet que ha donat lloc a un increment de la superfície forestal, amb el consegüent risc d'incendis.

Tot i el fort increment de la prevenció en els darrers anys, els incendis han estat recurrents en algunes zones del Port, sobretot a l'extrem meridional, cosa que ha deixat una vegetació baixa, en un estadi poc desenvolupat, formada principalment per matollars. Des del 1992, entre els incendis més grans destaquen un l'any 1993, que va cremar gairebé 600 ha als plans de Rambla (Alfara de Carles), i un altre que va afectar unes 300 ha al coll d'Altamira (Horta de Sant Joan). El 2009 un incendi va calcinar 1.140 ha, 587

de les quals es trobaven dintre del Parc Natural del Port. La majoria d'arbres cremats eren pins blancs, amb gran capacitat de regeneració, cosa que facilita la recuperació d'aquest paisatge.

A part dels incendis i l'abandonament d'alguns camps cultivats, les dinàmiques paisatgístiques del Port són molt poques. Els principals canvis van tenir lloc a partir de 1950, període en què l'extracció de fusta va disminuir considerablement. Aquest fet, sumat a la restricció de llicències ramaderes, obligà la gent resident als masos a desplaçar-se cap a la plana a la recerca d'una economia que el Port ja no els proporcionava i consumant encara més el fort impacte que suposa la pèrdua de valors amb aquests canvis.

Un altre element, que tot i no ser molt important quant a extensió representa una notabilitat paisatgística, són les zones nues que en molts casos representen els grans cingles del Port, com per exemple les Roques de Benet o els Estrets d'Arnes, entre d'altres.

Pel que fa a les zones urbanes, dintre dels límits estrictes d'aquesta unitat s'engloben dos nuclis urbans: Alfara de Carles i Paüls. Aquests nuclis se situen en zones de pendents mitjans i baixos,

menors de 30%, on hi ha més disponibilitat de terreny agrícola. El nucli urbà de Paüls és sobre un turó i té una estructura condicionada per l'orografia. Tot i ser un espai molt poc poblat, a la rodalia dels dos nuclis urbans hi ha instal·lacions utilitzades per productors del sector primari, com poden ser les granges, algunes de les quals tenen una incidència en la imatge dels pobles. A més, hi ha dos disseminats, el Mascar i el Toscar, on s'han construït habitatges amb unes característiques i uns graus d'ocupació molt diferents. Mentre que a la zona del Mascar gairebé es pot parlar d'urbanització, al Toscar es parla de disseminat amb molt poca entitat.

Les infraestructures de comunicació que travessen aquesta unitat són de caràcter local, de connexió entre municipis: Xerta-Paüls i Reguers-Alfara de Carles. La resta d'aquestes vies s'engloben dins la categoria de camins rurals o pistes forestals, que s'han conservat, en part, per tal de fer front a possibles incendis forestals. Moltes d'aquestes vies públiques són utilitzades per a ús lúdic per part de cotxes 4x4 i quads. L'ús inadequat tant de vies com de senders els causa una erosió i un deteriorament visibles en alguns indrets.

Les Roques de Benet. Òscar Lanau, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Amb la creació del Parc Natural del Port el 2001 va culminar un procés de participació i consens pel qual es va atorgar al Port el reconeixement d'espai natural. Els serveis i centres del Parc, junt amb tots els organismes afectats, habitants dels pobles i propietaris, són els que vetllen actualment per la gestió, protecció i divulgació d'aquest espai.

La freqüentació humana al Port principalment se centra en uns indrets molt concrets, que coincideixen amb els espais que el parc natural ha seleccionat com a àrees de lleure (la Fou, la Vall, Lloret, cova Avellanes, Font Nova, Sant Roc i la Franqueta). Algunes d'aquestes àrees de lleure, de les quals surten excursions a peu o amb bicicleta, acostumen a estar massificades, sobretot a la primavera i al final de l'estiu, fins a l'octubre.

Expressió artística del paisatge

Les muntanyes en general han adquirit el seu pes en les tradicions literàries nacionals. Molts cops, s'han vist representades artísticament gràcies a tot un revestiment mitològic i simbòlic. Els autors tendeixen a subratllar la nostàlgia pel món rural i muntanyenc perdut arran de l'arribada de la indústria. En el cas concret del Port, els seus paisatges feréstecs i els elements construïts que en formen part han estat font d'inspiració de diferents escriptors i pintors. Cal ressaltar que el pintor Pablo Picasso va copsar en algunes de les seves obres aquests escenaris.

460

Pel que fa a la literatura, es poden ressaltar diferents autors, entre els quals Vicent Pellicer. Aquest autor és un fidel i apassionat amant del Port, terra per la qual sent una estima especial. Ha publicat una completa monografia sobre les fonts del Port, evidenciant el seu coneixement exhaustiu d'aquelles muntanyes. D'altra banda, en l'obra *Contalles del Port* (Pellicer, 1999) transmet un petit recull de llegendes, històries de vora el foc, anècdotes, folklore i petites aventures humanes a partir dels diferents pobles del Port, posant de manifest que darrere de tota muntanya sempre hi ha històries humanes. A continuació, una petita mostra d'aquestes *Contalles del Port*:

"[...] el Port mateix, amb els seus boscos de pi rojal, els seus carascars atapeïts, les seves fonts generoses, les seves coves arcerades, les seves ufanoses savines, la seva fauna tan diversa, les rutes i els camins antiquíssims que serpentegen per fondalades i crestalls, i un bé de Déu de riqueses que no acabariem mai d'explicar, el que ha propiciat que els homes, des de l'època prehistòrica, l'hagin convertit en un habitat habitual, proper i relativament humanitzat, i que hi hagin deixat testimoni tant en l'aspecte material com en el toponímic, geogràfic, antropològic (llegendes, costums, tradicions, dites, cançons." (Pellicer, 1999: p. 5)

A la contraportada de la mateixa obra, *Contalles del Port*, hi ha el fragment següent:

"Eren temps de figues seques i de rostoll; eren temps de farinetes amb cansalada i de rosegons de pa; de burro i de sàrria; de serves i de codonys; d'avarques i de bastó de savina; de masos, de fonts fèrtils i de pous amargenats; de bancals i màrgens arrengrerats;

de suor amarada de pluja i de neus permanents; de ramats, de llet endolcida i de boscos nets; de nits de contes, de brasa i de foc manyac; de mans clivellades i cares agostades; de criatures despullades per les eres i de gossos llebrers; de pous de pegaquitrà, de calç, i de carboneres; de pins plagats d'esquirols, del vol de l'aufrany i del trencalòs; eren temps de les plantes remeieres, del tupí i del cànter; de lluita per la supervivència, de disputes i de recances; eren temps dels hòmens i les dones del Port, i de la saviesa amb què cada albada els il·luminava." (Pellicer, 1999: contraportada)

També cal destacar les descripcions que es fan dels paisatges del Port en les diverses guies de senderisme que s'han publicat al llarg dels darrers trenta anys, com ara: *Guia itinerària del Port* (Brull i Brull, 1972), *El Port. 40 rutes de senderisme* (Tirón et al., 1998) o *Miscel·lània del Port* (Solà i Solà, 1989), entre d'altres.

Pel que fa a la representació pictòrica del Port, l'artista més reconegut és Pablo Picasso, que va fer una primera estada a Horta de Sant Joan entre 1898 i 1899. El seu amic Manuel Pallarès explicava que, un matí, a l'alba, sortiren cap al Port per buscar un indret adient on instal·lar-se i treballar. Picasso, durant aquells dies, va gaudir de la natura del Port i va conèixer les persones que hi vivien. En aquest ambient, Picasso hi va trobar molts estímuls i va realitzar tota una sèrie d'obres inspirant-se en les formes del paisatge. Durant aquest període, considerat d'aprenentatge, destaquen les obres següents relacionades amb el Port: *Mul*, *Cabres salvatges*, *La cova*, *Cabres i altres croquis*, *Pastoret i altres croquis*, *El Mas de Quiquet*, *Pastor festejant una pastora (1) i (5)*, *Llenyataire*.

A part de Picasso, el Port ha estat font d'inspiració per a altres artistes, com ara Francesc Gimeno (Tortosa, 1858-1927), que, fidel a la realitat, pintà diverses obres inspirades en el Port, com *mont Caro* o *Camí del Port*.

Per la seva banda, l'artista xertolí Pere Falcó (Xerta, 1932), després de fer carrera acadèmica a la Reial Acadèmia Catalana de Belles

Camí del Port, de Francesc Gimeno. Col·lecció particular

Arts de Sant Jordi, a Barcelona, va representar els paisatges i els elements que els protagonitzen de manera abstracta.

L'any 2007, el fotògraf Mariano Cebolla, amb textos de Silvestre Hernández, va publicar *Els Ports de Beseit* (Cebolla, Hernández, 2007), una obra amb més de cent fotografies que permeten contemplar els diversos paisatges actuals del Port.

Valors en el paisatge

Els valors ecològics d'aquest paisatge són evidents, ja que pràcticament la totalitat de la superfície d'aquesta unitat es troba inclosa dintre l'Espai d'Interès Natural (EIN) el Port, l'extensió del qual és de 36.636,8 ha. També hi ha una petita superfície al nord de la unitat (6,2 ha) que forma part de l'EIN Aligars-Serra Fulletera, així com 22,3 ha pertanyents a l'EIN Barrancs de Sant Antoni-Lloret-la Galera. A més d'aquest nivell de protecció, prop del 87% del Port està catalogat com a espai natural de protecció especial (ENPE) sota dues figures de protecció diferents: 34.103,2 ha han estat declarades Parc Natural del Port, i 867 ha són Reserva Natural Parcial de les Fagedes del Port. Totes aquestes figures de protecció posen en relleu la gran quantitat de valors ecològics d'aquest paisatge.

En referència a l'espai i la gestió forestal cal remarcar que més del 50% del Port corresponen a CUP (forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural).

A aquests valors cal afegir-hi el fet que en el massís del Port hi ha una petita zona humida d'interès ecològic, l'anomenat ullal o prat d'en Rubera, ubicat prop del naixement del riu Matarranya. Es tracta d'una zona d'interès hidrològic notable, pel fet de ser d'origen càrstic, tot i que ha estat lleugerament adaptada com a bassa per al bestiar. Aquest ullal es troba ubicat a l'interior de l'EIN el Port.

La gran quantitat de biòtops que es troben al Port permeten l'establiment d'una fauna rica i variada. L'animal més espectacular per les seves dimensions i nombre d'exemplars és la cabra salvatge, espècie endèmica de la península Ibèrica. Altres mamífers protegits són el gat serval i la llúdriga. També són molt importants les espècies de rèptils i d'amfibis, que ens indiquen que existeixen llocs humits i punts d'aigua suficients per poder subsistir, un fet destacable enmig d'un clima essencialment mediterrani.

Des del punt de vista geològic, s'hi distingeixen la geozona mont Caro, caracteritzada per la notable importància de les estructures tectòniques i dels materials, sobretot carbonàtics, que la componen, facetes que li confereixen un relleu abrupte, i la de les discordances sintectòniques de les Roques d'en Benet, ubicades als contraforts més septentrionals del massís, entre el riu Canaletes i el riu dels Estrets, i interessants, entre altres factors, perquè hi afloren uns conglomerats que constitueixen un dels pocs exemples geològics de Catalunya de dipòsits al·luvials sedimentats en una vall encaixada en el marge d'una conca continental.

Pel que fa als valors històrics del Port, cal destacar les pintures rupestres de cova Pintada a Alfara de Carles, i altres restes a la cova del Vidre i la cova de l'Hospital, a Roquetes. Un altre element paisatgístic encara visible amb valor històric és el castell de Carles, ubicat a uns sis quilòmetres de l'actual nucli de població Alfara de Carles.

El Port té nombrosos exemplars d'arbres monumentals amb evidents valors històrics. De tota manera, la majoria d'arbres del Port tenen menys de dos-cents anys a causa de l'intens aprofitament de la zona segles enrere. Alguns d'ells estan inclosos en el Catàleg d'arbres monumentals de la Generalitat de Catalunya i són molt valorats entre la gent del territori.

A continuació se citen ordenats de nord a sud.

—Teix d'Engrilló (*Taxus baccata*), ubicat al tossal d'Engrilló, es troba dintre del municipi de Prat de Comte i és propietat de l'Ajuntament. Té una alçària de 9,5 m i un perímetre de 4,5 m.

—Pi del Perillo (*Pinus halepensis*), ubicat a les tosses de Vences, a Alfara de Carles. Té una alçària de 9 m i un perímetre de 4,6 m. És de propietat privada.

—Pins del Coll del Fenassar (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), amb una alçària de 24 m i un perímetre de 4,32 m. Es localitza a la serra de l'Espina, a Horta de Sant Joan, l'Ajuntament del qual n'és el propietari.

—Roures dels Ullals (*Quercus faginea* subsp. *faginea*), de 22,5 m d'alçada i 3,23 m de perímetre. Es troben molt a prop de l'ermita de Santa Llúcia, a Alfara de Carles, i són de propietat privada.

—Lo Pimpoll (*Pinus nigra* subsp. *Salzmannii*), de 31 m d'alçada i 3,15 m de perímetre. Molt a prop d'aquest es troba Lo Pi Ramut, de la mateixa espècie que l'esmentat, amb una alçària de 22 m i un perímetre de 3,15 m. Tots dos pertanyen al municipi d'Arnes i l'Ajuntament n'és el propietari.

—Teixos de l'Enclusa I i II (*Taxus baccata*), ubicats entre la mola de Lino i les Moletes de Venanci, prop de la mola de Catí, dins del terme municipal d'Alfara de Carles.

—Teixos del Marturi (*Taxus baccata*), de 7 m d'alçada i 5,82 m de perímetre. Es troben dintre del municipi de Roquetes i són propietat de la Generalitat de Catalunya.

—Pare Faig o faig del Retaule (*Fagus sylvatica*), amb 25 m d'alçada i 4 m de perímetre. Es troba ubicat dintre de la Reserva Natural de les Fagedes, al terme de la Sénia, i és de propietat privada.

—Pi Gros o pi del Retaule (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), de 31,5 m d'alçada i 4,6 m de perímetre, situat dintre de la Reserva Natural de les Fagedes, pertanyent al municipi de la Sénia i de propietat privada.

—Carrasca Grossa de les Vallcaneres (*Quercus ilex*), amb una alçada de 16,5 m i un perímetre de 2,25 m, pertanyent a la Sénia,

de propietat privada i protegit, a més, sota la figura de la Reserva Natural de les Fagedes.

—Teix de la Coscollosa (*Taxus baccata*), amb 14,5 m d'alçària i 4,38 m de perímetre, ubicat dins els límits municipals de la Sénia i propietat de la Generalitat de Catalunya.

Les restes de marges són vestigis d'un paisatge lligat a l'expansió agrícola dels segles XVIII i XIX a tot el massís. D'aquest paisatge històric, encara recordat per la gent més gran del territori, queden moltes construccions de pedra seca, com ara barraques, pous, forns de calç, carboneres, i, sobretot, marges. Moltes zones del Port es coneixen pels nombrosos masos i casetes que es van construir en el seu moment, que avui es troben en diferents graus de conservació. Entre els més emblemàtics destaca el mas de Quiquet, a Horta de Sant Joan, vinculat a l'estada de Picasso al Port. Just a l'exterior d'aquest mas hi ha una carbonera, utilitzada per obtenir carbó de carrasca, i també hi ha reconstruït un clot de pega, destinat a l'extracció de pega dels pins. Elements com aquests es poden trobar repartits per tot l'espai i mostren la intensa activitat que hi havia al Port: el pou de la Neu, a Arnes; el conjunt de masos de les Casetes Velles, al Mas de Barberans; o els masos aïllats com el mas de Terranyes, el mas Blanc, el mas de Pau, el mas d'en Maraco, el mas de Morera i el mas d'en Serreta.

El Port és ple de camins i senders, alguns vinculats a l'activitat ramadera, que comuniquen els diversos masos i els diversos nuclis urbans de l'espai. Alguns d'aquests han desaparegut, com l'antic camí de carros que pujava des de la plana de Roquetes cap al Mascar, que ha quedat obsolet en haver-se construït una pista forestal asfaltada. Els usos d'aquests senders han anat canviant, ja que han passat de ser camins per on transitava la ramaderia a ser senders d'ús públic per fer-hi excursions.

Entre els valors religiosos i espirituals que acullen el Port, destaquen cinc ermites repartides en tres municipis. Al sud-oest del nucli de Paüls hi ha l'ermita de Sant Roc. Al terme d'Alfara de Carles se n'hi localitzen tres: Santa Llúcia, a les falques de la punta de la Miranda; Santa Magdalena, a la zona del Toscar, i l'ermita de Sant Julià. Finalment, molt a prop del pic del Caro, hi ha l'ermita de la Mare de Déu del Mascar, que pertany al municipi de Roquetes.

El paisatge del Port té molts valors identitaris i simbòlics dins l'imaginari paisatgístic dels habitants de totes les Terres de l'Ebre pel seu caràcter agrest i inaccessible. La seva silueta, identificable des de gairebé tot el territori ebrenc, és un referent identitari.

Com a elements simbòlics puntuals de l'orografia del massís cal anomenar el Caro (1.447 m, el pic més alt), el tossal dels Tres Reis (1.356 m, que simbolitza el lloc on es reunien els reis de Catalunya, València i Aragó, cada un dintre el seu país) i les Roques d'en Benet (1.013 m, un referent identitari per a la població d'Arnes i Horta de Sant Joan).

El Port també és símbol de refugi, com en el cas dels maquis. Així ho demostra el fet que molts guerrillers antifranquistes, després de la Guerra Civil espanyola, s'hi amaguessin durant anys per evitar

el seu encarcerament i possible execució en mans del règim franquista.

Els cirerers de Paüls també són reconeguts com un paisatge amb valor simbòlic.

Els valors socials en relació amb el paisatge són els que més han augmentat durant les darreres dècades al Port. El fet que els recursos que proporciona el Port ja no estiguin lligats a unes necessitats del dia a dia, com ara fusta per escalfar les llars o per construir teulades, carn per alimentar-se, pastures per als animals, bancals per cultivar... ha afavorit un espai amb molt poques activitats humanes però que, en canvi, s'ha convertit sobretot en un espai lúdic i social. El Port és freqüentat, sobretot, els caps de setmana i a l'estiu per visitants que hi cerquen repòs, principalment, però també activitats a l'aire lliure de tot tipus com són el senderisme, la BTT, l'espeologia o l'escalada. És la zona de les Terres de l'Ebre amb més diversitat d'usos socials. Això li ve donat per la seva topografia variada, que permet realitzar rutes de diferents graus de dificultat i distància. Hi ha empreses que es dediquen a organitzar activitats d'aventura dintre l'espai, com per exemple el barranquisme, en els barrancs de la vall Figuera, de la vall Servera, de la vall d'Uixó, de la Paridora, de Caseres, de la Vallnegra, de la Caramella, de la Gralla i dels Estrets.

Molts són els visitants que solament han transitat per l'única pista asfaltada que accedeix fins a les antenes o pic del Caro. Tot i així, cada vegada són més els aficionats a la muntanya que s'atreveixen a contactar amb aquest medi natural i paisatgístic amb gran diversitat d'ambients. Aquestes característiques han afavorit la creació de refugis de muntanya. A les zones més perifèriques, on s'accedeix amb cotxe, també hi ha moltes àrees recreatives, com la de la Franqueta, la Font Nova o la de la Fou, gairebé sempre associades a barrancs per on baixa aigua o a surgències d'aigua o fonts.

El riu dels Estrets destaca per la seva singularitat geològica i pels seus valors estètics i socials. Observatori del Paisatge

Els valors ecològics i històrics converteixen aquesta zona en un paisatge ideal per a activitats d'educació ambiental des de l'escola primària fins a la Universitat.

Les activitats relacionades amb l'ús social del Port són les que permeten augmentar actualment els valors productius del paisatge. L'explotació dels recursos naturals del Port es fa actualment com una activitat lúdica, com ara la cacera controlada o la cerca de bolets. Una altra de les activitats productives relacionades amb el paisatge que continua vigent és el de la tòfona, repartida al llarg de tot l'espai a la part més septentrional. Sigui com sigui, la història del paisatge dona a entendre un medi molt productiu tant pel que fa a la fauna com a la flora, que ha anat evolucionant en funció de les necessitats i les oportunitats del moment.

Són molts els valors estètics d'aquest espai. Les formes amb abundància de cingles i agulles com els del Montsagre, el Clot de l'Hospital, Lloret i molts d'altres, tenen un encant indiscutible. A més, el Port és la zona boscosa amb més superfície de les Terres de l'Ebre. Són boscos ben formats que gaudeixen d'algunes singularitats com les pinedes de pinassa, les fagedes, les rouredes i les teixedes. Aquesta vegetació no seria tan atractiva si no fos pel relleu que, amb tota una sèrie de barrancs encaixonats i altres que fins i tot formen cascades, configuren uns conjunts paisatgístics de bellesa extraordinària.

A més a més, aquest paisatge tan bucòlic té un afegit si és observat des de l'exterior. Els seus perfils, tant els meridionals com els septentrionals, són dels més vistos tant des dels nuclis urbans com des de les principals carreteres i tenen un innegable valor estètic en el contrast entre les roques grises i pelades de la part meridional amb les zones verdes de conreu d'olivera que s'estenen al seu peu. A aquest perfil, durant molts mesos de l'any, s'hi suma un altre element que caracteritza el paisatge de les Terres de l'Ebre: la cella. És una marca molt peculiar que manifesta l'efecte Foehn que, a l'Ebre, es tradueix en un vent molt sec, el vent de dalt o mestral.

A part dels boscos, les zones amb valors estètics més singulars són les del conreu del cirerer a Paüls, que, sobretot a l'època de floració, són un dels paisatges més bells del massís. Tot aquest paisatge agrícola augmenta les seves qualitats estètiques amb les construccions de pedra seca. D'aquestes construccions, tal com es comenta als valors històrics, n'hi ha de moltes formes i funcions, però destaquen els marges com els elements més abundants. Marges que, en els llocs on es manté actiu el cultiu, gaudeixen d'unes propietats estructuradores molt grans.

Uns altres elements amb valor històric però que també donen caràcter al Port són els masos. Alguns han estat objecte de rehabilitació, tot i estar completament deshabitats, com és el cas del mas d'en Quiquet, a Horta de Sant Joan. Construïts en pedra, normalment tenen tota una sèrie d'elements a l'exterior (porxos, pous, cisternes, paridores) que acaben de donar aquest toc d'espectacularitat.

Per acabar, cal esmentar els nuclis urbans habitats del Port: Alfara de Carles i Paüls. Són dos dels pobles amb més encant de les

terres ebrenques, tot i haver patit un despoblament notable. Construïts sobre turons, es caracteritzen per uns carrers estrets i pel fet d'assentar-se seguint les corbes de nivell.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El Port, el principal espai muntanyós de les Terres de l'Ebre, té les millors vistes de la regió. No obstant això i atesa la dificultat d'accés, molts d'aquests punts de vista només estan reservats als qui estan disposats a fer un llarg recorregut a peu. Precisament, les excursions pels itineraris que travessen aquestes muntanyes són la millor manera de copsar moltes de les seves singularitats naturals.

El principal mirador del Port és el cim del Caro, accessible en automòbil i punt de referència per a moltes de les visites al Port. El fet que sigui el pic més alt de les Terres de l'Ebre garanteix molt bones vistes panoràmiques del conjunt de la regió, sobretot les orientades vers el sud. Des d'aquí es pot visualitzar el tram final del riu Ebre fins a la desembocadura. Vers l'interior els escenaris són més fraccionats a causa del relleu; no obstant això, s'hi poden distingir amb claredat les unitats serres de Cardó-Boix, serres Pàndols-Cavalls, serra del Tormo i bona part de l'altiplà de la Terra Alta. Les vistes arriben fins i tot a les muntanyes del Priorat i a les terres del Matarranya.

Un altre mirador important del sector meridional del Port és l'ermita de la Verge de Pallerols, dins el terme municipal de la Sénia, situat a 775 m sobre el nivell del mar i accessible en automòbil. Les vistes inclouen la part occidental del pla de la Galera, la serra de Montsià i les terres castellonenques de més enllà del riu de la Sénia.

Al sector septentrional es troba el tossal d'Engrilló, a 1.049 m sobre el nivell del mar, situat en el punt on convergeixen els límits de tres termes municipals: Prat de Comte, Paüls i Horta de Sant Joan. Les vistes permeten observar el sector oriental del Port i de les Terres de l'Ebre, que inclouen les serres de Cardó i del Boix, l'estret de Barrufemes, la cubeta de Móra i les més llunyanes terres del Priorat.

També en aquest mateix sector se situa el castell i església de Santa Maria de Paüls, situat al capdamunt del poble, a quasi 400 m, que ens permeten gaudir de les vistes del mateix poble de Paüls i de tota la vall.

Altres miradors del Port són:

- L'ermita de Sant Julià, situada al terme d'Alfara de Carles i a 510 m d'altitud, des d'on es poden observar els paisatges propers de les muntanyes del Port i especialment les conques dels barrancs de la conca de Sant Julià i el barranc del Llop. Es troba a la vora del GR-171.
- L'ermita de Sant Roc, al terme de Paüls i a 506 m d'altitud, especialment indicada per observar l'espectacularitat de les muntanyes

El cim del mont Caro, a part de ser un mirador excel·lent del Port i de bona part de les Terres de l'Ebre, també és un punt d'inici i de pas de diversos itineraris. Observatori del Paisatge

464

i els cingles propers a Paüls; també són perfectament visibles la Coscollosa i el barranc de les Fonts.

Els principals itineraris senyalitzats aptes per conèixer el conjunt de les muntanyes del Port són el GR-7 i el GR-171, senders de gran recorregut que travessen el massís longitudinalment passant per les parts més elevades.

El traçat del GR-7 coincideix amb l'antiga ruta ramadera que provenia del Port de Morella tot cercant les pastures d'estiu. És el més freqüentat de tots els itineraris del Port. Un primer tram de l'itinerari va de Fredes a Caro, i permet passar per indrets espectaculars i característics del Port com el barranc de la Fou, les Vallcaneres o la cova del Vidre. Aquest tram en ocasions passa enclotat per impressionants formacions rocoses i sovint travessa boscos, alguns dels quals contenen arbres singulars com són el faig Pare i el pi Gros. Des de la cova del Vidre es pot contemplar una excel·lent vista dels barrancs de Barretes i de Lloret dominats per panys de roca nua, un dels més reconeguts dels quals és el Pany del Migdia. El segon tram del GR-7 va de Caro a Paüls. A partir de Caro, amb les seves espectaculars vistes, l'itinerari es dirigeix en direcció nord-est vers el Maset de Castillo; aquí el camí passa per impressionants boscos i carenes amb vistes excel·lents, i per l'ermita de Sant Roc, mirador esmentat anteriorment, i finalitza al poble de Paüls, nucli característic de la regió encimbellat en un cingle.

El GR-171 és una variant de l'anterior que passa pel sector d'Alfara de Carles en direcció a Paüls i Prat de Comte. Els indrets que destaquen d'aquest itinerari són el Toscar, impressionant font

amb acumulacions de pedra tosca molt freqüentada, el castell de Carles i el coll d'Alfara-Paüls, des d'on es pot gaudir d'excel·lents vistes del Port i del Caro. En dies clars la panoràmica del delta de l'Ebre és impressionant.

El Port té una gran tradició excursionista. Hi ha molts itineraris que, sense tenir tanta visibilitat com els anteriors, apropen indrets i racons que permeten percebre la gran riquesa natural d'aquestes muntanyes sovint qualificades com a desconegudes. Entre aquests itineraris cal destacar-ne els següents:

- El GR-8, un itinerari que comunica les serralades ibèriques de Terol amb el sector del Matarranya.
- El camí de la Vall, que entra al massís pel barranc de la Galera i permet fer curtes visites a racons espectaculars com la cova d'en Marc, el racó dels Capellans i el Forat de la Vella.

Possible evolució del paisatge

Si es continua amb les mateixes tendències socioeconòmiques, es preveu que el paisatge del Port, igual que el de les serres veïnes de Pàndols i de Cavalls, no tingui uns canvis significatius. El condicionant natural és el que pot fer variar més el paisatge i, en aquest sentit, el foc és un dels elements que cal considerar. Segons les dinàmiques més recents, durant els últims decennis, i a causa d'un augment de la prevenció, els incendis han estat molt controlats. Si

els incendis es continuen controlant amb l'efectivitat dels darrers anys, és probable que moltes zones on la vegetació no està tan constituïda —sector meridional— es vagin regenerant els boscos i se'n vagin formant de més estructurats.

La recuperació, la restauració i el manteniment del patrimoni històric, agrícola i ramader sembla un dels principals eixos d'actuació en la gestió del Port per part del Parc Natural. Això significa que en un futur pròxim s'intentaran recuperar els valors de molts dels elements que havien quedat obsolets o degradats, com per exemple les basses, alguns elements de pedra seca i les fonts. Aquest fet augmentarà els atractius paisatgístics de l'espai.

Pel que fa a l'evolució dels pocs espais urbans, a les zones residencials del Toscar i el Mascar no es preveuen creixements. Els nuclis urbans d'Alfara de Carles i Paüls no preveuen grans canvis paisatgístics en el seu planejament. Tot i això, arran de l'augment de residents en període de vacances, pot aparèixer alguna construcció nova, que probablement serà de segona residència i seguirà l'esquema dels últims creixements: habitatge aïllat en un parcel·lari més ample i regular, seguint sempre les corbes de nivell.

Amb la constitució del Parc Natural l'any 2001 els visitants del Port han anat augmentant. Actualment ja no solament és la gent del territori la que gaudeix del paisatge del massís, sinó que cada cop és més conegut arreu. S'espera que el nombre de visites vagi a més, any a any, a mesura que es faci difusió de tots els seus valors. Si es va treballant en aquest sentit, el paisatge del Port i els seus pobles serà molt més apreciat en un futur pròxim per part de la resta de la societat catalana.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Pèrdua de l'heterogeneïtat paisatgística com a conseqüència de la disminució dels usos agrícoles, ramaders i forestals en l'espai.
- Degradació d'algunes construccions associades al medi rural com masos, pous de neu, forns de calç, etc., elements que han perdut la seva funcionalitat pels canvis socials que han succeït durant els darrers cinquanta anys.
- Presència d'algunes naus o granges poc integrades al voltant del nucli urbà d'Alfara de Carles.

Amenaces

- El continu augment de la massa forestal al massís pot augmentar la intensitat dels incendis forestals en aquestes zones d'elevat risc.
- L'augment de visitants, alguns poc respectuosos amb el medi, pot generar alguns impactes puntuals, principalment l'erosió d'alguns camins provocada pels vehicles 4x4 o els quads i la concentració de deixalles en determinats indrets.

Fortaleses

- L'existència d'una gran quantitat de senders i camins amb elevat valor social i molt utilitzats per practicar-hi esports de muntanya com l'excursionisme i la BTT. A aquesta xarxa de senders i pistes se sumen altres elements com els refugis, les àrees de lleure, les zones d'escalada i de barranquisme, etc.
- El fet de ser un espai de difícil accés ha permès que no hi hagi ni es prevegin grans transformacions urbanístiques.
- L'elevat valor identitari, en especial pel que fa a formes vistes des de dintre (per exemple, el coll de Lloret) i des de fora (per exemple, al castell de la Suda).
- Un patrimoni geològic en part reconegut, com la geozona del mont Caro, amb punts especialment destacables com ara el castell de l'Airosa, el barranc del Carrer Ample, el clot de l'Hospital, la cova dels Adells, el racó dels Capellans o els Estrets d'Arnes.
- Un patrimoni històric i rural lligat tant a l'agricultura (marges, masos, etc.) com a la ramaderia (paridores, basses, pous, etc.), amb gran quantitat d'elements que encara conserven les formes originals i que evocuen els antics costums d'aprofitament de recursos naturals del massís.
- Una flora i una vegetació molt rica i variada amb més de mil espècies gràcies a una posició estratègica entre les muntanyes ibèriques i les catalanes. Les diferències altitudinals originen uns canvis de vegetació amb espècies molt diversificades d'elevat valor geobotànic.
- Una fauna que inclou espècies endèmiques i rares, en certs casos fàcilment visibles com la cabra salvatge i les grans rapinyaires.
- Un entorn i un paisatge privilegiat, com ho demostren la gran quantitat d'usos socials que s'hi donen. El parc natural, creat al 2001, està treballant per tal de regular i gestionar aquests usos de manera que siguin compatibles amb la resta de valors que inclou i ofereix el territori.
- Un dels conjunts de nucli urbà i dels voltants immediats més valorat de les Terres de l'Ebre, el poble de Paüls, que, juntament amb les valls conreades i les muntanyes abruptes que l'envolten, forma una panoràmica admirable.

Oportunitats

- Abundant patrimoni rural en diferents graus de conservació que pot ser utilitzat per tal de divulgar i educar la societat en general sobre els valors històrics d'aquests elements i les funcions i usos que tenen.
- Corredor ecològic d'importància peninsular que cal mantenir, ja que connecta el sistema ibèric amb el sistema mediterrani català.
- Gran quantitat de biomassa amb possibilitats de ser extreta per produir energia. Aquest fet augmentaria la qualitat visual dels boscos i disminuiria el risc d'incendis.

- Existència d'una xarxa de camins ramaders que són elements d'ús públic per gaudir del paisatge.
- Recuperació de certs usos tradicionals com la ramaderia de cabres. Aquest fet milloraria el manteniment de senders i a partir d'aquí es podrien rehabilitar certes construccions ja obsoletes.
- La introducció del cabirol al Port pot acabar repercutint positivament en el paisatge pel fet d'habitar espais complementaris al de la cabra salvatge. A més, pot arribar a ser una espècie que regeneri l'economia local si es converteix en cinegètica.
- La realització d'inventaris de construccions rurals assumida pels ajuntaments, el parc natural o altres entitats constitueix una eina que recull i caracteritza el patrimoni. Aquesta eina serveix per prioritzar actuacions i començar-les.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 13.1

466

Un paisatge eminentment forestal i abrupte, amb valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris, ben preservats i gestionats

El Port està format per un massís calcari amb un relleu molt complex i abrupte, amb un vessant oriental molt escarpat i amb moltes cingleres, i amb un d'occidental en què hi ha vegetació abundant i rius que excaven gorgues profundes i espectaculars. Aquest paisatge també té un valor simbòlic reforçat per un gran nombre de llegendes de maquis.

Criteris

- Garantir la conservació de la diversitat biològica i protegir la vegetació forestal autòctona.
- Afavorir la difusió dels valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris d'aquesta unitat.
- Promoure activitats turístiques i recreatives de baix impacte que es basin en els valors esmentats.

Accions

- Estudiar la possibilitat de reconduir les línies elèctriques d'alta i molt alta tensió que travessen l'interior de la unitat cap a corredors d'infraestructures existents.
- Potenciar algunes de les àrees recreatives, com per exemple les de la Fou, la Vall, Lloret o Sant Roc, amb un centre d'interpretació del conjunt de valors que conté aquesta unitat de paisatge.

- Fomentar la realització, revisió i execució de plans de gestió forestal, orientats a disminuir el risc d'incendi forestal i a millorar la qualitat de les masses forestals.
- Estudiar i divulgar la riquesa florística que conté el Port i, en concret, les fagedes i els boscos de pi roig i negral.

OQP 13.2

Uns nuclis urbans amb una fesomia tradicional que ressegueixen les corbes de nivell, amb un patrimoni històric divers, restaurat i valorat, i lliure d'infraestructures o elements que en desvirtuin la contemplació

Els dos nuclis urbans ubicats a la unitat del Port, Alfara de Carles i Paüls, es caracteritzen per unes morfologies complexes i condicionades per l'orografia. Alfara de Carles té un nucli radial amb pendent suau. Paüls, en canvi, té uns pendents més exagerats. Tots dos presenten unes edificacions amb cobertes inclinades i façanes de color terròs o emblanquinades. A part d'aquest valor estètic, també atresoren gran quantitat de valors històrics i identitaris, com el castell de Carles i el de Paüls, elements que caldria mantenir.

Criteris

- Conservar i, si escau, restaurar, els elements patrimonials dels pobles Alfara de Carles i Paüls.
- Protegir els entorns i les siluetes d'aquests nuclis per tal d'evitar que qualsevol actuació els desvirtui.

Accions

- Realitzar un projecte per difondre i posar de manifest els valors dels elements patrimonials de Paüls i d'Alfara de Carles.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de millorar estèticament els accessos i les perifèries dels nuclis urbans, en especial, del conjunt d'equipaments agropecuaris d'Alfara de Carles.

OQP 13.3

Uns paisatges amb elements o conjunts patrimonials, com masos i camins, ben conservats, amb valors històrics, estètics i socials

Al llarg de la història, el Port ha estat un espai productiu en molts sentits. Les polítiques forestals s'encaminaven cap a la producció en diferents vessants com la fusta, la ramaderia o la caça; a mitjan segle xx aquestes activitats van començar a perdre pes, tot i que es va mantenir l'activitat cinegètica. Els masos es van despoblar i es va anar perdent el rastre de tota activitat humana, cosa que va afavorir els processos d'aforestació. Aquesta evolució paisatgística no ha fet minvar la bellesa dels seus paratges i l'afluència de visitants que volen gaudir dels valors d'aquest entorn natural, valors

reconeguts amb la declaració l'any 2001 del Parc Natural del Port. Malgrat tot, encara queden les restes d'aquests antics paisatges, que defineixen entorns amb valors històrics, estètics i d'ús social. Per tant, caldria buscar l'equilibri entre tots els valors que contenen aquests paisatges.

Criteris

- Mantenir els diversos valors paisatgístics presents en aquesta unitat, cercant un equilibri entre tots els agents socials (parc natural, ramaders, caçadors, excursionistes, etc.) que intervenen en la gestió diària d'aquest paisatge.
- Donar valor afegit als productes agrícoles i ramaders que encara perduren a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat, per tal de garantir-ne la viabilitat i continuïtat.

- Tractar de manera integrada els elements patrimonials (construccions de pedra seca, balmes, coves, etc.), els voltants i l'itinerari que hi dóna accés.
- Vincular la restauració, la valoració i el manteniment dels elements amb valor històric i arquitectònic (masos, paridores, estables, etc.) amb un ús productiu compatible amb els seus valors paisatgístics.

Accions

- Arranjar i mantenir els senders i les pistes forestals ja existents, i potenciar diversos itineraris que afavoreixin la contemplació i el gaudi del paisatge.

14. Plana del Baix Ebre-Montsià

Comarca:

Baix Ebre i Montsià.

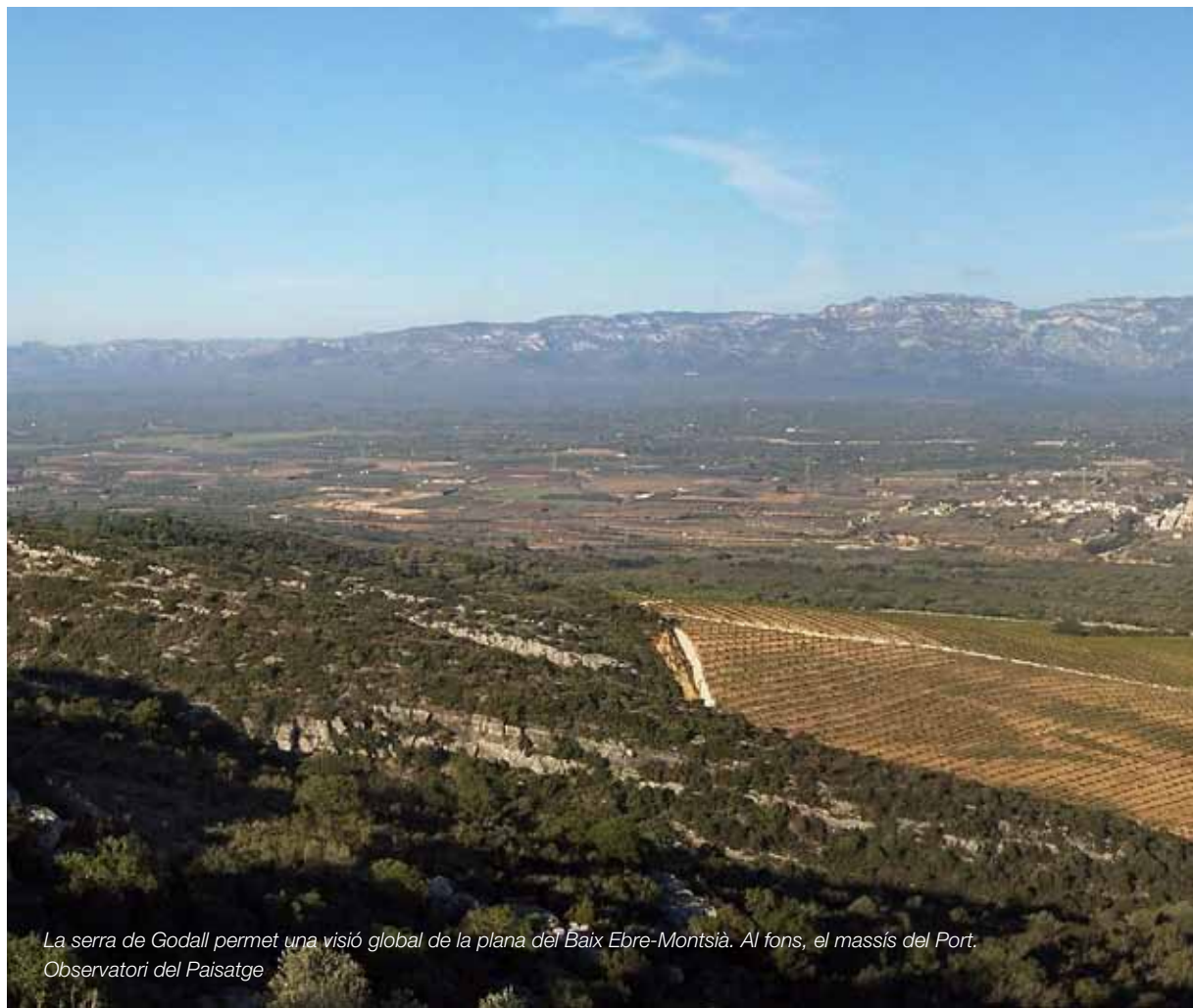
Superfície:

36.625,5 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Roquetes, Vinallop, Masdenverge, Santa Bàrbara, Mas de Barberans, la Galera, la Sénia, Ulldecona, Godall, Amposta, Aldover, Tortosa i Xerta.

468

*La serra de Godall permet una visió global de la plana del Baix Ebre-Montsià. Al fons, el massís del Port.
Observatori del Paisatge*

469

Trets distintius

- Paisatge rural de secà ubicat just on acaba l'orografia més abrupta del vessant marítim del massís del Port. Té uns pendents suaus en direcció als principals barrancs i rieres i es caracteritza per un elevat nombre de nuclis i població.
- Planes amb uns usos del sòl agrícoles en més del 80% de la superfície. Hi predomina el conreu de l'olivera.
- L'olivera comparteix protagonisme amb altres cultius, sent el cultiu de cítrics el que més s'ha desenvolupat durant les últimes dècades.
- Presència molt important de patrimoni construït, del qual cal destacar les torres de defensa i les construccions rurals de pedra seca (marges, barraques, casetes de caça, etc.). Riquesa també de patrimoni natural, amb les oliveres, que, a part d'algunes de centenàries, conserven unes dimensions i una bellesa excepcionals.

Mirador

— Itinerari motoritzat

- 1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials
- 19 TP-3318, TP-3319, des d'Alcanar a Sant Joan del Pas
- 21 TV-3319, de la Sénia a Sant Joan del Pas
- 22 TV-3421, de la Sénia a Roquetes
- 23 TP-3311, T-331, de la Sénia a Vinallop
- 24 Carretera de Caro
- 26 TV-3541, de Xerta a Paüls

— Itinerari no motoritzat

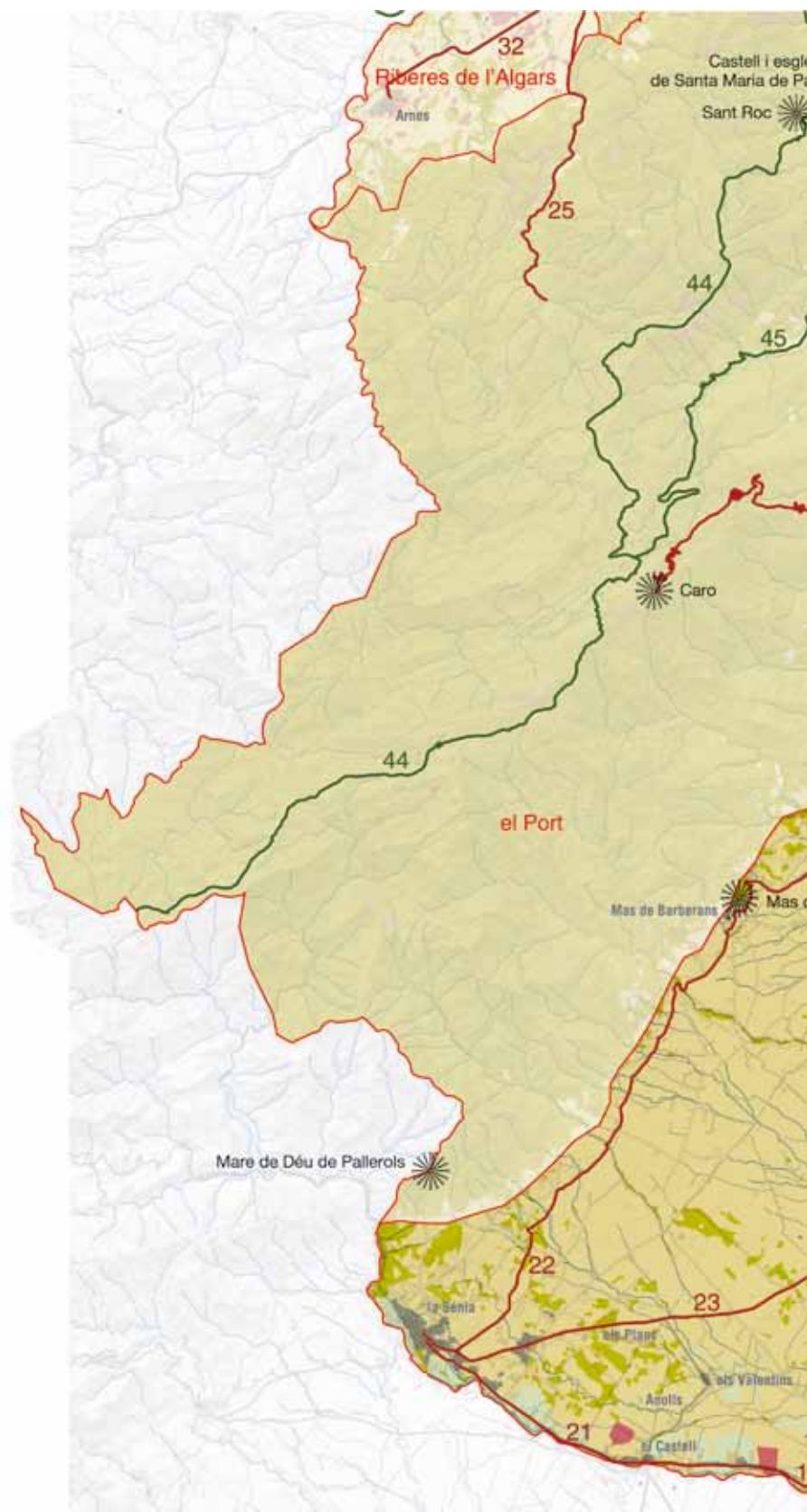
- 39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre
- 40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre
- 41 Via Augusta
- 46 GR-99

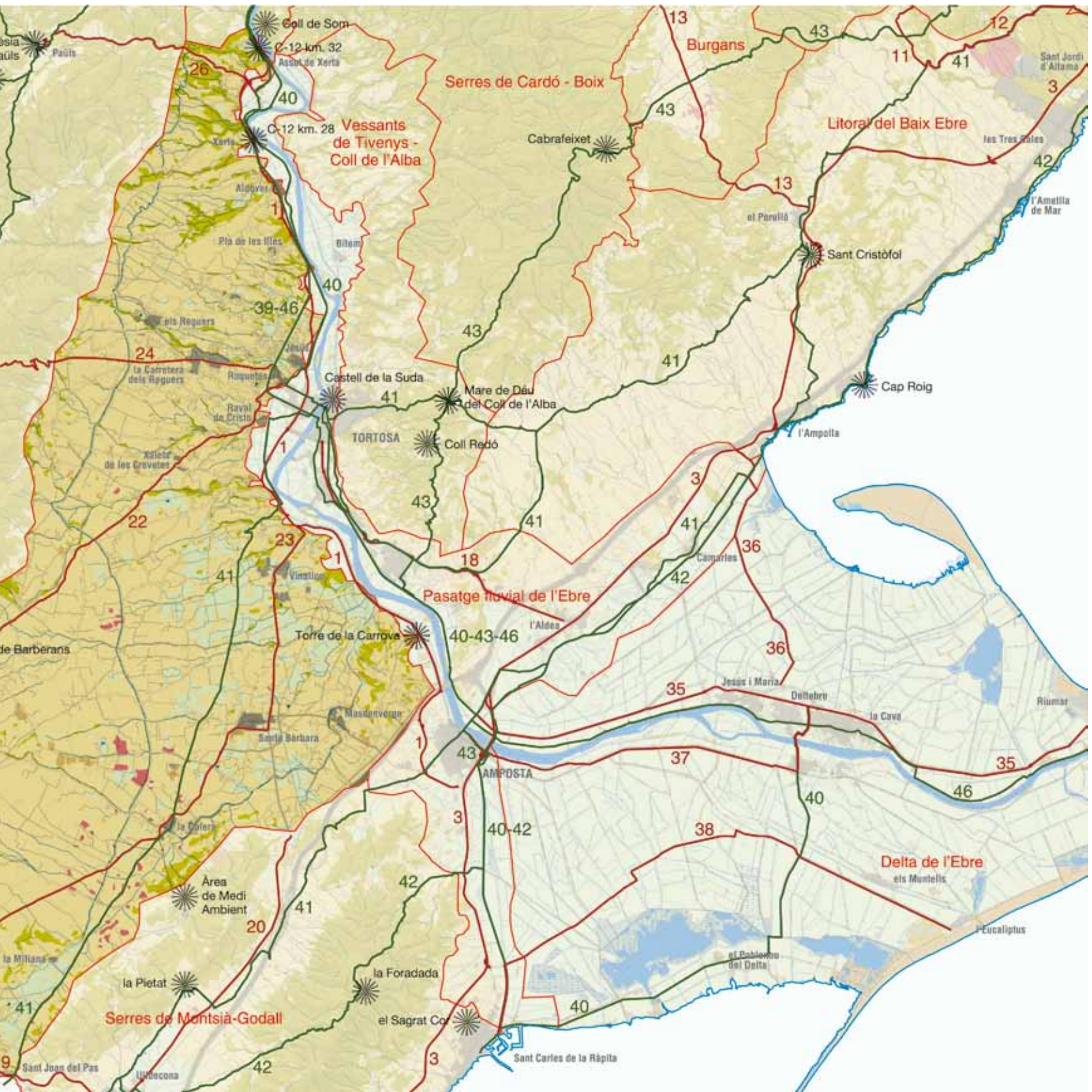
470

Escala 1:170 000

0 5 10 km

Elements naturals que constitueixen el paisatge

La plana del Baix Ebre-Montsià es caracteritza per un terreny molt ampli i gairebé pla que s'estén, amb pendent suau, des dels peus del massís del Port, a una cota aproximada de 300 m, fins a les terrasses fluvials del riu Ebre, a uns 10 m d'alçada sobre el nivell del mar. Aquesta topografia ha facilitat tots els usos del sòl que s'hi donen i, en especial, l'agricultura de secà, amb el conreu de l'olivera com a dominant en tota la superfície d'aquesta unitat.

La superfície de la plana del Baix Ebre-Montsià forma part, majoritàriament, de la conca de l'Ebre, excepte una petita franja del sud que pertany a la conca del riu de la Sénia. La plana és travessada de nord a sud pel canal del Xerta-Sénia, infraestructura en procés de recuperació per la qual no circula aigua. A l'alçada del Raval de Jesús hi ha la séquia dels Reguers.

És un territori amb nombrosos barrancs, la major part dels quals tenen les capçaleres al Port i desguassen, directament o indirectament, a l'Ebre. En menor nombre hi ha els barrancs nascuts a la serra de Godall que desguassen a la rambla del Toll Roig o de la Galera. La rambla del Toll Roig està constituïda per aportacions de petits barrancs, i en el municipi de la Galera conflueix amb el barranc de la Galera i passa a anomenar-se rambla de la Galera, la qual, finalment, enriqueix el cabal de l'Ebre a l'alçada de Campredó. Un altre barranc amb certa rellevància és el barranc de Sant Antoni.

472

La xarxa hidrogràfica culmina a l'extrem sud amb el riu de la Sénia, que fa de límit geogràfic de la plana del Baix Ebre-Montsià i constitueix la frontera entre Catalunya i el País Valencià.

El clima és mediterrani sec subhúmit, amb una temperatura mitjana anual compresa entre 16-17 °C i una humitat relativa del 65-70 %. Les màximes pluviomètriques es registren en les estacions de primavera i tardor, i l'època estival és la més seca de tot l'any. El vent predominant és bàsicament de component nord-oest o mestral que, quan bufa, generalment ho fa en ràfegues de vent sec i càlid i amb intensitat entre moderada i forta, canalitzades pels barrancs del Port.

El barranc de Sant Antoni és un dels més destacats dels que creuen la plana. A la imatge també es pot observar el canal Xerta-Sénia. ICC

El relleu planer i la poca disponibilitat d'aigua de la xarxa hidrogràfica són elements clau en la constitució de la vegetació. Encara queda algun vestigi de la vegetació potencial a les lleres dels barrancs i als termes municipals d'Uldecona i la Sénia format per màquies i garrigues amb margalló (*Chamaerops humilis*), llentiscle (*Pistacea lentiscus*) i ullastre (*Olea europaea var. sylvestris*), però pràcticament el 82% de la plana del Baix Ebre-Montsià es troba coberta per conreus agrícoles, on predominen els fruiters de secà, ja siguin oliveres (*Olea europaea*), ametllers (*Prunus dulcis*) o garrofers (*Ceratonia siliqua*), seguits dels cítrics.

Evolució històrica del paisatge

L'expansió de l'olivera al llarg del segle xx ha generat un paisatge en què aquest conreu és absolutament predominant a les terres de secà. Es podria creure que fa molts segles que perdura aquest paisatge rural amb una agricultura sustentada principalment pel monoconreu de l'olivera, garrofers, cereals, vinya i horta, aquesta última localitzada a l'àrea d'influència del riu de la Sénia i de l'Ebre, però, en realitat, el paisatge de la plana del Baix Ebre-Montsià té una intensa evolució històrica.

La primera eclosió poblacional va tenir lloc en el període iber, amb els ilerconvons, els quals van fixar un nou tipus d'ocupació i d'explotació de territori. Algunes restes d'aquest període són el poblat del Tossal i de la Valleta (Aldover) i la necròpoli d'incineració a la zona de Mianes (Santa Bàrbara).

De l'època romana destaca la Via Augusta, que travessa tota la unitat de sud a nord, i també la base del pont de la Galera i alguna vil·la (conjunt d'edificacions enmig d'una explotació agrícola i ramadera) com la de Masdenverge.

L'època andalusina, del segle viii fins al xii, deixà més vestigis i un nou model agrícola. Xerta és un d'aquests poblaments. Sembla que tot el desenvolupament agrícola d'aquest municipi es va veure potenciat pels sistemes de regadiu d'aquesta època, la qual deixà un degoteig de noves formes culturals relacionades amb l'aprofitament de l'aigua. L'entramat de carrers estrets i tortuosos, alguns sense sortida, al voltant del carrer Major del nucli antic de la Sénia, és un altre llegat del passat islàmic.

Durant el segle xii i fins al principi del xiii existia una dualitat entre les dues ribes de la ciutat de Tortosa pel que fa als aprofitaments agrícoles. El nord es caracteritzava per la diversitat i el sud per la uniformitat. La distribució dels principals conreus eren els cereals, la vinya, l'horta i l'arboricultura (figueres i oliveres).

Del segle xiii fins al xvi, que correspon a l'estil gòtic, es van construir la torre de la Galera, amb una funció defensiva associada al camí reial de Tortosa a València, la casa Abadia de la Sénia i molts molins d'oli o de farina al voltant del riu de la Sénia. En aquesta època van arribar nous pobladors procedents de les terres lleidatanes i van constituir nous pobles com el del llogaret del Carrascal, al Mas de Barberans, i la Miliana, a Uldecona.

En aquest període s'establiren els Costums de Tortosa, que van protegir i fomentar el conreu de la terra, ja que afirmaven el dret de propietat i autoritzaven a ampliar les terres de conreu en detriment dels erms circumdants.

La ramaderia hi va arribar a tenir importància a partir de la segona meitat del segle XIII, amb la constitució del lligallo o camí ramader.

Durant el segle XVI, l'escriptor tortosí Cristòfol Despuig (Tortosa, 1510-1574?) esmentà diferents cultius i productes derivats, entre els quals es troben el blat, l'ordi, l'oli, clarets, figueres, lli, cànem i espart. A Xerta i en algun punt davant de Tortosa s'hi feia sucre de canya. També hi havia constància d'un seder, la qual cosa fa pensar en plantacions de moreres. A les terres de garriga o secà, les oliveres, els garrofers i la vinya ocupaven totes les superfícies conreades.

En aquest període, l'agricultura s'expandí fins a llocs insospitats, però és en l'època moderna, del segle XVI fins al XX, quan es marca la gran rompuda del territori i la transformació agrícola. En una descripció del segle XVI s'especifica que entre Tortosa i la Galera hi ha vinyes, les quals continuen cap a Ulldecona. El segle XVII també deixa narracions sobre el territori que especifiquen que hi havia una agricultura amb horts i arbres fruiters al regadiu, i oliverars, vinyes, figueres i, prop del mar, garrofers, a les terres de secà. Així mateix, altres escrits diuen que la gran riquesa de la regió de Tortosa era el conreu de morera i la cria de cucs de seda. Altres també esmenten cultius de tarongers i llimoners a Xerta.

L'agricultura de començament del segle XVIII es modificà al llarg dels segles XVIII i XIX per la pressió d'una població en augment. Amb relació al desboscament i la rompuda del territori se sap que, fins al segle XVI, els boscos cobrien encara molts indrets de la plana. És en el segle XIX i XX quan es produeix la rompuda principal. S'apartà la crosta calcària d'aquestes terres, poc apta per conrear, i es va fer servir per construir els marges, les barraques, etc., de pedra seca. Això va permetre als nous pagesos plantar i sembrar, alhora que es construïa el sistema de marges o terrasses per subjectar la terra.

En el segle XVIII es van construir grans masos, com els de Santa Bàrbara, els quals són els indicis de la colonització de part de la plana i els que posteriorment han constituït el municipi. Així mateix, en aquest segle es produí la gran expansió de l'olivera. Al segle XVIII Roquetes estava format per un conjunt de cases conegudes per les casetes d'en Ortiz (comensal de la Seu), enmig d'un bosc d'oliveres.

El garrofer té un paper econòmic fonamental als segles XVIII i XIX, quan va vinculat a l'increment de transport terrestre, ja que les cavalleries s'havien d'alimentar. No obstant això, el garrofer no s'expandirà com a conreu, sinó que únicament es va plantar com a aliment i refugi de matxos i rucs.

L'agricultura del segle XIX continuava sent com la del XVIII, encara en bona part d'autoprovèiment. Les produccions eren principalment de cereals, d'olivera, a la qual anava associada el garrofer i la vinya, i de llegums. Tanmateix, el segle XIX deixà la construcció del canal

Nucli urbà de la Galera des de la torre homònima. Observatori del Paisatge

de la dreta de l'Ebre, el qual va permetre ampliar notablement el regadiu de Xerta, Roquetes, Amposta i Tortosa.

Durant el segle XX, les superfícies cultivades augmentaren significativament al llarg dels primers seixanta anys. Mentre que conreus com la vinya, el garrofer i el cereal van veure minvar la superfície fins a desaparèixer en molts llocs, l'olivera i el regadiu van créixer.

Des de la dècada de 1960 fins a l'actualitat, la plantació de cítrics ha transformat la plana a Santa Bàrbara, la Galera, Roquetes, Tortosa, Aldover i Xerta.

Durant el segle XX es va construir el canal Xerta-Sènia, que creua tota la plana de nord a sud. Aquest canal va ser projectat per dur aigua a Castelló, però mai no va funcionar. Actualment aquest canal s'està recuperant.

Pel que fa a l'evolució històrica del paisatge urbà, a partir de la segona meitat de segle XX els nuclis urbans més petits han mantingut les formes i dimensions tradicionals. Les zones que han patit més transformacions són les pròximes a Roquetes i a l'actual entitat municipal descentralitzada de Jesús, on comencen a aparèixer moltes edificacions escampades pel sòl no urbanitzable que, en diversos casos, s'acaben convertint en urbanitzacions. En concret, hi ha els casos de Mirambó, les Crevetes, los Pilans i el Terrapico, a Roquetes, i el Canalet, a Jesús. Pel que fa al creixement de sòl industrial cal destacar el que ocupen les naus de venda de mobles a la perifèria de la Sènia.

Quant a l'edificació tradicional disseminada, principalment masos, aquests edificis han anat abandonant-se al llarg de les últimes dècades, paral·lelament a la desaparició d'un sistema de vida ancestral.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La composició paisatgística del paisatge a les extenses planes interiors ubicades entre el Port, el riu Ebre i la serra de Godall, així com la seva dinàmica, està fortament constituïda per una matriu agrícola on, majoritàriament, hi ha conreus d'oliveres. Aquest conreu ocupa més de la meitat del territori, ja que es compleixen dos dels factors necessaris per establir-lo a la plana: fàcil mecanització i poca disponibilitat d'aigua. Els camps de cereals, de farratges, d'horta, de fruita dolça, d'ametllers i de cítrics ocupen el 82% del sòl total de la unitat. Els cítrics s'han anat introduint a les zones on s'ha desenvolupat una gran xarxa de pous i on, suposadament, el perill de gelada és menor; principalment al sud-est de la plana i al centre de la unitat, tot alternant-se amb els conreus de secà més estables.

El paisatge de la plana del Baix Ebre-Montsià és, en gran part, pla. La seva orografia el fa altament vulnerable a ser vist des de qual-sevol punt més alt. Les planes s'han de considerar, doncs, espais visualment fràgils als canvis paisatgístics que hi pugui haver. Puntualment, des del nucli de la Galera cap al sud, paral·lelament a la serra de Godall, i també a la rodalia del nucli urbà de la Sénia, hi ha un tram on dominen els fruterars de regadiu: conreus de pomeres, presseguers i pereres.

474

Durant les darreres dècades el sector agrícola ha patit algunes transformacions. A l'extrem nord s'ha produït un procés acusat d'abandonament dels cultius de secà, cosa que ha donat lloc a l'aparició de pi blanc en grans extensions, juntament amb altres espècies com el romaní, la farigola i el llentiscle, una substitució que fa augmentar el risc d'incendis. També repercuteix en el pro-

cés d'abandonament de masos i casetes amb tipologia integrada al territori i lligada a les activitats agrícoles.

Els espais més inaccessibles i amb una orografia més difícil de mecanitzar es troben també en un procés d'abandonament greu i accelerat. Un altre dels signes que evidencien aquesta tendència és el deteriorament del patrimoni de pedra seca, per la falta de manteniment. Tots aquests signes d'abandó es repeteixen, però amb menys intensitat, a l'extrem sud-occidental de la unitat. En canvi, a l'esquerra del canal, les dinàmiques de transformació del paisatge han estat de canvi d'ús agrícola, però han fet desaparèixer gairebé tots els elements que caracteritzaven el paisatge tradicional.

Històricament, la distribució de conreus de regadiu i de secà es regien per una clara polarització. Els conreus de secà s'ubicaven fora de la influència dels rius de la Sénia i Ebre. Per contra, els de regadiu s'ubicaven a les terrasses de l'Ebre i a l'àrea d'influència del riu de la Sénia, on la població hi tenia més bon accés i disponibilitat d'aigua. Aquest fet, actualment, i gràcies a l'excavació de pous, s'ha vist reduït amb la introducció dels cítrics a la zona central de la plana, i ha quedat palès en la mida de les parcel·les, les quals són més petites a les zones típiques d'horta, és a dir, a les àrees d'influència dels rius i dels municipis.

Així mateix, les parcel·les es distribueixen amb bancals limitats per murs de pedra seca en altituds baixes o mitjanes i pendents menors al 30%. Tampoc s'ha d'oblidar la retícula formada pels lligallos, com en el cas del terme municipal de la Sénia, on es percep una clara segregació del sòl agrícola a causa d'aquesta trama.

El sòl forestal, minoritari en aquest paisatge, amb un 10%, es distribueix per zones baixes i mitjanes, entre 0 i 250 m, amb pendents menors al 30%. La ubicació d'aquests boscos la determinen, prin-

Parc fotovoltaic al barri dels Valentins, al municipi d'Ulldecona. Observatori del Paisatge

cipalment, els barrancs que des del Port baixen cap als rius Ebre i de la Sénia. No obstant això, a la zona sud entre el riu de la Sénia i la Miliana, amb altituds mitjanes a l'oest i baixes a l'est, el terreny forestal es troba fragmentat en multitud de clapes.

En aquest paisatge, les activitats extractives són força impactants, ja que són vistes des de molts punts ubicats per sobre de la plana. Majoritàriament, el recurs explotat és la grava, l'extracció de la qual provoca grans alteracions topogràfiques. Amb relació a la intensificació del conreu, aquesta s'ha efectuat gràcies a l'extracció d'aigua del subsòl a partir de pous.

El relleu planer ha afavorit l'establiment de molts nuclis i casetes. Així, a la plana del Baix Ebre-Montsià hi ha set nuclis urbans estrictes: Aldover, Roquetes, Santa Bàrbara, Masdenverge, la Galera, la Sénia i Mas de Barberans. A més, hi ha els barris del Castell, el de Sant Joan del Pas, els Valentins i la Miliana, que pertanyen a Ulldecona; també hi ha l'entitat municipal descentralitzada de Jesús i el disseminat del Canalet; els Reguers i disseminats, i Vinallop i disseminats. Aquests últims pertanyen al terme municipal de Tortosa. Tots set municipis i els barris i disseminats esmentats sumen, aproximadament, 26.500 habitants i fan que el percentatge de sòl urbanitzat sigui superior al de la mitjana de les Terres de l'Ebre. La gran majoria de nuclis s'han desenvolupat a partir d'un camí que, antigament, unia diverses poblacions. Així, Aldover, Santa Bàrbara, Masdenverge i la Galera estan estructurats a banda i banda d'un carrer central, antigament camí.

La majoria de les vies de comunicació són carreteres estretes, construïdes al mateix nivell de la plana, i amb uns nusos d'enllaç entre elles molt simples. Les infraestructures més importants són les que uneixen Santa Bàrbara amb Tortosa (T-331) i amb Amposta (T-350), la Sénia amb Ulldecona (TV-3319) i amb Santa Bàrbara (TP-3311) i l'eix de l'Ebre (C-12). Els vestigis de l'antic traçat de la via fèrria, entre Freginals i Tortosa, és una altra infraestructura de comunicació que ha solcat el territori, igual que el canal de rec Xerta-Sénia, que creua la unitat de nord a sud i que duu associades algunes basses de reg de grans dimensions situades al sector nord de la unitat. Per altra banda, cal tenir en compte la planificació del traçat de l'autovia A-7, ja que una infraestructura d'aquestes característiques podria traduir-se en un gran impacte visual per a la plana i un risc de pèrdua de l'harmonia donada pel conreu de l'olivera.

L'aparició de sòl industrial es registra, sobretot, al terme municipal de la Sénia. Les noves naus industrials, sumades a les ja existents, proporcionen una estampa nova allí on hi havia oliveres o espais amb garric. A la dreta del barranc de Lledó, al costat de la carretera que va de Vinallop a Santa Bàrbara, també hi ha sòl industrial de nova construcció. A aquesta superfície se li ha de sumar la del pla de les Illes i la pròxima a la torre de Prior, amb una superfície aproximada de 50 ha.

Al llarg dels darrers anys, tot i no ser un procés tan acusat com a la costa, ha crescut el parc immobiliari. En aquest espai es poden distingir dos processos: l'ampliació de nuclis urbans com el de la Sénia, Santa Bàrbara i Vinallop, i l'aparició de cases unifamiliars en

zones on, o bé ja n'hi havia, cas de les Crevetes i del Canalet, o bé són de nova creació, com és el cas dels Pilans i els Reguers.

Tot i ser una dinàmica incipient, es detecta l'aparició de parcs fotovoltaics en sòl rural. Per exemple, n'hi ha un al terme municipal d'Aldover (1 MW i 3 ha de superfície) i un altre al barri dels Valentins d'Ulldecona (2,8 MW i 5 ha). Una línia d'alta tensió també creua aquest paisatge entre Masdenverge i Santa Bàrbara i es dirigeix cap al sud-oest, cap a la Comunitat Valenciana.

Expressió artística del paisatge

Tot i l'extensió i la importància natural i agrícola de la plana del Baix Ebre-Montsià, així com la coherència del seu paisatge, no són gaires els artistes que han pres el paisatge d'aquesta unitat com a referència en la seva obra. Tot i això, per una banda, s'ha de fer un reconeixement a una nova generació, i s'ha de fer esment de les recerques i actuacions relacionades amb el paisatge de les planes d'oliveres que han fet Quico el Cèlio, el Noi i el Mut de Ferreries. El grup musical fou creat el 1992 amb l'objectiu de recuperar i difondre l'ús i el coneixement de la música popular i tradicional de les comarques del sud de Catalunya. A partir d'una resposta social i d'un públic fidel, han orientat les seves cançons cap a temàtiques relacionades amb la identitat territorial i cultural, amb les quals han donat a conèixer dins i fora del territori ebrenca uns costums i un tipus de vida. Dels seus treballs, en relació amb la plana, destaquen: *Jota de les plegadores d'olives*, *Jota espaïda del pas del vent*, *La font del moro*, *Toc de processó*, *De la Terra de l'Ebre D.O.*, *Panxampla...* (Quico el Cèlio, el Noi i el Mut de Ferreries, 1994).

Per una altra banda i en relació amb les arts visuals, cal destacar el treball del pintor, dibuixant i gravador Robert Escoda (Tortosa, 1927). El 1950 va començar a presentar la seva obra a exposicions del Cercle Artístic de Tortosa i ha realitzat fins ara nombroses mostres individuals i col·lectives. Cal destacar les pintures de les

L'olivera, de Robert Escoda. Diputació de Tarragona, Arxiu Fotogràfic Museu d'Art Modern, Alberich Fotògrafs

oliveres de la plana del Baix Ebre-Montsià, si bé tota la seva obra es caracteritza per contenir una ferma identitat amb la terra.

Valors en el paisatge

La plana del Baix Ebre-Montsià no presenta una gran quantitat de superfície protegida des del punt de vista natural i ecològic, ja que gran part del territori és agrícola. Tot i això, els valors naturals i ecològics són presents en gran part de l'espai. Hi destaquen dos espais d'interès natural (EIN): el de Secans del Montsià, que pertany a la tipologia d'espais de plana agrícola i té una extensió de 2.000 ha, i l'EIN dels Barrancs de Sant Antoni-Lloret-la Galera, de 238,8 ha de superfície. A més d'aquests dos espais, ubicats totalment dins la plana, hi ha una petita part de l'EIN Serra de Godall i de l'EIN els Ports que queden dins els límits d'aquesta plana, en concret 195,2 ha i 685,2 ha, respectivament.

Entre els espais protegits a escala autonòmica n'hi ha amb valor local, com les garrigues de la Galera, o el punt on el barranc de les Foies s'uneix amb el de la Galera, una zona on s'ha format un dels espais amb més rellevància ecològica de la plana, les foies, que es caracteritzen per ser zones baixes i argiloses on s'acumula l'aigua de manera permanent.

Pràcticament al límit entre Catalunya i la Comunitat Valenciana, tocant al riu de la Sénia, es localitza el xop del barri del Castell, al municipi d'Ulldecona, catalogat com a arbre monumental per la Generalitat de Catalunya.

476

En aquesta unitat hi ha una gran superfície d'oliveres que és considerada potencialment connectora, ja que té importància ecològica per a l'alimentació i la dispersió de l'àliga cuabarrada. A més, és l'espai més homogeni amb olivera de totes les Terres de l'Ebre, dotat de gran interès cultural, paisatgístic i ecològic. Aquesta superfície és la que resta entre el Port i el canal de Xerta-Sénia. La resta de superfície agrícola també té valor ecològic, ja que els arbres de fruita dolça, de fruita de secà, els cereals o l'horta proporcionen un paisatge amb suficients característiques naturals i ecològiques per considerar-lo important a l'hora de connectar espais com les muntanyes d'interior i el riu, o les muntanyes d'interior amb les del litoral.

En ser un espai que limita amb els dos rius, el de la Sénia al sud i l'Ebre al nord-est, els valors històrics més representatius són les torres de defensa de les èpoques andalusina i feudal. El paisatge de les planes finalitza allí on comencen les terrasses fluvials, per tant, tot i tenir un relleu pla, la cota és lleugerament superior a la del riu. Aquest fet va afavorir l'aparició de diverses torres de vigia del riu, com la torre de la Campana a Aldover, les torres d'en Corder i de Prior a Jesús, la torre de Riba-Roja o la de Vila Seca, entre d'altres. Una de les torres més destacables i en més bon estat de conservació és la que dona nom a la zona de la plana ubicada més al sud: la torre de la Galera. Aquesta s'ubica a l'interior del nucli amb el mateix nom i ja fou citada al segle XII, tot i que el poblament va ser posterior. Era la fita entre dues jurisdiccions, la d'Ulldecona al sud i la de Tortosa al nord.

Entre els elements històrics del paisatge també hi destaquen els naturals, les oliveres singulars i monumentals. Són elements puntuals que s'ubiquen, principalment, a tocar de les falces del massís del Port i de la serra de Godall. Se'n poden trobar conjunts, com a la finca de l'Arion pròxima a la serra de Godall, on hi ha una superfície considerable i ben conservada de més de dues-centes oliveres, la majoria centenàries. Tot aquest paisatge històric d'oliveres va acompanyat d'una estructura territorial on els elements construïts amb pedra seca tenen un paper primordial.

La geologia de les planes va obligar a extreure la pedra superficial si es volien aprofitar agrícolament aquells terrenys, una pedra que es va dipositar en forma de marges de conreus. En altres zones, els murs de pedra seca fan de partició entre dues propietats. També s'hi troben gran quantitat de refugis construïts amb aquesta tècnica, que augmenten en nombre a mesura que ens allunyem dels pobles.

Aquest paisatge rural també està format per masos i casetes, molts dels quals estan acompanyats per altres construccions com forns, pous i sinies, de mides petites, o altres construccions més grans com els corrals, rafals o cotxeres. Aquests masos acostumen a tenir a prop algun arbre de mida gran que, amb la seva ombra, permet refugiar-se de la calor de l'estiu. En aquest medi rural caracteritzat per la poca existència d'aigua superficial, els receptacles d'aigua com les basses també són elements històrics del paisatge actual.

Els jaciments arqueològics de la necròpolis de Mianes i del pla de les Sitges, ubicats en zones estratègiques prop del riu, remarquen el valors històrics que conserva aquesta part de la plana que limita amb les terrasses del riu Ebre. La història d'aquests espais queda reforçada per la presència de la Via Augusta, que travessa la plana, de sud a nord, des de Sant Joan del Pas, passant pel mig de la Galera, fins a arribar a Tortosa, on creua el riu Ebre.

Al llarg de la plana del Baix Ebre-Montsià hi ha quatre ermites que constitueixen els valors religiosos i espirituals d'aquest territori. Al nucli de població de Roquetes hi ha la de Sant Bernabé que, malgrat tot, és dins els límits municipals de Tortosa. A més, dins dels límits municipals de Roquetes es troben les ermites de Sant Antoni dels Ermitans i de la Mare de Déu del Carme. Finalment, hi ha una última ermita al sud de la unitat, dins del nucli de la Sénia.

El fet que la plana sigui un espai associat a l'agricultura fa que gran part de la gent del territori només la identifiqui com a espai de treball. Tot i això, els valors identitaris i simbòlics de la plana existeixen i comencen a ser reconeguts per la gent d'arreu del territori. Així, hi ha els oliverars, com a conjunt d'elements naturals identificadors del paisatge de la plana, juntament amb les construccions de pedra seca.

El caràcter majoritàriament agrícola del paisatge de la plana tampoc no exclou la presència de nombrosos espais amb valor social. Tal com mostra el mapa de valors socials, els itineraris excursionistes i de bicicleta de muntanya hi són molt presents. Es distribueixen per tot el territori i es troben afavorits per una orografia molt plana, que els fa ideals per practicar activitats en família. La plana

El monoconreu d'oliveres, esquitxat per alguns garrofers, destaca pels seus valors estètics i productius. Observatori del Paisatge

també és visitada per molta gent que va de camí cap al Parc Natural del Port, a tocar d'aquesta unitat. Molts dels visitants passen pels nuclis urbans de la Sénia i Roquetes, on hi ha punts d'informació del parc natural.

El paisatge de la plana del Baix Ebre-Montsià és un paisatge modelat pels agricultors en gran part de la seva superfície. Aquest fet demostra l'elevat nombre de valors productius associats al paisatge. Allí on no hi ha olivera hi ha el conreu del cítric. Una de les sortides que tenen els productes d'aquesta unitat és vendre'ls com a productes amb denominació d'origen. Els conreus d'olivera corresponen a la Denominació d'Origen Protegida Oli del Baix Ebre-Montsià, i els conreus de cítrics, principalment situats al sud del pla de la Galera, corresponen a la Indicació Geogràfica Protegida Clementines de les Terres de l'Ebre.

Amb relació als valors estètics, cal destacar les construccions de pedra seca, entre les quals predominen els marges, però també es poden trobar barraques, casetes o pous.

Tots els conreus de les planes acaben generant un paisatge rural molt valorat estèticament. Els mosaics de cítrics amb olivera pròxims al riu de la Sénia i els de fruita seca al pla que queda a la dreta del barranc de Sant Antoni, prop del riu Ebre, són dos exemples de la diversitat agrícola que hi ha en aquestes planes tan extenses.

Com a elements més puntuals es poden esmentar les fileres d'arbres (bàsicament xiprers) que hi ha entre Santa Bàrbara i Vinallop. Aquests elements verticals proporcionen un canvi en la perspecti-

va del paisatge. Puntualment, en aquest espai també hi ha els conreus d'horta, repartits en petites superfícies, prop dels barrancs o del riu de la Sénia, que contrasten en aquest paisatge ple d'oliveres i arbres de citricultura.

Finalment també cal destacar la configuració singular del nucli dels Reguers, que s'estructura al voltant d'una plaça central a partir de la qual sorgeixen els carrers, que adopten una estructura quadriculada.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

L'estructura de relleu uniforme i lleugerament inclinada de la unitat de paisatge plana del Baix Ebre-Montsià fa que no contingui cap elevació del terreny que en permeti una visió de conjunt; de fet, els millors miradors estan situats en els punts elevats de les muntanyes que la voregen.

La situació central respecte a altres unitats de relleu de les Terres de l'Ebre com és el Port, les terrasses del riu Ebre i la serra de Godall fa que la travessi una xarxa viària d'una gran diversitat funcional. Per la plana hi passen camins ramaders, camins rurals, carreteres, camins històrics, etc., i el seu relleu pla també ha facilitat l'establiment de nombroses rutes i itineraris per a l'ús social del paisatge.

El millor mirador per observar el conjunt d'aquesta unitat es troba just en el seu límit occidental, al nucli de Mas de Barberans, a

420 m d'altitud. Les vistes permeten copsar una bona part de la plana, caracteritzada per la uniformitat del color verd de les oliveres, en la qual destaquen els nuclis urbans. La perspectiva cap al sector meridional està emmarcada per la serra de Montsià, la vall de l'Ebre i la serra del Boix; en aquesta direcció són perfectament visibles els nuclis de Tortosa, l'Aldea i Amposta. Vers el sector nord-occidental, les vistes resten tancades pels pròxims vessants de les muntanyes del Port. La grandiositat de les vistes d'aquest mirador ha fet popular la seva denominació de "balcó del Montsià".

Un altre mirador que no forma part de la unitat però que n'ofereix bones vistes és el de l'Àrea de Medi Ambient de Godall, situat a prop del nucli homònim, a una altitud de 230 m. Les vistes des d'aquest punt, orientades al nord, destaquen per la seva extensió: s'hi pot observar pràcticament la totalitat d'aquest paisatge, des del riu de la Sénia fins a Xerta, i l'espectacular escenari que ofereixen els vessants meridionals del Port, del qual es poden distingir moltes de les singularitats d'un relleu ben particular.

Entre la gran diversitat de camins i itineraris aptes per a l'observació del paisatge de la unitat amb un cert detall cal destacar-hi els itineraris motoritzats següents:

- La carretera TV-3421 de la Sénia a Roquetes: aquest itinerari motoritzat permet recórrer el sector proper als primers vessants

del Port, i quan passa per la part més elevada de la unitat, també permet observar, en algun tram, les vistes del riu, el delta i la serra de Montsià. La seva proximitat al Port fa molt visibles i detallats elements destacats d'aquestes muntanyes, com el Portell, la Joca, el Pany del Migdia i Mola Castellona, entre d'altres. El seu pas pel poble de Mas de Barberans ofereix sense cap dubte una de les millors vistes del conjunt. Passat el barranc de Sant Antoni l'itinerari entra al nucli de Roquetes, on són observables els efectes de la dualitat paisatgística pròpia del desenvolupament recent, amb l'alternança de conreus de secà i de fruiters de regadiu amb els espais dedicats a les noves activitats econòmiques.

- L'itinerari format per les carreteres TP-3311 i T-331 de la Sénia a Vinallop travessa la unitat pel sector meridional i passa, quan comença, per la zona industrial de la Sénia. En direcció a la Galera el paisatge d'oliveres permet observar amb detall l'efecte visual de les valones, que aquí són fetes d'acumulacions de grava. Del nucli de la Galera destaca la torre de defensa, que és visible des de molts punts. Cal esmentar els efectes sobre el paisatge que presenten les transformacions recents de conreus on s'ha substituït l'olivera per noves implantacions de conreus de cereals, de fruita dolça (pressequers) i de cítrics. Aquests canvis afecten la textura i el color dels camps, als quals atribueix un element de varietat que trenca amb la monotonia general. Després del poble de Santa Bàr-

478

La ubicació del nucli de Mas de Barberans, una mica elevada en relació amb la plana, fa que sigui el mirador més destacat de la unitat. Observatori del Paisatge

bara, l'itinerari, ja clarament orientat cap al riu, travessa un paisatge amb vistes obertes cap al Port i les serres de Cardó i del Boix com a escenaris de fons. Just a l'entrada, a Vinallop, la presència del riu Ebre i les seves terrasses cobertes de cítrics i de camps d'arròs marquen els límits de la unitat.

· Les vistes del riu de la Sénia que ofereix l'itinerari de la TV-3319 de la Sénia a Sant Joan del Pas són de les millors que es poden obtenir d'aquest riu fronterer amb el País Valencià. La carretera passa elevada respecte al nivell del riu i això permet veure amb claredat molts dels molins instal·lats a les seves vores. En general, es tracta d'edificacions d'origen feudal que han viscut diverses transformacions posteriors; aquestes instal·lacions són una bona mostra de la important activitat econòmica que es generava a l'entorn del riu de la Sénia.

Altres itineraris motoritzats travessen la unitat i hi tenen destins exteriors. Cal destacar, entre aquests, la carretera de Caro, que, partint de Roquetes, permet ascendir al punt més alt del Port, i la TV-3541 de Xerta a Paüls, que fa un dels recorreguts paisatgístics més exhaustius d'aquest sector de les Terres de l'Ebre, en travessar una mostra molt completa de tots els tipus de paisatge que s'hi donen.

La unitat de paisatge plana del Baix Ebre-Montsià conté un gran nombre d'itineraris no motoritzats que permeten la visita d'indrets concrets.

Un dels itineraris no motoritzats que permet travessar tota la unitat de paisatge és la Via Augusta. Aquest camí històric entra pel pont romà de Sant Joan del Pas, es dirigeix vers la Galera i arriba a Vinallop. El seu recorregut permet observar amb detall els conreus d'oliveres i tots els elements rurals que hi estan vinculats, com són els marges de pedra seca o les casetes de camp. Pot ser recorregut tant a peu com amb bicicleta.

Altres itineraris senyalitzats de la unitat de paisatge són:

- El camí del les Fonts, entre Xerta i Aldover.
- La Via Verda, per Roquetes, Jesús, Aldover i Xerta.

· La ruta dels Barrancs, pels barrancs de Sant Antoni, Covalta i la Caramella.

· "Mirant el paisatge", la ruta per a BTT establerta pel Consell Comarcal del Baix Ebre que travessa els terrenys compresos entre els barrancs de Sant Antoni i de Lledó.

· El barranc de la Galera, ruta apta per fer amb bicicleta i que circula per les vores del barranc.

· La ruta de la plana, entre la Sénia i Mas de Barberans.

Possible evolució del paisatge

L'evolució del paisatge de la plana del Baix Ebre-Montsià està totalment lligada al destí de l'agricultura i, més en concret, al destí de l'olivera i del taronger o del cítric en general. Les activitats agrícoles són un continu a tota la unitat. Aquest paisatge es pot veure compromès per diferents aspectes que afectin l'agricultura, entre els quals figuren les actuacions ja iniciades en matèria de regadiu.

Gairebé la meitat de la superfície d'aquest paisatge es veurà condicionada per les obres del nou regadiu Xerta-Sénia. Ja s'han iniciat les obres del canal, que preveu regar 16.480 ha (45% de la superfície de la unitat de paisatge de la plana del Baix Ebre-Montsià). Aquest canal aprofita el traçat del canal antic, construït fa unes tres dècades. Tot i servir com a canal per a reg de suport, es poden produir transformacions paisatgístiques si s'aposta per una agricultura més intensiva. També es té previst un vial de servei i un camí per a bicicletes. Aquests camins són unes bones iniciatives perquè la població i els visitants puguin conèixer el paisatge de la plana.

El paisatge agrícola també pot evolucionar cap a un cultiu més intensiu amb cítrics en aquelles zones on els recursos hídrics ho permetin. Allí on el cítric ja és present, el fet que hi arribi aigua del nou canal és positiu, ja que s'ofereixen perspectives de futur perquè els agricultors puguin tenir la confiança de poder invertir en l'explotació. Aquest fet és primordial des del punt de vista de continuïtat de les explotacions.

El traçat del nou canal Xerta-Sénia aprofita el de l'antic canal, construït fa més de tres dècades. Observatori del Paisatge

L'autovia A-7 que s'ha de construir per l'interior, està previst que travessi la plana longitudinalment. Si no s'apliquen les mesures correctores adients, la connectivitat ecològica entre el Port i les serres de Godall i de Montsià i el riu Ebre es podria veure afectada.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Tant l'abandó del cultiu de secà com la transformació d'aquest cultiu a regadiu pot comportar la desaparició dels elements de pedra seca associats a aquest paisatge rural.
- La plana del Baix Ebre-Montsià és molt visible des de diferents llocs de les Terres de l'Ebre. Això comporta que hi hagi una fragilitat elevada davant dels canvis paisatgístics.

Amenaces

- La previsió del nou traçat de l'A-7 per l'interior podria dividir la plana en dos, cosa que, si no es prenen les mesures adequades, podria causar la distorsió d'un paisatge eminentment agrari i la pèrdua del seu paper com a connector ecològic i paisatgístic.

480

Fortaleses

- Paisatge molt ampli amb l'olivera com a cultiu predominant, que el converteix en la superfície més extensa d'oliveres de Catalunya. Aquest conreu es troba en una situació de mercat favorable i afavorida pel fet d'estar inclòs dins la Denominació d'Origen Protegida Oli del Baix Ebre-Montsià.
- Un patrimoni històric i rural lligat a l'agricultura (marges, casetes, barraques, casetes de caçadors, pous, etc.) molt abundant. Són construccions de pedra seca, algunes de les quals amb una arquitectura admirable, que transporten l'observador a una època d'aprofitament màxim dels recursos naturals per poder sobreviure.
- Uns espais d'elevat valor ecològic, amb formacions de garric intercalats amb les oliveres, d'una importància cabdal per a certes aus, com per exemple, l'esperver cendrós.
- Presència de set nuclis urbans estrictes i diversos barris, cosa que el converteix en un espai força habitat i, per tant, contemplat.

Oportunitats

- Gran quantitat de patrimoni, tant construït com conreat, amb molts valors rellevants, des dels històrics fins als estètics o identitaris. Tots aquests elements (marges, barraques, casetes, oliveres monumentals, etc.) augmenten els atractius que caracteritzen l'espai, cosa que es pot aprofitar per activar l'economia de la zona.

- Unes planes entre el massís del Port, la serra de Godall i el riu Ebre en bon estat de conservació pel que fa al sòl agrícola. Això reforça les característiques connectores que té l'espai.
- Una densa xarxa de camins ramaders o lligallos que són patrimoni públic i que es podrien recuperar com a rutes i itineraris amb bicicleta o a peu per observar el paisatge i gaudir-ne.
- La introducció de reg a les parts baixes de les planes pot afavorir la productivitat de les oliveres.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), els criteris i les accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 14.1

Un paisatge agrícola ben definit i amb valor estètic, constituït principalment per una arquitectura de pedra seca amb conreus de secà i de regadiu, amb petits espais amb vegetació forestal, on el nou regadiu Xerta-Sénia sigui un element que reforci aquest paisatge

Aquesta plana es caracteritza perquè dóna cabuda a tota una sèrie d'espais agrícoles i forestals estèticament atractius, entre els quals destaca l'olivera. En tota la superfície hi ha elements de pedra seca, dels quals cal destacar les casetes i els marges. En conjunt és un espai harmònic, on el regadiu Xerta-Sénia hauria de significar una oportunitat per al manteniment d'aquests paisatges i suposaria, a més, una manera d'evitar uns canvis de conreu que els fragmentessin.

Criteris

- Donar valor afegit als productes agrícoles, tant els de secà com els de regadiu, a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat, per tal de garantir-ne la viabilitat i continuïtat.
- Vetllar per la correcta integració paisatgística de les restauracions dels elements que formen part de l'arquitectura rural, especialment en la rehabilitació de masos i casetes.
- Fomentar accions de restauració, millora i valoració del paisatge agrari aprofitant l'oportunitat del reg de suport que aportarà el regadiu Xerta-Sénia, vigilant, però, d'evitar possibles canvis de conreu conseqüents.
- Garantir l'accés al paisatge agrari mantenint els antics camins agrícoles, facilitant-ne la senyalització i aprofitant-los com a itineraris turístics i de promoció de rutes de descoberta del paisatge.

Accions

- Realitzar un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de la plana del Baix Ebre-Montsià per tal d'avaluar-

ne l'estat i de preservar-lo incloent-lo en els plans d'ordenació urbanística municipal. Així mateix, caldria posar-lo a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en faci un aprofitament turístic.

- Habilitar mecanismes i incentius econòmics adreçats als propietaris perquè restaurin i rehabilitin els habitatges i les construccions del lloc, i perquè mantinguin del paisatge agrari.
- Establir en el marc de la DOP de l'Oli del Baix Ebre-Montsià uns criteris mínims (marcs de plantació, accessos, manteniment dels elements de pedra seca, etc.) per a les noves plantacions.
- Impulsar fórmules de custòdia del territori entre propietaris privats i entitats de custòdia per fer una gestió responsable del paisatge de l'olivera on hi hagi, a més, una implicació activa de la societat civil, tal com s'esdevé a la finca de l'Arion (Ulldecona).

QQP 14.2

Unes infraestructures lineals (nova autovia A-7, xarxa viària local, xarxa elèctrica, xarxa hidràulica...) integrades paisatgísticament i que no malmetin la continuïtat paisatgística i social del territori

La plana del Baix Ebre-Montsià, en ser un territori de pas, es veu afectada per les infraestructures de comunicació, especialment pel nou projecte de construcció de l'autovia A-7.

La construcció de les noves infraestructures viàries haurà de realitzar-se permetent la connectivitat ecològica (moviment d'espècies animals i vegetals i fluxos de matèria i energia), paisatgística i social del territori.

Criteris

- Minimitzar la fragmentació física del territori i els canvis de configuració dels terrenys necessaris per a la construcció de l'autovia A-7 considerant els valors i el caràcter dels paisatges on s'ubica.
- Adoptar les solucions adequades per minimitzar i amortir la presència de les infraestructures lineals en el paisatge agrari de la plana.
- Promoure la participació ciutadana en el traçat i el disseny de les infraestructures de comunicació lineals, especialment en el cas de la nova A-7.
- Les noves infraestructures aèries han de seguir preferentment les traces establertes per les carreteres, i, quan no pugui ser així, s'han d'agrupar en corredors que hauran d'establir els instruments sectorials corresponents, amb criteris encaminats a minimitzar-ne l'impacte en el paisatge.

Accions

- Elaborar estudis d'impacte i integració paisatgística de les noves infraestructures viàries projectades.

- Restaurar amb unes condicions paisatgístiques adequades els camins rurals, les carreteres, els senders, les vies pecuàries i altres vies de comunicació que resultin afectades per la construcció de la nova A-7 i del sistema de regadiu Xerta-Sènia.
- Prioritzar el finançament, a partir del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, de projectes de plantació de fileres arbrades amb espècies arbòries adaptades a l'indret, que estiguin coordinades amb el pas de les infraestructures pels nuclis urbans de la unitat.
- Estudiar la reconducció de la línia elèctrica de molt alta tensió que travessa la unitat al llarg cap al nou corredor que marqui la nova A-7, així com la xarxa de distribució elèctrica cap a la xarxa viària local.

QQP 14.3

Un paisatge urbà rehabilitat i valorat en la seva part històrica amb un creixement ordenat i dimensionat, i unes àrees especialitzades i integrades en el seu entorn paisatgístic

El centre històric, els eixamples, els polígons residencials, les ciutats jardí, els creixements suburbans, etc., presenten unes morfologies i unes tipologies constructives característiques, que reflecteixen tant el període històric en què van ser executats com les problemàtiques urbanes a què va fer front el projecte.

Aquest territori està vertebrat per un sistema de viles, pobles i altres assentaments de mides reduïdes (els Valentins, la Miliana, Sant Joan del Pas, el Castell, etc.) que, en conjunt, constitueixen un valuós patrimoni urbanístic. No obstant això, cal destacar la important transformació que ha experimentat el paisatge en algunes parts d'aquesta unitat com a conseqüència d'un consum de sòl quantitativament molt elevat, així com la dispersió i la desarticulació respecte de les trames urbanes històriques que s'hi ha produït. Aquest és un fet especialment significatiu als sectors perifèrics de Tortosa i Roquetes (Terrapico, les Crevetes, lo Canalet, els Pilans, etc.), Santa Bàrbara i la Sènia.

La implantació d'àrees especialitzades d'activitats acostuma a tenir uns efectes intensos en la transformació del paisatge a causa de la seva localització, dimensió i imatge, que poc tenen a veure amb la lògica de formació dels assentaments urbans que s'hi han integrat històricament. Així ha estat en el cas del polígon de la indústria de la fusta de la Sènia, que s'ha disposat al llarg de la carretera TP-3311 d'accés al nucli urbà. La proliferació d'aquest espai construït ha fragmentat el paisatge, ha diluït la frontera entre sòl urbà i els espais oberts i ha generat espais de confusió, atesa la falta de planificació prèvia.

Criteris

- Protegir el caràcter dels nuclis que conserven l'aspecte i les dimensions semblants a quan van ser creats, integrant gradualment els elements arquitectònics que, per la seva alçada, dimensions o aspecte, puguin provocar un canvi en la fisonomia de la façana urbana.

- Protegir el caràcter de determinades localitats per les seves característiques d'origen (pobles com a ciutat camí, pobles de la vora el riu, etc.).
- Promoure un poblament compacte dels nuclis urbans consolidats evitant la creació de nous assentaments urbans deslligats de les trames existents.
- Prioritzar, en la planificació de les extensions urbanes, la urbanització que relligui les trames disperses de la perifèria, en especial a la zona de Tortosa i Roquetes, i que orienti el creixement a les àrees intersticials.
- Ordenar paisatgísticament els horts urbans seguint les indicacions de la *Guia d'integració paisatgística d'horts urbans i periurbans* editada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- Estudiar la capacitat dels polígons industrials i comercials actuals amb l'objectiu d'afavorir-ne la compleció com a mecanisme per evitar la multiplicació de polígons arreu del territori.
- Prioritzar la localització dels nous projectes d'àrees especialitzades en sectors de creixement contigus a superfícies urbanit-

zades o ja construïdes i optimitzar les infraestructures i serveis preexistents.

- Aplicar, tant a les àrees d'activitat existent com a les de nova construcció, les especificacions de la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica* editada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- Afavorir unes fronteres nítides i de qualitat entre els espais urbans (residencials i industrials) i els espais agrícoles o naturals de les perifèries.

Accions

- Elaborar cartes de colors i memòries de qualitat dels materials de les façanes, paraments i cobertes en el marc del POUM que garanteixin la integració dels edificis en el seu entorn urbà i que preservin el caràcter constructiu de la unitat.
- Estudiar la possibilitat de crear parcs periurbans vinculats al paisatge de l'olivera i al paisatge del riu de la Sénia, que permetin millorar la qualitat paisatgística del nucli urbà de la Sénia mantenint els usos existents i incorporant espais, àrees i itineraris per a ús públic.

15. Paisatge fluvial de l'Ebre

Comarca:

Baix Ebre i Montsià.

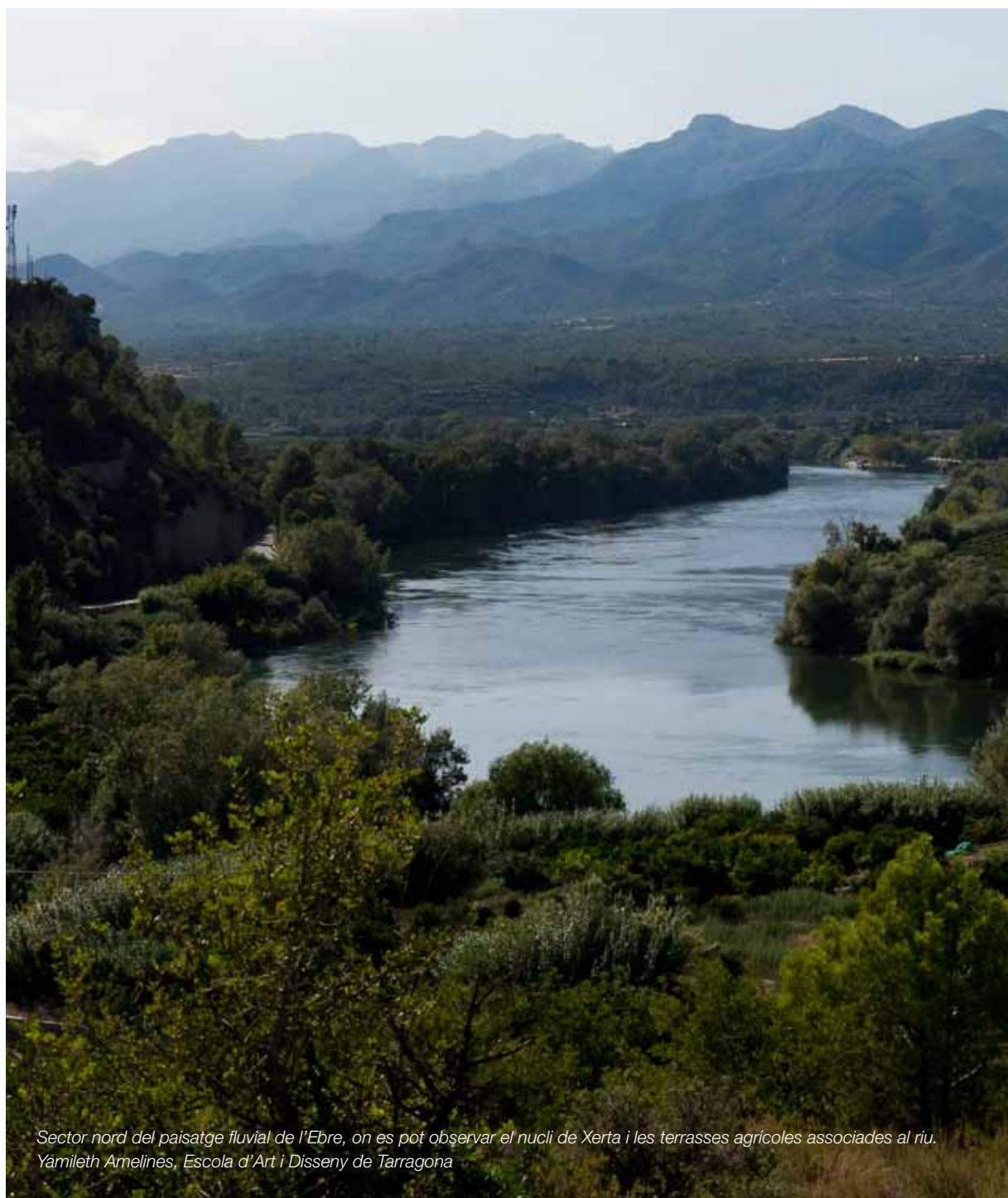
Superfície:

12.318,1 ha.

Municipis:

Municipis: La unitat inclou, parcialment o íntegrament, els municipis següents: Xerta, Tivenys, Aldover, Roquetes, Tortosa, Amposta, l'Aldea, Camarles, l'Ampolla i Sant Carles de la Ràpita.

484

*Sector nord del paisatge fluvial de l'Ebre, on es pot observar el nucli de Xerta i les terrasses agrícoles associades al riu.
Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Trets distintius

- Paisatge caracteritzat per les làmines d'aigua del riu Ebre i els canals de reg, així com per la gran quantitat d'usos a què dona cabuda.
- Hi destaquen el paisatge de les terrasses fluvials, una franja estreta vinculada als dipòsits al·luvials del riu Ebre, que s'estén des de Xerta fins a Amposta, i el paisatge dels canals de reg, que s'estén des de Sant Carles de la Ràpita fins a l'Ampolla.
- Hi conviuen fragments de paisatges agrícoles ben conservats i en plena producció amb porcions de territori altament transformades com a sòl urbà i per les infraestructures (N-340, AP-7, C-12, corredor ferroviari).
- Presència de nombrosos elements de patrimoni cultural vinculats a l'aigua, així com murs de pedra seca, masos antics i altres elements històrics com torres de defensa, esglésies i castells.
- Presència notable de zones humides, en particular els ullals (de la Carrova, de l'Arispe, de Campredó i de la Panxa), que són uns afloraments de l'aquífer que inclouen una gran diversitat biològica.
- Presència de nuclis camí, estructurats per lligallos (Campredó, Lligallo del Gànguil, Lligallo del Roig, l'Aldea), que són els antics camins ramaders.

Mirador

— Itinerari motoritzat

- 1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials
- 3 N-340, entre Alcanar i l'Almadrava
- 18 C-42, de l'Aldea a Tortosa
- 26 TV-3541, de Xerta a Paüls
- 35 TV-3454, T-340, entre Amposta i Riumar
- 36 TV-4301, entre Deltebre i l'Ampolla
- 37 TV-3405, TV-3403, entre Amposta, Sant Jaume d'Enveja i Deltebre
- 38 TV-3408, TV-3406, entre Sant Carles de la Ràpita i l'Eucaliptus

— Itinerari no motoritzat

- 39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre
- 40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre
- 41 Via Augusta
- 42 GR-92
- 43 GR-192
- 46 GR-99

486

Escala 1:160 000

0 5 10 km

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge fluvial de l'Ebre es caracteritza per la presència del riu, cap a on van dirigits tots els pendents. És una estreta plana al·luvial, on la fertilitat dels sòls i la disponibilitat d'aigua, gràcies als canals de reg, ha permès el desenvolupament d'un conjunt agrícola amb cítric, horta i arrossars. Aquest mosaic de conreu de regadiu és un dels conjunts més rellevants dins del paisatge d'aquesta unitat.

El clima és un element que ha afavorit l'agricultura en aquesta zona. Es caracteritza per ser un clima mediterrani temperat subàrid, amb una temperatura mitjana al voltant dels 17 °C i una humitat relativa mitjana a l'entorn del 65%. Els nivells màxims de pluviositat es donen habitualment a la primavera i a la tardor. Els vents predominants són els de component nord-oest (mestral) que bufen sobretot a la tardor i a l'hivern i que poden assolir velocitats considerables. També n'hi ha de component nord i nord-est, tot i que amb una freqüència menor. L'efecte d'aquests vents fa que les gelades siguin molt poc importants.

El segment de territori entre Xerta i Amposta, a banda i banda del riu, és una terrassa fluvial, un tipus de relleu en forma d'esglaó o de replà del terreny originat per l'erosió. Aquesta terrassa és la que configura geomorfològicament la part oest de la unitat.

El riu Ebre configura tot un ecosistema fluvial complex amb illes salvatges, meandres i marjals on es pot admirar una flora i una fauna autòctones. En aquesta unitat, el riu Ebre entra a la plana al·luvial, just després de passar l'assut de Xerta.

En arribar a Tortosa, ciutat situada al peu d'un turó al costat del riu, l'Ebre es fa més estret fins a tenir una amplada de només 90-100 m.

La plana es prolonga fins a Amposta, i en aquest tram el riu té uns pendents més febles, els corrents són menys ràpids i el volum d'aigua més considerable respecte a la part de dalt.

L'assut de Xerta té una obertura a cada un dels costats, d'on surten els històrics canals de reg, el de la Dreta i el de l'Esquerra de l'Ebre. Actualment, els canals es troben formigonats i reguen la plana de les ribes dreta i esquerra de l'Ebre.

Des de la cruïlla de la unitat, es troben els principals canals de reg, com el canal Nou de Camarles que arriba fins a l'Ampolla, construït amb formigó. Un altre important canal que marca el límit entre la serra de Montsià, la plana fluvial i el delta és el canal de la Ràpita o de Carles III, que corre paral·lel a la carretera local TV-3408 des d'Amposta fins a la Ràpita.

Formen part important de la xarxa hidrogràfica tots els barrancs que circulen des dels sistemes muntanyosos fins al riu, i que, per tant, travessen la plana. Aquests són estacionals i torrencials, és a dir, depenen de les precipitacions, i drenen a la conca de l'Ebre. Per la dreta de l'Ebre, baixen del Port cap a la plana, i els barrancs de l'esquerra de l'Ebre provenen de les serres de Cardó, el Boix i el coll de l'Alba.

En general, el desguàs d'aquests barrancs és indeterminat, ja que en passar de la plana als terrenys al·luvials, la seva llera desapareix. Molts d'aquests barrancs, quan passen per zones agrícoles, estan canalitzats fins al riu. Alguns dels barrancs més importants són: el de la Boinaca, al sud de Tivenys; el de la Montserrada, a prop de Bitem; el de la Llet, que baixa fins a Tortosa; el de Roer, a Vinallop; el de Lledó, a la Carrova, i el de la Font de la Gràcia, a Camarles.

Aquest territori es troba cobert majoritàriament per cultius de regadiu, amb presència també de cultius de secà. La progressiva extensió d'àrees agrícoles ha determinat la disminució de la vegetació natural, sobretot de la vegetació de ribera, que, tot i ser minoritària, és visible i representa un valor ecològic per a aquesta unitat, condicionada per la presència d'un sistema aquàtic important. Pel que fa a aquest tipus de vegetació, es pot reconèixer en algunes àrees humides, com ullals i illes fluvials. En aquests llocs la vegetació es constitueix de les espècies següents: salzedes arbustives dominades per la sarga (*Salix elaeagnos*) i el saulic (*S. purpurea*), salzedes més arbòries amb salze blanc (*S. alba*) i alberedes amb àlber (*Populus alba*) i pollancre (*P. nigra*). En l'estrat arbustiu, lianoides i herbaci, destaca la presència de lligabosc valencià (*Lonicera biflora*).

Amb presència minoritària, a prop de Camarles, hi ha unes pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), amb sotabosc de màquies o garrigues amb ullastre (*Olea europaea var. sylvestris*) i margalló (*Chamaerops humilis*), típics de les contrades marítimes càlides.

Evolució històrica del paisatge

La conquesta i la repoblació de les Terres de l'Ebre es va fer durant el període de bonança comprès entre el final del segle x i el principi del segle xiv, període en el qual es va incrementar la població gràcies a l'aprofitament agrícola de la zona. En aquest temps, la construcció de séquies va assolir una rellevància força destacable a la unitat fluvial. Ja en època dels àrabs hi havia horts, olivars, vinyes i figuerars.

Durant els segles xii i xiii, gràcies als Costums de Tortosa, es va fomentar el conreu de la terra, afirmant el dret de propietat. Aquest llibre, el nom complet del qual és *Llibre de les costums generals escrites de la insigne ciutat de Tortosa* (Amic, 1539), és un text de dret consuetudinari escrit, inspirat possiblement en els Furs de València, però molt més desenvolupat. Els costums regien en tot el territori tortosí, dels del coll de Balaguer fins a Ulldecona i de la roca Folletera (Benifallet) a la mar. La llei va permetre l'expansió de l'agricultura i la transformació en regadiu de camps de secà per mitjà de la construcció d'assuts, sínies i séquies. Els conreus que s'hi produïen eren de civada, blat, ordi, cànem, oli, vi, llegums i productes d'horta. Encara que hi havia ramaderia, no va acabar mai de predominar sobre l'agricultura. La ramaderia llanera és la que va tenir més importància, a partir de la segona meitat del segle xiii, amb la constitució del lligall, institució d'arrels islàmiques. El lligall era el nom genèric per englobar una sèrie d'institucions que agrupaven els propietaris de ramats, i en la qual es decidia la

construcció de camins ramaders, d'abeuradors, l'extinció de llops, la recollida dels animals que s'havien perdut, entre altres punts.

Durant els segles *xiv* i *xv*, la propietat de les terres estava molt repartida. Es van introduir conreus com el safrà, el cànem i el lli o els cítrics (taronges, llimones), i en el municipi de Xerta es té constància de la producció de sucre. Amb les obres de diferents séquies i sínies es van guanyar noves zones de regadiu on es conreaven productes hortícoles, entre els quals enciams, fruiters, cítrics, préssecs, magranes, peres, cireres, etc. Ja en el segle *xiv* es coneixia algun conreu d'arròs.

Als segles *xvi* i *xvii* l'agricultura es trobava a les planes al·luvials de l'Ebre, on s'aprofitaven els torrents que baixaven del Port, a més a més de les sínies. Hi havia una diversitat de conreus d'horta i d'arbres fruiters limitats per la disponibilitat d'aigua, amb les oliveres com a cultiu predominant, complementades amb figueres i garrofers. En aquest període es van començar a conrear cereals a les illes de l'Ebre.

El canvi va anar acompanyat de la intensificació dels conreus, mercès a les tècniques noves, però principalment al progrés hidràulic, que va permetre importants millores en el regadiu, tant per l'augment de superfícies regades com per l'increment del rendiment. Les hortes eren principalment a Xerta, Aldover, Tivenys i Tortosa. A mitjan segle *xix*, des d'Amposta fins a Sant Carles de la Ràpita era un continu d'olivars, garrofers i altres arbres, tot i que també hi havia una petita horta regada amb aigües de petites séquies.

Els elements de pedra seca van aparèixer en el procés de transformació de les zones naturals per al cultiu (arrabassar les terres ermes), en què s'alliberava la terra de les pedres que n'impedien la utilització per al conreu. Aquestes pedres es reutilitzaven per marcar fites o per construir un lloc per guardar els arreu o per protegir-se del temps. En zones planes, es van formar marges pedrers que servien tant per alliberar terreny com per delimitar la propietat.

Les hortes i les sínies, fins al final del segle *xviii*, eren molt habituals al llarg de la zona al·luvial de l'Ebre. Amb les riuades del riu Ebre s'inundaven, i molts cops es destruïen els conreus i els edificis, però un cop passada l'aigua es tornava a reconstruir tot i a conrear.

Durant el segle *xix* la transformació de la plana al·luvial de l'Ebre va ser més accelerada, a causa sobretot de dos processos que es van alimentar mútuament: d'una banda la transformació de l'activitat agrària per les noves possibilitats de la producció (conreus de vinya, olivera, avellaners, ametllers i garrofers), i, de l'altra, l'expansió del mercat interior i el creixement de les activitats industrials amb la intensificació dels processos d'urbanització.

La construcció dels canals de la Dreta i de l'Esquerra de l'Ebre té el seu origen en projectes proposats al segle *xiv*, basats en la idea d'obrir dues séquies (una per a cada marge del riu), a partir de l'assut de Xerta. El canal de la Dreta va ser construït per la Real Compañía de Canalización del Ebro durant els anys 1853-1859. En canvi, el de l'Esquerra, encara que previst en els plans d'aquesta empresa, no va ser construït fins als anys 1908-1912 a causa de problemes tècnics i financers. Aquest darrer canal va tenir una im-

Canal de reg, al costat de la carretera que uneix Sant Carles de la Ràpita i Amposta. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

portància cabdal en l'augment de superfície de conreu i en la desaparició del sistema de guaret per la utilització dels adobs químics.

Pels voltants de 1860, la Real Compañía de Canalización del Ebro va dur a terme la rectificació d'Aldover i de la Carrova, que tenia com a finalitat estrènyer el riu en un lloc on es dividia en dos braços per formar una illa de terra (que posteriorment seria intensament cultivada) i aconseguir que tota l'aigua passés per un sol braç i hi hagués prou calat com per garantir-hi la navegació. És així com l'any 1857 es va realitzar el primer viatge que inaugurava la navegació de vapor per l'Ebre. El projecte, que havia de fer navegable el riu entre Saragossa i el Mediterrani, havia fet possible la construcció d'una gran infraestructura hidràulica: el canal d'Alimentació, que partia de l'assut de Xerta i connectava amb el canal de Navegació d'Amposta a la Ràpita. El 1860 es va construir la resclosa d'unió entre el canal de navegació i el riu. Les parets d'aquesta resclosa encara es poden observar avui en dia integrades en l'espai urbà d'Amposta.

Ja en el segle *xx*, a Tortosa s'havia desenvolupat una gran plana hortícola destinada bàsicament al consum local. La vall al·luvial de Xerta a Amposta tenia uns 65 km², dels quals a començament dels seixanta es regaven uns 40 km². A més de les patates primerenques, s'obtenien cereals d'hivern, llegums, fruiters i hortalisses. El pagès, a més de tenir les oliveres, disposava d'un petit hort de regadiu i es dedicava a altres conreus per repartir el treball al llarg de l'any. Al marge esquerre de l'Ebre hi havia principalment ametllers, que tradicionalment es conreaven entre les plantacions d'oliveres. A la dreta hi havia la vinya i els presseguers de secà.

Poc temps després, veieren la llum els principals projectes relacionats amb preses d'aigua a Xerta i, concretament, el 1970, l'avantprojecte del Canal Xerta-Sènia-Càlig, que no es va arribar a acabar mai. Les dues últimes dècades del segle *xx* es van caracteritzar per la inversió i el creixement dels cultius de regadiu i la recuperació dels cultius d'olivera, tan malmesos per les gelades que es van produir a mitjan segle.

490

Mas deshabitats entre l'Aldea i Amposta. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

En aquesta unitat hi ha la major concentració d'espai urbanitzat de les Terres de l'Ebre. Des de l'època romana ja existien poblaments situats a la vora del riu, que es van consolidar durant la conquesta. Entre els segles ^{xviii} i ^{xix}, l'aprofitament de regadius comportà l'augment de la població. La darrera onada immigratòria es va produir durant els segles ^{xix} i ^{xx}, i com conseqüència van tenir lloc un seguit de segregacions causades per les grans dimensions que van assolir alguns nuclis de població, cosa que va fer augmentar els assentaments al litoral i les planes fèrtils.

Xerta és un nucli urbà d'origen iberoromà. L'economia principal ha estat sempre l'agricultura vinculada al riu, tot i que a començament del segle ^{xx} van començar a formar-se indústries dedicades a la farina, la xocolata, la pell i el refinament de sal.

Tortosa, probablement d'origen romà (*Dertosa*), es va assentar als voltants del castell de la Suda. Durant l'edat mitjana i el Renaixement, va viure la seva època d'esplendor com a centre comercial i administratiu. Ja al segle ^{xx}, durant la Guerra Civil, va patir una greu destrucció.

Amposta és un nucli d'origen feudal i fou el primer enclavament de Sant Carles de la Ràpita. La major part d'aquests assentaments es van produir a la vora d'un camí, cosa que va donar lloc a creixe-

ments lineals. Nuclis com l'Aldea i Camarles van ser enclavaments d'origen àrab.

Durant el segle ^{xx}, els nuclis urbans van créixer de manera important i van aparèixer nous barris, amb noves tipologies, amb més alçada i densitat d'habitatges, especialment a les capitals de comarca i als voltants. Tortosa, Roquetes, Amposta, l'Aldea, Camarles i Sant Carles de la Ràpita tingueren al llarg del segle ^{xx} un creixement fort i constant. A partir de 1940 van aparèixer urbanitzacions perifèriques als nuclis urbans amb unes intensitats de creixement demogràfic més grans.

Els nuclis antics s'han mantingut com a estructura urbana amb alguna tipologia d'edificació més antiga que la resta, amb intervencions de rehabilitació i recuperació d'espais i noves edificacions intercalades. Els nous barris traspuen l'estil propi de l'època en què van ser construïts. Es diferencien clarament les cases barates de postguerra, que encara queden, dels blocs densos i alts d'habitatges de l'època del *desarrollismo*, amb alguna decoració avui passada de moda, molts dels quals d'obra vista, amb rajoles vitrificades i tendals de colors i de l'arquitectura dels anys vuitanta, la més recent, amb alguns exemples força ben aconseguits.

En el cas de Tortosa, els últims quaranta-cinc anys la taca urbana s'ha duplicat, i, sobretot a Ferreries, han aparegut zones industrials

properes al nucli urbà. S'ha multiplicat la mida de les urbanitzacions, i la carretera que connecta amb Amposta s'ha omplert d'edificacions i polígons.

El nucli d'Amposta es va duplicar entre 1919 i 1953, a la vegada que es va doblar la taca del nucli des de l'any 1956 fins al 2000, quan van aparèixer circumval·lacions, l'autopista, polígons industrials i urbanitzacions properes al nucli, especialment al cantó est de l'autopista. De la mateixa manera es van construir moltes edificacions al llarg de l'N-340.

Finalment, el municipi de Sant Carles de la Ràpita s'ha mantingut en el temps i no presenta canvis destacables. Els pobles del paisatge fluvial de l'Ebre han crescut tots a la vora d'un riu o d'un canal, aprofitant l'aigua per a les activitats agràries. Al segle xx, sobretot a partir del 1960, augmentà molt la població als àmbits urbans i els nuclis s'estenen, sovint, amb tipologies d'ús extensiu del sòl, és a dir, amb cases unifamiliars.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Al paisatge fluvial de l'Ebre, amb el riu com a element principal, hi dominen les terrasses, entre les poblacions de Xerta i Amposta, i els terrenys que des de Sant Carles de la Ràpita fins a l'Ampolla se situen al predelta, on en la actualitat es desenvolupa una diversitat d'usos i activitats econòmiques. La imatge associada als cultius tradicionals d'horta ha perdut rellevància a causa de l'expansió dels cítrics i els cultius de fruiters. L'eix Xerta-Amposta, caracteritzat per l'abundància d'espais planers i fèrtils, es troba a l'origen d'una important concentració residencial, industrial i comercial. Al nombrós conjunt de nuclis de població, cal sumar-hi l'expansió sobre el territori de noves infraestructures i d'àrees urbanes disseminades.

La superfície de la unitat és d'unes 12.000 ha, de les quals un 66% són terres de conreu i un 14% espai construït. La resta està formada per la làmina d'aigua del riu Ebre, que ha afavorit un paisatge on predominen els canals de reg. En aquest àmbit, els arrossars comencen a ser freqüents als límits de les carreteres que vertebraven els dos segments.

En aquesta unitat eminentment agrícola destaquen els cultius herbacis de regadiu, els cultius de cítric i fruita dolça, els cultius de secà i els arrossars. Els herbacis de regadiu (blat de moro, alfals, patata, remolatxa i tomàquet), es troben en els terrenys al·luvials al marge del riu, regats amb l'aigua dels canals de reg. Els cultius de cítrics i de fruita dolça (albercoquer, taronger, mandariner, llimoner, vinya o presseguer) s'han ubicat a les terrasses aplanades, allí on s'han agrupat les antigues parcel·les d'horta. Els cultius de secà (olivar, garrofer i ametller), en canvi, s'han ubicat a les parts més elevades de la unitat. Finalment, trobem els arrossars en parcel·les fragmentades al llarg dels dos segments sud de la unitat, al límit de la unitat del delta. Cal esmentar que, a prop dels desguassos dels arrossars, hi ha canyissars i restes de comunitats halòfiles i halonitròfiles.

Al nord de la unitat, al tram fluvial més estret, hi predominen els conreus de cítrics, tot al voltant dels nuclis. El cítric és un dels cultius que ha tingut més dinamisme durant els últims anys en aquesta unitat, tot i que en alguns indrets s'està substituint per plantacions d'olivera.

Als marges de la unitat, on el pendent esdevé més pronunciat, es troben fruiters alts, predominantment de secà, amb conreus d'oliveres, d'ametllers i de garrofers.

En la cruïlla de la unitat, on se separen els dos trams laterals cap al mar, hi ha un mosaic d'hàbitats bastant diversificat. S'hi alternen conreus herbacis extensius de regadiu, conreus de cítrics, màquies i garrigues amb margalló, llentiscle, ullastre, pedreres, arrossars i fruiters alts, especialment de secà, i també hi ha una presència important de conreus abandonats. El cultiu que ha incrementat més ha estat el de l'arròs, si bé la majoria amb explotacions petites.

El canvi paisatgístic que s'està produint en aquest territori és causat principalment per dues dinàmiques: per una banda, l'abandonament de cultius, principalment on el sòl és més desfavorable per a la activitat agrícola, i per l'altra, l'increment de l'activitat industrial en diferents punts.

En relació amb el paisatge agrari, s'està produint una clara disminució del nombre d'explotacions, que, per contra, estan augmentant pel que fa a les dimensions a causa de l'increment de la mecanització i la introducció de nous cultius.

En algunes zones el creixement ha estat molt ràpid, cosa que ha donat lloc a perifèries que sovint són zones de transició banals. Es localitzen principalment al llarg de la nacional i de les carreteres que uneixen Tortosa, Roquetes i Amposta, Amposta i Sant Carles, l'Aldea, Camarles, i com a satèl·lits dels nuclis urbans.

El terme municipal de Tortosa està format per diferents nuclis urbans, la majoria de petites dimensions. Sant Carles ha triplicat la superfície que tenia l'any 1956, creixent cap al sud. Al seu voltant s'implanten algunes naus. Actualment la dinàmica de creixement urbà de la població s'estén cap al municipi d'Alcanar (Montsià Mar, Solimar i les Cases d'Alcanar). Una altra dinàmica associada a algunes ciutats, viles i pobles és la degradació dels nuclis antics. Per exemple, el nucli antic de Tortosa, de gran valor, requereix actuacions de rehabilitació. En aquest sentit, Tortosa ha rebut ajuts del Programa de Barris i àrees urbanes d'atenció especial de la Generalitat de Catalunya, des del 2005.

En els darrers anys, els usos del sòl d'aquesta unitat són els que han patit més transformacions: de sòl agrícola s'ha passat a sòl classificat com a urbà. Al centre d'aquesta dinàmica hi trobem el nucli d'Amposta, l'evolució del qual és la conseqüència directa del creixement i de la seva posició estratègica entre les planes i el delta.

El nucli de Campredó s'ha anat formant a la vora de l'actual GR-192, que puja fins al coll dels Rajolers. Al voltant del nucli d'Amposta hi ha una dispersió accentuada del teixit urbà fins a l'anell de la C-12 i altres petites urbanitzacions a la vora d'algunes

492

El paisatge fluvial de l'Ebre és una de les unitats per on passen més infraestructures, que discorren majoritàriament paral·leles a la línia de costa i creuen el riu Ebre per mitjà de viaductes. A la imatge, el riu Ebre al nord d'Amposta, per on travessen l'autopista AP-7 i la via de tren Barcelona-València. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

carreteres com la T-344, que arriba a Santa Bàrbara, i la T-345, fins a Freginals. Les urbanitzacions properes a Roquetes, Tortosa i, en part, Amposta, són utilitzades principalment per gent del territori, que hi tenen una segona residència.

A l'altre braç de la unitat, el nucli de l'Aldea és més compacte. Entre Amposta i l'Ampolla també trobem una franja de territori amb una gran concentració d'eixos viaris, vora dels quals s'han implantat noves taques urbanes que han anat colonitzant aquest espai (entre l'autopista, la nacional i el corredor ferroviari) segons la tipologia de polarització urbana.

La presència de ciutats camí, noves urbanitzacions, nous polígons, infraestructures viàries i altres tipus d'espais construïts és elevada en comparació amb la resta del territori ebrenc.

En l'actualitat els polígons industrials més importants es localitzen a Tortosa i rodalia: Catalunya Sud amb les seves ampliacions, el polígon del Baix Ebre, polígon de mercaderies situat a l'Aldea, po-

lígion de les Tosses a Amposta. Aquest assentament industrial està pensat com a elements intermodals, relacionat directament amb les vies de comunicació: C-12, N-340, autopista i línia ferroviària. La resta de poblacions tenen petites àrees on es localitzen principalment tallers mecànics, tallers artesanals, naus d'emmagatzematge i cooperatives.

El paisatge fluvial de l'Ebre és una de les unitats per on passen més infraestructures. Per exemple, la creuen la via de tren Barcelona-València, més coneguda com la línia del corredor del Mediterrani, i l'autopista AP-7 o autopista del Mediterrani. Un altre eix viari estratègic és la carretera nacional N-340 i la carretera C-12, que creua de nord a sud la unitat. També és travessada per una línia d'alta tensió en paral·lel a l'N-340 i dues de mitjana tensió, una que ve de Tivenys cap a Tortosa i una altra al triangle Amposta-l'Aldea-Tortosa. La C-42, que comunica Tortosa amb l'Aldea, té un paper estratègic pel fet que facilita la connexió amb els principals polígons industrials de la zona.

En aquesta unitat les activitats extractives es troben localitzades a l'eix la Carrova-Campredó, a banda i banda del riu Ebre, i són visibles tant des de la C-12, entre Amposta i Tortosa, com des de la C-42, entre Tortosa i l'Aldea. Algunes d'aquestes activitats extractives actualment abandonades s'han convertit en punts d'abocament incontrolat de runa de la construcció o en basses mal gestionades.

Expressió artística del paisatge

El riu Ebre és la imatge més representativa d'aquesta unitat, i és així com es reflecteix tant en la producció literària com en la pictòrica. El riu, el paisatge agrari al voltant de les terrasses fluvials, els pobles i sobretot la gent que viu en aquest territori són els protagonistes del llegat literari que s'ha produït en els últims dos segles. Es parla d'una riquesa del paisatge que es percep i es tradueix amb sensacions visuals, sonores i sentimentals que fan que també els valors simbòlics constitueixin la identitat sorgida de persones, riu, pedres, terra, fang...

En l'àmbit literari hi ha autors i obres destacables, que van des del riu mític i sensorial de la poesia de Gerard Vergés fins a la memòria humanitzada d'Artur Bladé Desumvila. Altres fragments i els seus autors són els següents:

"Y puix no trob's altre poble antich en tota aquesta ribera des de assí a la mar sinó aquest de Tortosa, de créurer és que aquest serà lo que edificà Túbal en la entrada del riu Ebro, que puix no distava de la vora del riu, segun que llavons era més de una llegua, perquè com he dit la mar en aquell temps pasava desà Amposta i arribava fins a Camp-redó y la Carrosa, bé's pot dir que era Tortosa." (Despuig, 1877: p. 103)

"He vist la catedral. La Seu de Tortosa és tan fina i sensible com la de Barcelona. El claustre, una pura delícia. El conjunt gòtic és d'una aguda sensibilitat. Però la gran fàbrica té poca visualitat externa; queda embotida, en certa manera, a la ciutat; sembla ofegada, aclaparada per les cases [...]. Tortosa fou una població excepcionalment rica i puixant. ¿No hi hauria una mica de diners per a aconseguir que la catedral pogués ésser dignament contemplada?" (Pla, 1971: p. 1098-1099)

"Trepitjades a peu pla, les hortes que hi ha de Tortosa als Alfacs constitueixen una fantàstica simfonia de verds, una autèntica borratxera vegetal. A banda i banda dels canals eficacíssims que reguen les feixes innumbrables de la rodalia d'Amposta, la fortuna que floreix amb les plantes és un testimoni irrefutable." (Casas, 1911: p. 28)

"Recordo que després de Bítam, ja al pla, i abans d'arribar a Tortosa, el girar de les rodes de la meva bicicleta s'acompanyava amb les voltes lentes de les sínies àrabs, de fusta, amb els cadufs tan sobris i tan bonics de terra cuita." (Espinàs, 1978: p. 30)

També es poden destacar les descripcions dels elements naturals i arquitectònics del paisatge, com les de Manuel Pérez Bonfill a *Escrits del riu* (1991):

"Pel pont nou, cayards a babord, però pescadors de canya a estribord; al peu de Vinallop: riu, via del tren, canal i carretera, tot en un feix; l'illa de Blanquet...els bous salvatges [...] les torres de la Cárrova (fent referència també al Montsià) arrossegant història [...] el pont penjat [...] i l'embarcació Danae (la muleta construïda pel mestre d'aixa Isaiàs Vilàs)" (Pérez, 1991: p. 40).

Amb la publicació *Escrits de riu* (1991) es va iniciar la col·lecció "Lletres de l'Ebre", destinada a reunir textos que tinguessin significació rellevant per a la cultura i la història de les Terres de l'Ebre.

"L'Ebre com a tema directe o indirecte en forma d'evocació viscuda, de retrobament d'identitat essencial de desesperança amarga per la seva quasi desaparició o com rerafons de recerques personals juvenils és una de les qüestions que conscient o inconscientment ha estat a la base de les recerques creatives dels escriptors d'aquestes terres." (*Escrits del riu*, 1991: p. 2)

La necessitat de demostrar que les Terres de l'Ebre també estan plenes de riqueses ha estat motiu d'una freqüent reivindicació i una voluntat de donar a conèixer el seu valor patrimonial. Aquesta reivindicació ha tingut la seva màxima expressió temps ençà, sobretot a l'espai del riu, per l'important paper de la navegació i de l'agricultura i, més tard, com a conseqüència del projecte de transvasament d'aigua de l'Ebre. Des d'*Escrits del riu* (1991), publicacions nascudes des de l'associacionisme (Amics de l'Ebre), dins de l'àmbit literari, fins als recitadors de versos o cantadors de músiques com Canalero, Teixidor i les seves rondalles, han deixat petjada mitjançant el folklore popular que tan de prop i de manera tan directa ha arribat als pobles, les festes i la gent que hi participava.

Dins del panorama pictòric, les mostres que retraten aquest paisatge manifesten interès per l'estructura urbana dels nuclis més estratègics i del territori a gran escala, dominat pel riu i pels canals. El pintor flamenc Anton van der Wyngaerde va pintar la ciutat de Tortosa l'any 1563. Van der Wyngaerde va reproduir la ciutat amb muralles i castells, en un intent de representar una ciutat estratègica, encreuament concorregut de camins i port fluvial i marítim. El pintor va executar les pintures per encàrrec de Felip II que es va proposar de sistematitzar un corpus de les principals ciutats hispàniques.

Definit com el gran pintor local, Ferran Arasa (Tortosa, 1905-1992) va crear una obra que es caracteritza per un llenguatge que tendeix cap a l'expressionisme. *La vall tortosina*, *El canal* o *Mig camí* són obres de la seva terra, per la qual es va sentir completament atrapat (Fabra, 2005).

Finalment, cal esmentar la importància d'un oli de Frederic Mauri, *La fàbrica de ciment*, de l'assut de Xerta, que reproduceix de manera abstracta allò que ha fet possible la transformació del territori: el ciment hidràulic.

Tortosa dibuixada el 1563 pel pintor flamenc Van den Wyngaerde

Valors en el paisatge

Pel que fa als valors naturals i ecològics, en aquesta unitat hi ha l'Espai d'Interès Natural (EIN) Illes de l'Ebre, amb una extensió de 55,4 ha, format per l'illa d'Audí, la de la Xiquina i la de Vinallop. Aquests espais representen un conjunt de biòtops pont que faciliten el desplaçament de multitud d'ocells de zones humides, des dels aiguamolls litorals cap a l'interior de la península Ibèrica.

A més a més, 57,1 ha de l'EIN delta de l'Ebre formen part de l'extensió d'aquest territori (els anomenats ullals de l'Arispe i Baltasar) i també 20,3 ha de l'EIN Serra de Montsià. Cal afegir que l'EIN Illes de l'Ebre està designat com a espai natural de protecció especial (ENPE) sota la categoria de Reserva Natural de Fauna Salvatge de les Illes de l'Ebre, mentre que els ullals de l'Arispe i Baltasar pertanyen al Parc Natural del delta de l'Ebre.

Altres àmbits que no gaudeixen de protecció específica, però que es consideren d'alt valor ecològic són l'illa del Barranc dels Estrets, l'aiguabarreig de la riera de la Galera, el marjal de Campredó i els ullals de la Carrova. L'illa del Barranc dels Estrets, al sud del nucli de Bitem, uns 500 m al sud de l'illa d'Audí, ocupa poc més de 2 ha. Aquesta illa ha evolucionat en poc temps cap a una formació arbòria densa fins a constituir un bosc de ribera de notable entitat i interès conservacionista (salzedes arbustives i saulic). El seu interès es veu reforçat per la presència de lligabosc valencià, una espècie que a Catalunya només es localitza en alguns punts de les Terres de l'Ebre.

En segon lloc, l'aiguabarreig de la riera de la Galera, que desemboca a l'Ebre al sud de Tortosa, és una altra zona humida, que funciona com a biòtop pont entre grans zones humides: destaca per la presència d'amfibis de notable singularitat i pels retalls de bosc que s'hi conserven, com albereda i tamarigar (hàbitats d'interès comunitari).

En tercer lloc, el marjal de Campredó, d'unes 7,5 ha d'extensió, se situa al límit de la terrassa fluvial, vora l'actual llera d'inundació del riu i en un indret on se sol produir localment un important aflorament d'aigües subterrànies que alimenta els aiguamolls. El valor ecològic d'aquest indret deriva de la notable diversitat de la

vegetació: les espècies helofítiques formen masses extenses amb un clar predomini del canyís de sòls salabrosos. A les zones més elevades, amb una inundació més ocasional, hi predominen els herbassars de ciperàcies altes i les jonqueres (hàbitat d'interès comunitari). Hi ha també claps dispersos de bosc de ribera, amb espècies com l'om, el freixe, el salze blanc i els tamarius. Finalment, els ullals de la Carrova, encara que ocupin una àrea de 0,1 ha, són un conjunt de notable interès hidrològic format per dos afloraments de l'aqüífer que allotgen una gran diversitat biològica. Pels marges prospera el canyissar i en un sector hi ha un clap de bosc de ribera, format per àlbers i oms.

Respecte al valor natural, (i també estètic, cultural i històric) que tenen determinats exemplars d'espècies arbòries, aquesta unitat acull quatre arbres declarats monumentals per la Generalitat de Catalunya. En primer lloc s'hi distingeix l'om de Burjassènia (*Ulmus minor*), ubicat a tocar de la masia homònima, al terme municipal de l'Aldea, just al costat de la carretera N-340 que travessa aquest municipi. En segon lloc, al municipi d'Amposta hi destaca l'àlber de la Descàrrega (*Populus alba*), ubicat a la riba del riu Ebre. Al terme municipal de Tortosa, prop del nucli de Bitem, hi ha l'arbre monumental conegut com a plàtan de Bitem (*Platanus hispanica*), ubicat a l'hort del Caramel, al costat de la carretera T-301. Finalment, just al límit entre aquesta unitat i la plana del Baix Ebre-Montsià hi ha l'anomenat eucaliptus de Jesús (*Eucalyptus camaldulensis*), ubicat al costat de l'Eix de l'Ebre (C-12).

Al llarg del riu es troben moltes peces de patrimoni arquitectònic que tenen valors històrics i culturals: torres d'origen andalusí o feudal, ermites, restes romanes, l'arquitectura tradicional dels masos que recorden un ús agrícola antic i tota mena de patrimoni hidràulic com ponts, sínies, casetes dels guarda-canal, la fàbrica de ciment a prop de l'assut, el molí fariner de la Jesusa, els molins del Comte, la mina d'aigua del mas de Sant Pau, els molins d'arròs del castell d'Amposta o la resclosa d'unió entre el canal de navegació i el riu, al nucli d'Amposta. Si bé la majoria d'elements són dels segles *ix* o *xx*, tenen una importància destacable per a la conformació actual d'aquest territori.

També s'han identificat valors religiosos i espirituals. A l'espai més pròxim al riu hi ha moltes esglésies, la majoria concentrades al nucli de Tortosa i algunes ermites: al braç sud de la unitat hi trobem

l'ermita de la Mare de Déu del Montsià (Amposta), mentre que al braç que va en direcció nord-est n'hi trobem dues: la de la Mare de Déu de l'Aldea, que forma part d'aquest mateix municipi, i una altra, que pertany al terme de Camarles, situada just al costat del castell de la Granadella. Al marge esquerre de l'Ebre, entre els nuclis de Tortosa i Campredó, se'n localitzen dues més, la de la Mare de Déu dels Àngels de la Petja i l'ermita de l'Ardiaca.

Entre els valors simbòlics i identitaris d'aquest paisatge, hi ha el sistema de torres de defensa, així com les infraestructures hidràuliques i les embarcacions per a la navegació de l'Ebre. També és un espai identificat amb el llaüt (o llagut), les pontones, les muletetes o els passos de barca. Tots aquests elements tenen una vinculació molt forta amb el territori. Llocs puntuals com l'assut i la peixera de Xerta, la resclosa d'Amposta, el pont del Mil·lenari a Tortosa o el pont Penjat a Amposta representen unes referències per als ciutadans.

En relació amb els usos tradicionals del territori, els murs de pedra seca també formen part de l'imaginari col·lectiu com a record d'antigues pràctiques agrícoles.

Als elements naturals de valor local, o els EIN del riu (les illes), se'ls reconeix un valor social, així com als espais lliures i els parcs urbans, com ara el passeig fluvial d'Amposta o d'altres poblacions (a Tortosa, a Sant Carles de la Ràpita, a Camarles). La Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, des de Xerta a Tortosa, i els GR s'identifiquen com a espais d'agregació social en un entorn d'interès paisatgístic o trajectes transitats per anar a visitar espais d'interès natural.

Els canals de la Dreta i l'Esquerra de l'Ebre sempre han estat associats a un ús social pels habitants de la zona, que n'aprofiten l'aigua per banyar-s'hi i els camins de manteniment per caminar o anar amb bicicleta.

Les fileres de xiprers serveixen de paravent als conreus. Observatori del Paisatge

El riu s'identifica com l'element primari que genera un valor productiu en aquesta unitat. Juntament amb els sistemes de canalització, és responsable de l'ús passat i recent del sòl. El valor productiu del riu està vinculat també a la navegabilitat, i a un ús turístic dels espais relacionats amb l'aigua. Es tracta d'una pràctica que s'està desenvolupant des de fa pocs anys amb èxit, a causa de l'augment d'un turisme atret pels elements naturals i pel paisatge.

En relació amb el valor estètic del paisatge d'aquesta unitat, es poden anomenar les formacions rocoses dels marjals a la vora de les terrasses fluvials, sobretot al llarg de la carretera des de Tortosa fins a Amposta, i el mosaic agrari i ambiental amb colors que varien estacionalment: el verd intens de l'arròs a la primavera, el groc palla de l'arròs al setembre, quan està a punt de fer-se la recol·lecció, la varietat de colors de l'horta a la vora del riu, el verd fosc de la vegetació de ribera i el contrast de tots aquests elements amb la làmina d'aigua.

Les fileres d'arbres a l'entrada dels pobles, l'entrada sud de Tortosa per la C-12 i l'entrada a l'Aldea des del delta per l'ermita són elements que configuren els paisatges molt valorats estèticament. El mateix cas és el de les fileres de xiprers. Aquestes fileres serveixen de paravent als conreus, però han acabat donant forma a certs espais de la unitat i, més en concret, al marge esquerre del riu. Una zona molt representativa és la situada entre Amposta i l'Aldea, vista des de l'N-340.

Pel que fa al paisatge construït, les torres de defensa són elements ben visibles en el territori, sobretot des de la plana fluvial (torre de la Carrova, torre de Font de Quinto (Campredó), torre de Camarles o de l'Aldea), així com ho són les construccions de pedra seca, sobretot visibles al vessant de l'Aldea-Camarles, al nord de l'autopista AP-7. Aquests elements són sovint punts de referència molt valorats per la població.

El conjunt dels nuclis històrics com el de Tortosa; el vessant riberec d'Amposta, amb el pont Penjat, o l'empremta urbanística de Carles III a Sant Carles de la Ràpita són punts estèticament valorats pels ciutadans com a patrimoni d'aquest àmbit.

També s'han de mencionar els lligallos o antics camins ramaders, com el lligallo del Ganguil i el lligallo del Roig, que creuen les poblacions de Campredó i l'Aldea. Aquests nuclis s'estructuren al llarg de l'antic camí ramader i són una singularitat de l'àmbit de les Terres de l'Ebre.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquest paisatge disposa de dos miradors privilegiats, el castell de la Suda, a Tortosa, i la torre de la Carrova. Des d'aquests miradors es pot observar tot el paisatge fluvial de l'Ebre i tot el sector meridional de les Terres de l'Ebre, emmarcats pels conjunts muntanyosos del Port, les serres de Cardó i del Boix i la serra de Montsià.

El castell de la Suda està ubicat damunt mateix de la ciutat de Tortosa i és el millor mirador per contemplar, des d'una posició

496

El pont Penjat d'Amposta permet observar la façana fluvial del nucli antic, on destaca l'església de Santa Maria o de l'Assumpció. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

privilegiada, el barri antic de la ciutat. En direcció a ponent, la Suda ofereix les vistes més extenses, amb el riu Ebre en un primer pla com a element dominant. Des d'aquest lloc s'observen amb claredat els ponts que creuen el riu i els nuclis propers del barri de les Ferreries i, més lluny, el nucli urbà de Roquetes. En un segon pla les vistes ofereixen les millors perspectives dels vessants del Port, on sobresurt el cim del Caro. Un altre element dominant en aquesta direcció és l'extensa plana de la Galera, les vistes de la qual s'estenen fins més enllà del riu de la Sénia. Vers el sud les vistes queden emmarcades per la silueta més llunyana de la serra de Montsià, que delimita el pas del riu abans d'entrar a la plana del delta. La Suda també és un bon mirador dels vessants de les serres de Cardó i el Boix.

La torre de la Carrova està situada en el talús de l'Ebre que delimita les terrasses fluvials de la gran plana de secà. La seva ubicació privilegiada respon a les funcions defensives per les quals va ser construïda. És un excel·lent mirador per contemplar les terrasses fluvials fins a Tortosa, i permet observar una síntesi de la gran diversitat d'activitats que conflueixen en aquesta unitat de paisatge: els ponts de l'autopista i del ferrocarril, els polígons industrials, els centres urbans d'Amposta i l'Aldea, els conreus de regadiu de les

terrasses, etc. Més llunyanes, les vistes del Port i sobretot de la serra del Boix actuen com a escenaris de fons.

Les vies senyalitzades més importants són:

—Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre. Ressegueix el traçat de l'antiga via de ferrocarril en direcció a la Terra Alta. Els pocs desnivells que presenta en el traçat el converteixen en una ruta ideal per recórrer-la amb bicicleta. Les vistes més espectaculars s'ofereixen des dels ponts que creuen els barrancs, entre els quals cal assenyalar el de Xiveli, el de la conca de Sant Julià i el dels Molins.

—Camí de Sant Jaume de l'Ebre. Aquest camí històric recorre la unitat per la vora del riu. El tram d'Amposta fins a Tortosa ho fa pel marge esquerre del riu resseguint les vores dels camps de conreu. Aquesta part del trajecte passa prop d'alguna de les torres de defensa instal·lades en aquesta banda del riu: la torre de Font de Quinto (Campredó), la torre de Soldevila i la torre de la Petja. A partir de Tortosa, el camí de Sant Jaume després de creuar el riu pel barri de Ferreries avança en direcció nord pel marge dret del riu Ebre. Un cop passat el nucli de Roquetes, el camí s'apropa al marge del riu. Entre els elements propers s'hi poden destacar la

torre del Prior i el mas del Bisbe. A l'altura d'Aldover, el camí creua els camps de tarongers que omplen els replans de les terrasses fluvials.

—Via Augusta. Aquesta via romana, en arribar a l'Ebre, presenta dues variants: la variant costanera, que a l'alçada de l'Ampolla entra en la unitat per dirigir-se, tot vorejant el delta, vers Amposta i Ulldecona; i la variant de l'interior, que uneix el Perelló i Tortosa, passant pel coll de l'Alba, i, un cop travessat el riu, es dirigeix vers la Galera. Una altra variant de l'anterior passa per la base de la serra del Boix. Totes aquestes variants de la Via Augusta estan senyalitzades i el seu recorregut permet passar per indrets que, en general, es conserven en bon estat.

Els camins de gran recorregut (GR) que travessen la unitat ho fan seguint a més o menys distància els camins assenyalats anteriorment. Aquests són:

—El GR-92. Uneix per les vores interiors del delta els nuclis de l'Ampolla i de Sant Carles de la Ràpita.

—El GR-99. Ressegueix el riu Ebre en el seu trajecte cap a la comunitat autònoma d'Aragó.

—El GR-192. Partint d'Amposta, aquest GR comparteix el primer tram per l'esquerra del riu amb el GR-99. En alguns trams ressegueix camins històrics, com el camí de la Fullola, i entra en terres del Camp de Tarragona després de travessar la serra de Llaberia.

Possible evolució del paisatge

El caràcter del paisatge fluvial de l'Ebre està, per una banda, lligat al futur de l'agricultura i per l'altra, a l'evolució dels espais urbanitzats. Les activitats agrícoles i de regadiu configuren bona part del paisatge. L'evolució del paisatge agrari es pot veure afectat per diferents aspectes, un dels quals són les actuacions en política de regadiu.

El Pla de regadius preveu diverses actuacions a la franja fluvial, però totes les obres previstes no comporten, en principi, transformacions en el tipus de conreus a curt termini, ja que són o bé de modernització o bé de suport. Tot i això, es poden donar transformacions pel que fa a textura del mosaic agrícola causat per processos d'intensificació.

Actualment, els cultius de nectarines i altres varietats de conreus de fruita dolça estan en un moment d'incertesa que està lligat al procés de globalització del mercat de fruites i verdures, com a conseqüència del qual es viu una competència de preus amb països tercers. S'ha de considerar que la major part de les explotacions de fruiters de les Terres de l'Ebre es troben en règim de propietat (al Baix Ebre i al Montsià, més del 98% de les explotacions). Aquest aspecte és positiu, si s'ofereixen perspectives de futur dins del sector.

El futur del conreu del cítric passa per situar-se com a capdavanter en el mercat de consum que té més a prop, l'Àrea Metropolitana

de Barcelona, dominada fins ara pel mercat valencià. El paisatge del cítric es pot afavorir si s'impulsa una marca de qualitat que difongui les qualitats d'aquest fruit produït a les terrasses fluvials de l'Ebre. Actualment aquesta marca ja existeix amb la Indicació Geogràfica Protegida Clementines de les Terres de l'Ebre, però s'ha de donar a conèixer a la resta de país.

A part del cítric, el conreu de l'arròs també ocupa una superfície considerable i en augment. Des de la Unió Europea s'incentiva cada cop més el conreu de l'arrossar, amb pràctiques que tinguin cura del paisatge i el medi ambient, i es deixa més de banda la política de subvencionar la producció o la superfície com s'havia fet fins ara. Això pot assegurar la permanència de l'arròs en aquesta unitat, tot i que cada vegada hi ha més agricultors que apostaran per un camp sembrat i mantingut amb el mínim de pràctiques agrícoles, sobretot les que fan referència a l'adobament, la fumigació i el tractament d'herbicides als marges, ja que requereixen menys despesa econòmica.

El sector turístic, en l'àmbit de la rehabilitació de masos i cases rurals, pot ser un model com a recurs i alternativa a l'activitat agrària. El paisatge fluvial és i continuarà sent el més ben comunicat pel que fa a infraestructures viàries i ferroviàries, i això pot afavorir la creació de nous allotjaments hotelers i de cases rurals.

De cara al futur es preveu una major centralitat del sistema urbà Tortosa-Roquetes, tenint en compte la potenciació de la xarxa infraestructural (el desdoblament de l'N-340 i de la C-12 a la vora dels nuclis urbans) i dels equipaments industrials.

El sistema d'Amposta, estratègic per la seva posició de cruïlla entre les planes, les terrasses fluvials i el delta, seguirà estant condicionat pel dens sistema d'eixos viaris i les futures ampliacions. Es preveu que el creixement actual baixarà d'intensitat, encara que continuaran alguns projectes que faran més dens el teixit urbà del nucli.

En relació amb les dinàmiques naturals, un dels riscos que corre el paisatge fluvial de l'Ebre és la salinització de les aigües del riu com a conseqüència de l'avançament de la falca salina. Si no s'estableixen mesures de defensa, aquest fet pot comportar la salinització dels aqüífers dels quals se serveix.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- S'estan formant tota una sèrie de continus urbans al llarg de les principals vies de comunicació: a l'entorn de Tortosa, a la C-237, des de la sortida del nucli fins a Anguera, direcció a l'Aldea. Al llarg de l'N-340, al voltant de Camarles i de l'Aldea també es troben altres continus urbans. Un altre espai on s'ha desenvolupat espai urbà és el que queda entre la Raval de Crist i Tortosa. Aquests espais dificulten la visibilitat paisatgística de l'entorn immediat des de les carreteres.

Els polígons industrials més importants es localitzen a l'entorn de Tortosa. A la imatge, el polígon industrial del Baix Ebre, a Campredó. Observatori del Paisatge

498

- Les urbanitzacions del predelta empobreixen el paisatge perquè ocupen zones tradicionalment agrícoles. Per altra banda, la crisi del sector immobiliari disminueix el ritme d'acabament de les obres, de manera que es deixen zones que transmeten una percepció d'espais constructivament inacabats i d'un cert desordre.
- Alguns creixements de zones industrials esdevenen discontinus als nuclis urbans i arriben a ocupar grans superfícies que anteriorment havien estat conreus de secà, principalment d'olivera. La urbanització d'aquests espais fa que es perdin els elements paisatgístics característics de la zona: oliveres, marges, barraques, casetes, etc.
- Hi ha zones humides que s'han degradat com a conseqüència de l'acció humana. Actualment, la recuperació ecològica i paisatgística es fa molt difícil, tot i que no impossible, perquè moltes tenen titularitat privada. Dos casos que presenten aquesta problemàtica són els ullals de Campredó, situats en sòl industrial, i els de Panxa, amb un ús ramader.
- Hi ha molts edificis obsolets o mal integrats al costat de l'N-340. Pel que fa als que han perdut el seu ús habitual, es troben principalment entre l'Aldea i l'Ampolla, però també n'hi ha en direcció a la Ràpita on, passat Amposta, hi ha tota una sèrie de granges que no compleixen cap ús.

Amenaces

- La salinització de l'aigua del riu per sobre de Campredó pot comportar un canvi en la vegetació de ribera en tot el tram que engloba el riu en aquesta unitat.

Fortaleses

- Aprofitament d'antics projectes actualment obsolets per posar en pràctica activitats que permeten gaudir i valorar el paisatge com, per exemple, la via verda. És una via de ferrocarril que fa

vint-i-cinc anys que es va clausurar i que a dia d'avui s'ha recuperat en forma de projecte turístic.

- Unes ribes de riu molt fèrtils i amb una bona xarxa de canals i séquies de reg per irrigar el sòl agrícola faciliten el manteniment del paisatge actual. Aquest sòl agrícola de regadiu és prou flexible per poder adaptar-se a les noves polítiques agràries.
- El riu com a símbol identitari de la gran majoria de la població que viu en aquest espai. Cada cop pren més força la relació de la societat amb el riu Ebre.

Oportunitats

- L'elevada fertilitat del sòl a les primeres terrasses fluvials pot fer plantejar un tipus d'agricultura igual de rendible econòmicament amb menys aspectes agressius per al medi. Conseqüentment, la producció ecològica s'hi podria implantar fàcilment.
- Es poden recuperar els marjals de Panxa, la Carrova i Campredó, així com també les illes del riu de Vinallop, la Xiquina i la d'Audí com a espais amb elevat valor ecològic i paisatgístic. Aquesta adequació és possible si els usos que actualment s'hi donen deixen de ser rendibles o bé si hi ha compensacions econòmiques per als propietaris dels espais en qüestió.
- El riu com a primer motor de l'espai que travessa genera tota una sèrie d'activitats. El riu Ebre té moltes possibilitats per poder desenvolupar activitats esportives com el rem, que, conjuntament amb un centre de tecnificació esportiu, ajudaria a revalorar-lo.
- El conreu de l'arròs és molt singular en certs espais del paisatge fluvial de l'Ebre. Es concentra tant al marge dret, a la Carrova i la Raval de Crist, com al marge esquerre, a Campredó i a la zona del predelta. Aquesta peculiaritat paisatgística es pot aprofitar per crear un parc agrari que vetlli per conservar i mantenir els valors d'aquest conreu únic a la zona.
- La suau topografia de tota la zona i, en especial, la de les vores del riu, permet ampliar i adequar una xarxa de senders paral·lels al riu o als canals per tal de practicar senderisme o cicloturisme.
- Els pobles de la part alta de la unitat (Xerta i Tivenys) i els voltants immediats tenen un gran potencial per al desenvolupament local sostenible.
- Actuacions de rehabilitació dels nuclis antics, com és el cas de Tortosa, amb el suport del Programa de Barris i àrees urbanes d'atenció especial de la Generalitat de Catalunya, poden suposar la revitalització de nuclis antics de gran valor.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 15.1

Un espai agrari de les terrasses fluvials i del predelta gestionat integralment com a garantia de manteniment dels valors paisatgístics que li són propis, per a la revaloració dels productes agrícoles que s'hi produeixen, i posat a l'abast de la ciutadania perquè en gaudeixi

Aquest paisatge fluvial es troba caracteritzat per unes terrasses fluvials i un predelta que conserven una bona representació d'espais agraris, emmarcats per les unitats de les serres de Cardó-Boix, per una banda, i la plana del Baix Ebre-Montsià, per l'altra, on el riu avança pel mig i dota l'espai d'una fertilitat extraordinària. Aquí hi és present un heterogeni mosaic de cultius d'horta combinat amb cítrics i fruiters de fruita dolça, que caldria conservar per tal de revalorar els productes agrícoles que s'hi conreen.

Així mateix, els espais agraris del paisatge fluvial de l'Ebre haurien de ser accessibles tant per terra com per aigua, per tal que tant la població com els turistes en puguin gaudir.

Actualment, els espais oberts d'aquesta unitat estan ocupats per edificacions i instal·lacions disseminades, a vegades en mal estat de conservació, que generen, des del punt de vista estètic, un trencament de l'harmonia visual de l'espai fluvial i predeltaic amb una imatge d'un cert desordre i artificialització.

 criteris

- Cal recuperar i donar el valor que té al patró agrícola de les terrasses fluvials i el predelta ocupades per hortes o conreus de fruiters i definides per l'estructura parcel·lària lineal perpendicular al curs del riu, de forma allargassada.
- Preservar la diversitat paisatgística entenent el paisatge com un mosaic viu, i gestionant les dinàmiques i les transformacions a fi de preservar la identitat del lloc i el seu valor productiu i d'ús social.
- Establir una estratègia agrària integrada basada en l'agricultura ecològica i participada pels diferents agents públics i privats implicats, per tal d'assolir una alta qualitat productiva i una gestió racional dels recursos i per tal de contribuir a la millora i preservació del paisatge que dona identitat al territori.
- Evitar les concentracions parcel·làries que modifiquen el caràcter del paisatge de les terrasses fluvials i el predelta, format per parcel·les mitjanes i petites.
- Evitar la fragmentació del paisatge agrícola amb infraestructures o ocupacions de sòl no vinculades estrictament a l'activitat agrícola.

 Accions

- Estudiar la creació d'un parc agrari entre Xerta i Amposta, des de l'Ampolla fins a Sant Carles de la Ràpita, fomentant l'agricultura ecològica i garantint-ne la connectivitat amb el delta.
- Inventariar els elements patrimonials de valor històric existents en els paisatges fluvials i el predelta (molins, assuts, rescloses,

séquies, torres defensives, masos, etc.), establir un protocol de rehabilitació i vincular-los amb l'acció anterior.

- Promoure i donar suport a les iniciatives de custòdia del territori i als agricultors que facin agricultura ecològica a les terrasses fluvials i al predelta.
- Desenvolupar itineraris, terrestres i fluvials, i xarxes de miradors per fomentar la descoberta i el coneixement del paisatge associat a les terrasses fluvials i al predelta, tot aprofitant el funcionament d'infraestructures existents, com la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre.

OQP 15.2

Uns nuclis urbans ben conservats que s'estructurin mantenint les característiques tradicionals i els valors identitaris, tot respectant el caràcter nodal i compacte dels pobles mediterranis, amb uns polígons d'activitat econòmica proporcionats a les necessitats del territori i ben encaixats paisatgísticament, i amb unes infraestructures funcionals, permeables i integrades en el territori

Amb relació als paisatges construïts, s'han de considerar uns paràmetres tant estètics com funcionals i assegurar l'harmonia amb el conjunt del territori.

 criteris

- Evitar una major dispersió dels nuclis urbans, de les urbanitzacions i dels sectors d'activitat econòmica, afavorint l'ocupació dels espais lliures que hi ha a l'interior d'aquests espais, en comptes d'ocupar noves àrees perifèriques.
- Garantir uns accessos ordenats als nuclis urbans que facilitin la transició entre els espais oberts i els paisatges urbans, i que reforcin el caràcter i la identitat dels nuclis urbans als quals estan vinculats.
- Completar els actuals polígons industrials abans de desenvolupar-ne de nous, evitant així una major fragmentació del paisatge.
- Promoure la gestió i la recuperació dels espais agrícoles abandonats o de zones nues que no acullen cap activitat, de manera que es contribueixi a la millora i la conservació dels entorns i accessos als nuclis de població.
- Promocionar els espais periurbans per potenciar-ne l'ús lúdic entre la població, a través de l'establiment d'itineraris senyalitzats i la creació d'àrees recreatives.
- Gestionar adequadament les construccions en desús (magatzems, granges, naus obsoletes, etc.) situades en sòl no urbanitzable, reutilitzant-les o bé plantejant-ne, si escau, l'enderroc.

 Accions

- En els nous creixements urbans previstos del predelta (Amposta, l'Aldea, Camarles, l'Ampolla i Sant Carles de la Ràpita), fer reserves suficients d'espais lliures, en diverses formes (parcs urbans,

parcs periurbans, espais naturals, espais agrícoles, etc.), per evitar un continu urbà dens i potenciar la creació d'un mosaic de peces construïdes amb generosos espais oberts que permetin el gaudi del paisatge així com la vista del mar i el delta des de diversos indrets de l'interior dels nuclis urbans.

- Elaborar un pla especial urbanístic d'ordenació del paisatge de les activitats comercials associades a les vies de comunicació dels accessos a Tortosa per la C-42, a l'Aldea per l'N-340, i per la C-12 al seu pas per Amposta.
- Elaborar plans especials urbanístics d'ordenació del paisatge de les àrees especialitzades existents als paisatges fluvials de l'Ebre seguint les prescripcions de la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica*: polígons terciaris de l'accés a Tortosa per la C-42, polígon Catalunya Sud a la sortida de l'Aldea per la C-42, polígon industrial de Campredó i polígons industrials i terciaris (Tosses i Oriola) a Amposta.
- Integrar i permeabilitzar les infraestructures viàries existents (autopista AP-7, corredor ferroviari del Mediterrani, N-340), sobretot en aquells espais residuals que resten entre les infraestructures.

OQP 15.3

Un riu Ebre de qualitat, amb els marges fluvials ben conservats, accessible a la població, i com a element identitari i simbòlic per a la major part dels ciutadans de les Terres de l'Ebre en general

El riu Ebre ha sofert durant les darreres dècades un seguit d'actuacions que n'han deteriorat tant la quantitat com la qualitat de l'aigua, així com els ecosistemes associats (illes, boscos de ribera, etc.). És en aquest tram final, i al delta, on el deteriorament s'ha fet més palès.

A més, el riu ha anat perdent pes com a element bàsic per al transport de persones i mercaderies, en benefici de la xarxa ferroviària, primer, i viària, més tard. Històricament, ciutats com Tortosa o Amposta, així com el conjunt de pobles situats al marge del riu, havien gaudit d'unes condicions naturals que les feien créixer econòmicament. La navegabilitat del riu Ebre s'aprofitava per baixar-hi i pujar-hi tota mena de mercaderies.

Actualment, el riu és l'eix vertebrador de la unitat, que constitueix un sistema únic juntament amb la xarxa capil·lar dels canals de reg, els torrents i barrancs que desaigüen al riu, així com els canals de la dreta i de l'esquerra.

criteris

- Protegir els boscos de ribera i les illes del riu com a elements que garanteixen l'estabilitat dels marges fluvials alhora que aporten elements de qualitat estètica al riu.
- Recuperar la vegetació autòctona en cas d'abandonament dels cultius de la vora del riu.
- Potenciar el projecte de navegabilitat del riu, que representa un valor productiu vinculat al turisme i un valor d'ús social en relació amb el coneixement del sistema fluvial.
- Millorar paisatgísticament les façanes fluvials tant als nuclis urbans com a les zones industrials properes al riu, per tal que la visió que se'n tingui des del riu sigui el més endreçada possible.
- Reforçar el factor identitari de vincle social i cultural amb el riu i fomentar la imatge de riu com a recurs.

Accions

- Estudiar la possibilitat de realitzar un pla de protecció i gestió integral dels ecosistemes de ribera, les illes i les zones humides associades al riu, que afavoreixi la protecció dels conjunts dels marges fluvials no urbanitzats (boscos de ribera) i del conjunt de les illes del riu.
- Promoure, quan escaigui, una iniciativa segons la qual els nous plans d'ordenació urbanística municipal, o la revisió dels plans vigents, introdueixin els aspectes paisatgístics següents:
 - L'anàlisi i la recuperació de les lleres, amb la finalitat de garantir-ne la funcionalitat com a connector ecològic i paisatgístic.
 - L'anàlisi, la conservació i la restauració de la vegetació natural de ribera.
 - L'anàlisi i l'ordenació del patrimoni fluvial.
 - L'anàlisi, la recuperació i la creació dels camins de riu.

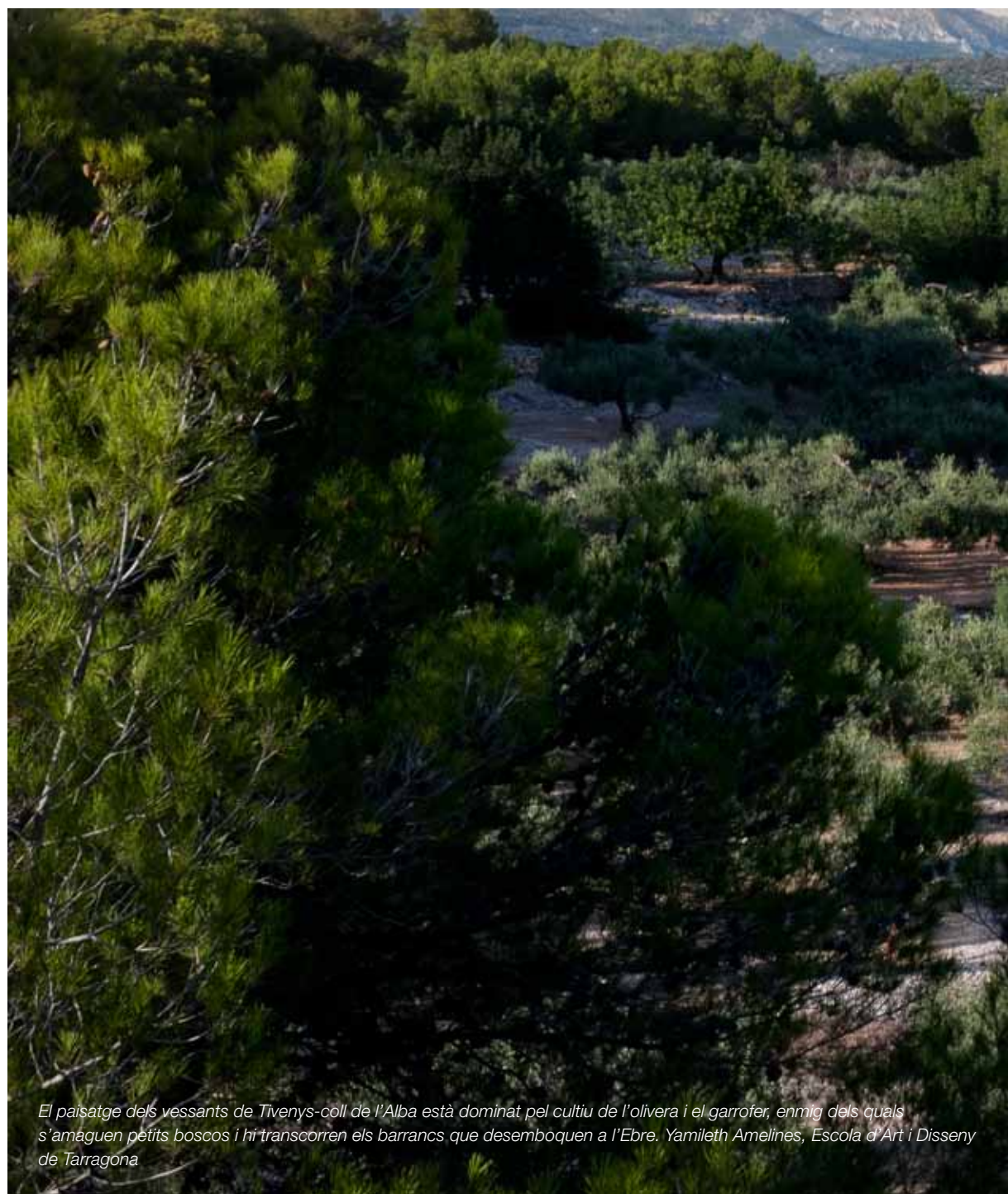
16. Vessants de Tivenys-coll de l'Alba

Comarca:
Baix Ebre.

Superfície:
12.318,1 ha.

Municipis:
Municipis: La unitat inclou, parcialment o íntegrament, els municipis següents: Xerta, Tivenys, Aldover, Roquetes, Tortosa, Amposta, l'Aldea, Camarles, l'Ampolla i Sant Carles de la Ràpita.

502

El paisatge dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba està dominat pel cultiu de l'olivera i el garrofer, enmig dels quals s'amaguen petits boscos i hi transcorren els barrancs que desemboquen a l'Ebre. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Paisatge típicament mediterrani caracteritzat per uns pendents suaus, orientats cap a l'oest i estructurats per uns petits barrancs que s'encaminen cap al riu Ebre. S'hi observen diferents tonalitats verdoses en funció de l'ús que es fa del sòl (olivera, garrofer, etc.).
- Els oliverars, junt amb els marges i les construccions de pedra seca, estructuren aquest paisatge rural, on s'intercalen sovint les pinedes de pi blanc, les màquies i les garrigues.
- La presència d'urbanitzacions, algunes amb construccions senyoriales del principi de segle xx, com a la urbanització de la Simpàtica.
- Unitat creuada per nombrosos camins de carros i també de lligallos (camins de transhumància), com el lligallo Major, que va des d'Aragó fins al desert d'Alfama (Ametlla de Mar), passant per aquests vessants.
- Gran nombre d'ermites que apareixen al llarg de tot el vessant, començant per la Mare de Déu del Carme a Tivenys i la Mare de Déu de la Petja, a les parts més baixes del vessant, passant per l'ermita de Mig Camí, fins a la Mare de Déu del Coll de l'Alba i de la Providència, així com altres indicis religiosos com la Creu de Coll-redó i el nucli urbà de Santa Rosa. Tots aquests elements han afavorit que sigui un espai amb una càrrega espiritual força elevada.

Mirador

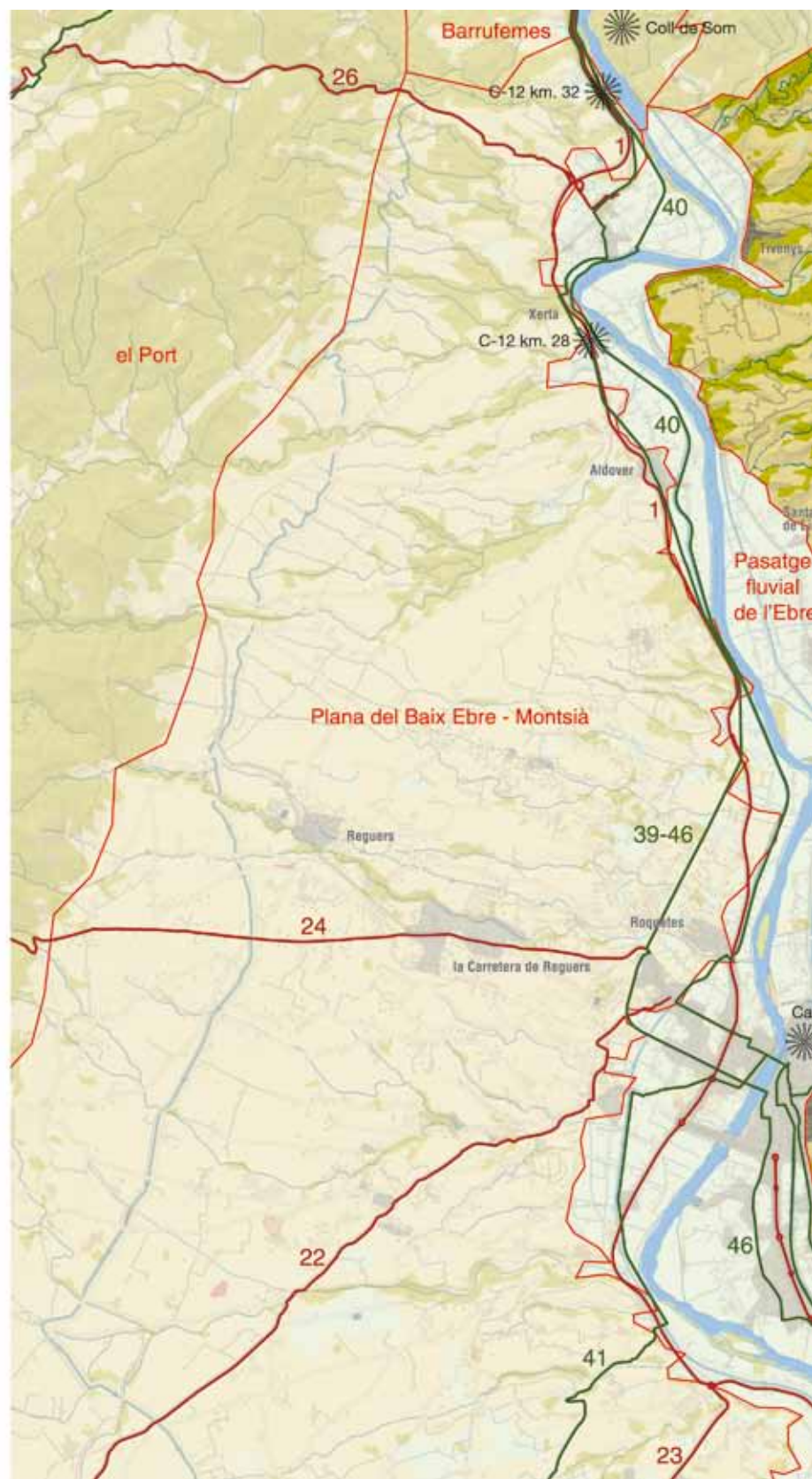
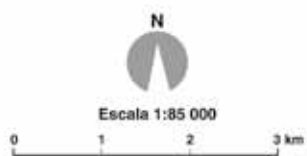
Itinerari no motoritzat

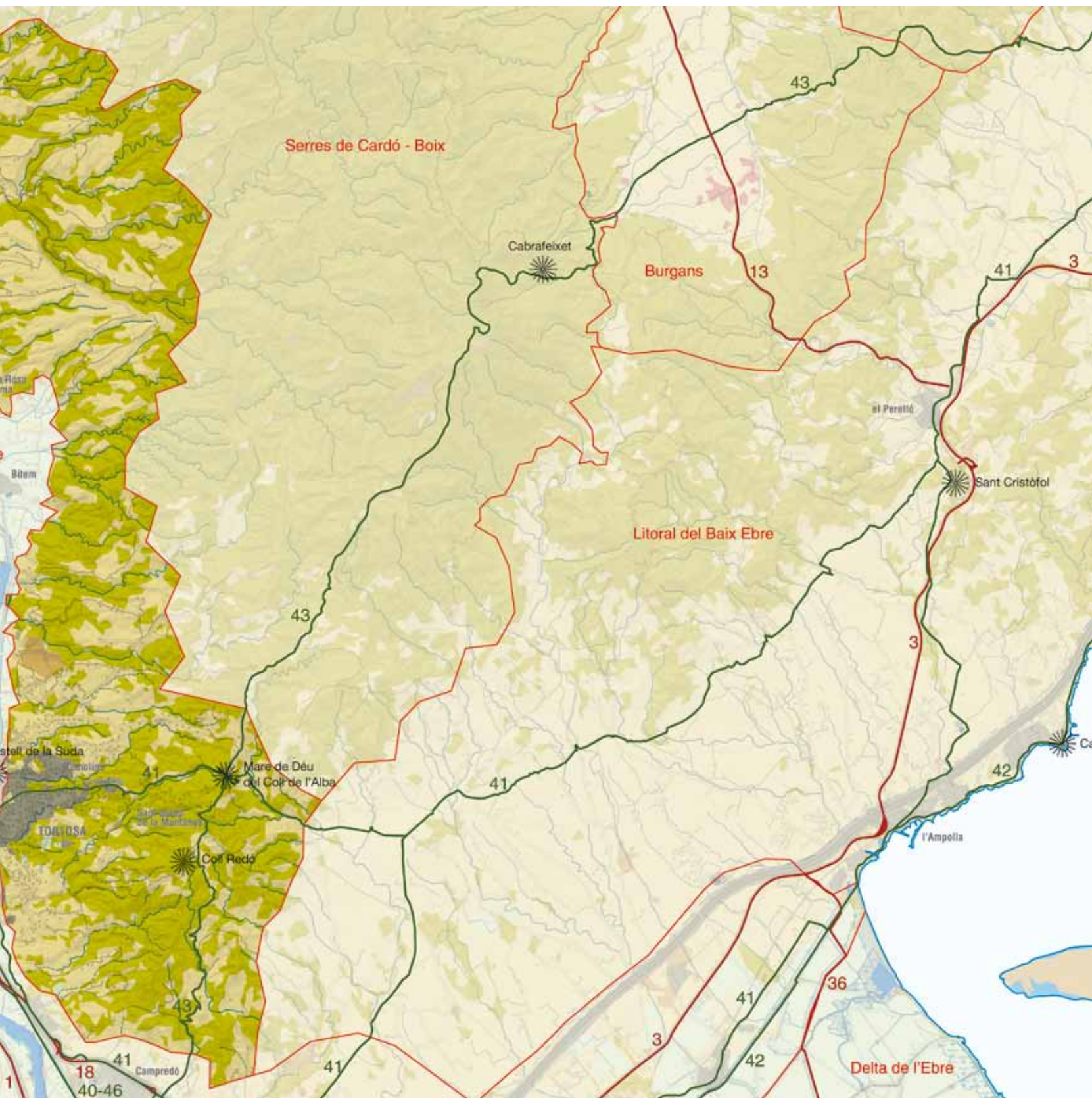
41 Via Augusta

43 GR-192

504

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba es caracteritza per ser un entorn amb pendents suaus que configuren tota una sèrie de barrancs, que es dirigeixen cap al riu Ebre.

Com passa en unitats veïnes, els vessants de Tivenys-coll de l'Alba gaudeixen d'un clima mediterrani temperat subàrid, amb una temperatura mitjana al voltant dels 17 °C i una humitat relativa mitjana a l'entorn del 65%. Els nivells màxims de pluviometria es donen, habitualment, a la primavera i a la tardor, tot i que hi podem trobar mesos d'estiu amb precipitacions, però que no acostumen a superar els 75 mm mensuals.

Els vents predominants són els de component nord-oest (mestral) que bufen sobretot a la tardor i a l'hivern i que poden assolir velocitats considerables, cosa que fa que les gelades siguin poc importants. També s'hi donen vents amb component nord i nord-est, tot i que amb una freqüència menor. Per l'orientació d'aquestes vessants el vent és un dels principals condicionants del paisatge d'aquesta unitat.

Pel que fa a la hidrografia, el territori es troba solcat per cursos d'aigua de poca entitat, que només porten aigua després de pluges torrencials. Les capçaleres d'aquests barrancs es localitzen a la unitat serres de Cardó-Boix, que envolten el territori per l'extrem oriental, i tots ells són tributaris de l'Ebre per la seva esquerra. D'entre aquests barrancs destaquen el dels Estrets, el del Torrent, el de les Monges i el de les Corralisses, entre d'altres.

Així, la caracterització morfològica d'aquest paisatge ve donada per una xarxa hidrogràfica amb barrancs poc importants en comparació amb altres barrancs del territori ebrenc, però rellevants a l'escala de la unitat de paisatge.

Aquests vessants amb pendents suaus han permès que la cobertura vegetal predominant al llarg de la unitat sigui de caràcter agrícola, amb un percentatge entorn del 40%, i representada pels fruiters de secà: conreus d'oliveres (*Olea europaea*), d'ametllers (*Prunus dulcis*) i de garrofers (*Ceratonia siliqua*).

Aquesta vegetació agrícola es combina, a l'extrem meridional de la unitat, amb màquies i garrigues amb margalló (*Chamaerops humilis*), llentiscle (*Pistacea lentiscus*) i ullastre (*Olea europaea var. sylvestris*). En canvi, a l'extrem més septentrional de la unitat, aquests fruiters s'alternen amb brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*), foixarda (*Globularia alypum*) i bufalaga (*Thymelaea tinctoria*). Al nord del territori, en aquells terrenys que són travessats pels barrancs, hi ha, de manera puntual, brolles amb dominància d'esteperola (*Cistus clusii*) i albada (*Anthyllis cytisoides*). Finalment, hi ha petites pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) amb sotabosc de màquies o garrigues amb ullastre i margalló en aquelles zones lleugerament més elevades que la resta del territori.

Evolució històrica del paisatge

Amb una ubicació pròxima al riu Ebre i amb una diferència de cota superior, hi ha moltes zones o punts dels vessants de Tivenys fins al coll de l'Alba que han servit com a assentament als nostres avantpassats. Així ho demostren elements com pintures rupestres al barranc de la Vilella, la cova del Ramat i la del Cingle, i també el poblat més antic d'època ibera, proper a l'Assut, entre els segles VI i II aC.

Altres elements històrics que mostren que aquest era un espai amb unes característiques geomorfològiques idònies per defensar-se de possibles invasors són les torres de guaita. Aquestes torres van tenir molta importància a tots els vessants de Cardó. Començant pel nord, al terme de Tivenys, hi ha la torreta de Som, situada estratègicament just a l'extrem nord de la unitat, des d'on es té una panoràmica àmplia de la vall de l'Ebre sobre l'Assut. Una altra torre ubicada dins el nucli de Tivenys és la d'Albarí. Cap al sud hi ha altres torres i castells com el castell de Tenasses, el de Sant Domènec i el de la Suda, com a més destacats.

La ramaderia va ser el principal ús del sòl de la zona fins ben entrat el segle XVIII. A principis d'aquest segle només es conreaven les terrasses del riu i alguna petita vall, com la d'en Rubí. Durant el segle XVIII es van començar a fer les rompudes per obtenir una superfície de conreu més gran. Tot i aquest augment de la superfície de conreu, a principis del segle XIX les guerres, epidèmies, malalties i sequeres van fer que la població disminuís, així com els productes agrícoles i en especial la ramaderia. També cal destacar la riuada de 1845 del barranc del Rastre, on el riu va pujar fins a cinc metres per sobre del seu nivell normal.

Malgrat les circumstàncies desfavorables de principis del segle XIX, al llarg del segle la població de la zona es va recuperar. A Tivenys hi havia 182 habitants el 1819, que van passar a 1.292 el 1842. El mateix va passar a Tortosa, on en el mateix període van passar de 2.471 a 20.573 habitants. Aquest augment de població va exercir més pressió sobre la terra, que va fer estendre els conreus pels vessants, es van desbrossar les terres de secà i s'explotaren les zones amb més pendent. A més d'augmentar la producció agrícola, amb l'ocupació de nova superfície, també es va intensificar gràcies a les noves tecnologies de regadiu.

Les produccions que es donaren al llarg del segle XIX en aquesta unitat i, en general, a tota la comarca del Baix Ebre, són molt semblants a les del segle anterior: cereals per a consum humà i animal (blat, ordi, panís i civada), olivera (associada al garrofer), vinya i llegums.

Pel que fa a l'olivera, al tombant dels segles XIX i XX, estava dispersa a l'atzar, o alternada amb altres arbres, cereals o vinya. Altres arbres conreats que cal destacar són les figueres i el garrofer.

La mineria va ser una altra activitat que va influir en el paisatge de la unitat al segle XIX. El polític Pascual Madoz ens diu que per la zona

hi havia activitats que no es van acabar d'explotar, particularment de carbó, pedra i plom. El més comú van ser les mines d'argila i pedreres de pedra, calç i guix. Durant aquests segles va tenir molta importància l'explotació a les pedreres de la Cinta de Tortosa, ubicades a prop de l'actual carretera de la Simpàtica.

Segons l'obra de Fernando Miralles, escrita aproximadament el 1900, Tivenys disposava de diverses fàbriques de terrissa, totxos i teules, i de guix, així com alguns molins d'oli. Aquests fets fan suposar que el paisatge d'inicis del segle xx, als vessants del terme de Tivenys, era bàsicament amb predomini del cultiu de secà associat a construccions de pedra seca, i que en alguns punts encara visibles tenia zones d'extracció d'àrids.

El primer terç del segle xx ve marcat per la construcció del canal de l'Esquerra de l'Ebre, ja que augmentaren molt les extensions de conreus. Així, el municipi de Tivenys passà de tenir un 19% de la superfície del seu terme municipal conreada a tenir-ne un 31%. El mateix va passar a Tortosa. Tot i això, a la unitat l'augment de superfície agrària es va deure principalment al conreu de la olivera. Tivenys va passar de 34 ha d'aquest conreu al 1900, a 969 ha al 1963.

Per tant, des del punt de vista paisatgístic, els vessants de Tivenys-coll de l'Alba van patir grans transformacions fins mitjan segle xx. L'olivera es va anar estenent i ocupant zones amb pendents suaus. Una data clau per a aquest cultiu va ser el 1956. Aquest any hi va haver una gran gelada que va perjudicar molt les zones olivereres.

La construcció del canal de l'Esquerra de l'Ebre durant el primer terç del segle xx va implicar un augment de la superfície cultivada al municipi riberenc de Tivenys. ICC, Fons Cuyàs

Nuclis com Tivenys, a part d'haver tingut moltes baixes durant la Guerra Civil, van començar a despoblar-se arran d'aquest fet.

A causa de la gelada i la introducció de maquinària en terrenys de fàcil accés, l'abandonament dels conreus en zones menys accessibles i difícils de mecanitzar començà a ser notable a partir dels anys seixanta del segle xx. Això va fer que les dècades següents estiguessin marcades per un increment de la massa forestal.

Les edificacions rurals i el nucli urbà de Tivenys s'han mantingut estables al llarg del segle xx. La unitat destaca per albergar una de les urbanitzacions més destacades de les Terres de l'Ebre: la Simpàtica. Es tracta d'una urbanització ubicada a la part alta de Tortosa que va començar a desenvolupar-se als anys vint del segle passat. També entre els anys vint i cinquanta és quan s'edificà el seminari, prop de la ciutat de Tortosa.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Com en gran part del territori de les Terres de l'Ebre, els vessants de Tivenys-coll de l'Alba es caracteritzen pel seu medi rural configurat a partir de l'activitat humana. Aquesta activitat humana centrada majoritàriament en el sector primari és el principal condicionant del paisatge d'aquesta unitat.

L'oliverar, que s'alterna amb terrenys dedicats a les pastures, constitueix el principal ús del sòl en tota la unitat. Els conreus de regadiu de fruita dolça també cobreixen una superfície important, ja que la disponibilitat hídrica de la zona, per la proximitat al riu Ebre, n'ha fet possible el desenvolupament.

A més dels anteriors, també hi ha fruiters de secà, conreus de cítrics i de cereals, tot i que ocupen superfícies de dimensions molt reduïdes si els comparem amb els principals usos esmentats abans.

Per tant, el paisatge dels vessants es caracteritza per un paisatge rural, amb aprofitaments agrícoles allí on el pendent ho ha permès, i associat a tota una sèrie de construccions de pedra com són marges i casetes de camp. En les darreres dues dècades, pel que respecta al canvi d'ús de sòl d'agrícola a forestal, un 10% del total de la superfície de conreu, principalment oliveres, ha estat abandonada, tot i que encara es manté com una de les principals activitats econòmiques. A les zones on baixen els barrancs, l'aprofitament agrícola no ha estat possible, cosa que ha fet que hi predomini vegetació arbustiva com les màquies i garrigues. A l'extrem sud hi ha una clara relació entre sòl poc mecanitzable, falta de relleu generacional i abandonament del cultiu de l'olivera.

Aquest increment de massa forestal en detriment del sòl agrícola fa que aquest paisatge sigui més vulnerable als incendis. Alhora, el tipus de bosc que es configura és més piròfit, amb una gran massa de potencial combustible. A més, la pèrdua de sòl agrícola també genera una pèrdua de patrimoni tant natural (oliveres) com construït (marges, barraques i altres).

Cases unifamiliars a prop de Tortosa. Observatori del Paisatge

Pel que fa al paisatge urbà o construït, es troba a l'entorn de les 376 ha (6%), una xifra molt elevada si es tenen en compte les dimensions d'aquesta unitat. Només hi trobem el nucli urbà de Tivenys, caracteritzat per tenir una estructura condicionada per l'orografia, i els barris tortosins de Sant Josep i la Simpàtica. En aquests barris o urbanitzacions ubicats als vessants, hi trobem cases aïllades sense seguir cap estètica de conjunt. Tota la resta, des de Mig Camí fins a la Creu de Coll-Redó, són edificacions agropecuàries poc ordenades que s'intercalen amb parcel·les de conreu d'olivera i espai forestal.

508

S'han fet algunes actuacions de rompudes per guanyar espai per als conreus de regadiu, cosa que s'ha traduït en una modificació del perfil natural del terreny i en l'eliminació de marges. Aquest fet, sumat a l'abandonament de l'activitat agrícola en moltes zones, tal com s'ha comentat, són les dues tendències més negatives per al paisatge d'aquests vessants.

En els darrers anys s'ha produït un increment de cases rurals no reglades que han ocupat part de l'espai amb poca sensibilitat estètica. La zona representa un referent visual molt clar des de l'Eix de l'Ebre (des de Vinallop fins a Xerta) i des dels nuclis urbans de Tortosa i de Roquetes, tot i quedar en un segon pla en estar en un nivell inferior al de les serres de Cardó i del Boix.

Expressió artística del paisatge

L'escriptor Lluís Perpinyà, al llibre *Escrits del riu* (1991), fa referències als entorns geogràfics de Tortosa. Un dels fragments és el següent:

“Donava l'adéu al Castell, aquella clara visió feudal, quan tot aquell món feréstec que l'envoltava era del domini moro, infidel, enemic a mort de Déu de les seves creences. —Veieu la cresta d'aquelles muntanyes? És el Caro.

Deixaven les encaixonades ribes i una nova panoràmica s'anava descobrint. Terres baixes sembrades de sènies obrien una estranya simfonia al cor del viatger.” (*Escrits del riu*, 1991: p. 28, 31-32)

En el camp de la música, alguna de les obres del grup Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries s'inspira en el paisatge dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba.

Pel que fa a la representació d'aquest paisatge en la pintura, destaquen sobretot les representacions de dues construccions: l'ermita de Mig Camí i l'ermita del Coll de l'Alba. Dos dels pintors que s'han inspirat en els seus paisatges i formes han estat Lluís Llop i Antonio Martínez. Un altre pintor que ha sobresortit per la seva ferma identitat amb aquesta terra és Robert Escoda (Tortosa, 1927), que ha aportat, entre d'altres, una col·lecció d'olis sobre oliveres i paisatges rurals.

Valors en el paisatge

Aquests vessants tenen característiques particulars que es reflecteixen en un elevat nombre de valors. El fet de ser una zona altament humanitzada ha definit, al llarg dels anys, un paisatge ric en restes de patrimoni agrícola i constructiu. La seva situació pròxima a alguns nuclis de població ha afavorit la presència d'elements de caire religiós molt valorats per la gent del territori.

Pel que fa als valors ecològics, 2.500 ha de l'espai d'interès natural de les Serres de Cardó-el Boix es troben dins de les contrades de vessants de Tivenys-coll de l'Alba. A més a més, a l'entorn d'un 6% del territori es troba catalogat com a CUP (forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural).

Aquests vessants tenen una elevada diversitat i riquesa ecològica. El fet que en la zona es donin tants usos en tan poca superfície li proporciona una biodiversitat molt elevada. El gran nombre de barrancs que travessen la unitat serveixen de connectors entre les serres de Cardó i del Boix i el riu Ebre.

En relació amb els valors històrics dins la unitat es pot resseguir la petjada humana a partir dels elements i les restes del patrimoni que s'hi han trobat. Molts d'ells se situen a les proximitats de Tortosa, i entre les construccions destaquen les ermites com la del Coll de l'Alba, de la Petja o la de Mig Camí. També hi ha torres de defensa com la del Coll de l'Alba, la de Mig Camí o el castell de la Suda. L'espai també acull una riquesa important de marges, barraques i altres elements o construccions de pedra seca. La unitat és creuada per nombrosos camins de carros actualment en desaparició i també de lligallos (camins de transhumància), com el lligallo Major, que va des d'Aragó fins al desert d'Alfama (Ametlla de Mar), passant per aquests vessants.

El valor religiós de l'espai queda palès amb el gran nombre d'ermites que apareixen al llarg de tot el vessant, començant per la Mare de Déu del Carme a Tivenys i la Mare de Déu de la Petja, a les parts més baixes del vessant, fins a la Mare de Déu del Coll de l'Alba i de la Providència, així com altres indicis religiosos com la Creu de Coll-redó i el nucli urbà de Santa Rosa. Tots aquests elements han afavorit que sigui un espai amb una càrrega espiritual força elevada.

El castell de la Suda de Tortosa és un dels elements històrics més destacats d'aquest paisatge. Observatori del Paisatge

L'olivera és el conreu dominant dels espais agrícoles dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

El paisatge dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba, tot i ser de petites dimensions en comparació amb altres unitats de paisatge de Terres de l'Ebre, presenta un desconegut i ampli ventall de valors socials afavorit per la proximitat al nucli urbà de Tortosa. L'accés a aquest espai per gran part de la població circumdant és fàcil. Són molts els residents al paisatge fluvial i del litoral que hi accedeixen per gaudir del paisatge de la caseta de muntanya, nom pel qual es coneixen les construccions típiques de la zona. En aquestes casetes sovint es reuneix la família els caps de setmana, sobretot a l'època de les olives, ja que aprofiten per fer la recol·lecció. Tot i ser una activitat també productiva, actualment el component social és molt fort, ja que el fet de passar dos dies al terreny s'entén més com un acte social que com una feina.

Els vessants també ofereixen rutes i itineraris per practicar el cicloturisme. Així, per exemple, hi ha la ruta de les basses del Coll de l'Alba. Tot i no ser un ús gaire explotat, la vegetació dels barrancs pròxims als nuclis urbans, així com el patrimoni històric (basses, forns, ermites, etc.) que encara es conserva, ofereixen moltes possibilitats a l'hora de fer activitats d'educació ambiental.

Els vessants de Tivenys-coll de l'Alba són un espai de pas entre les terrasses fluvials de l'Ebre i les serres de Cardó i el Boix. Tot i això, ha estat habitat i conserva valors simbòlics i identitaris. La singularitat paisatgística i patrimonial del conjunt format pels conreus i construccions de pedra seca són valorades socialment. En concret, el coll de l'Alba és un dels indrets de la unitat amb més valor simbòlic, identitari, patrimonial i estètic. Pel que fa a construccions, són les ermites del Coll de l'Alba i la de Mig Camí les més identitàries per part de la població. També s'ha d'explicar el simbolisme que té l'ermita de Mig Camí per a la gent del territori que hi busca petites restes fòssils en forma d'estrelletes.

Gran part dels vessants Tivenys-coll de l'Alba té un alt valor estètic, que li confereix l'estructura paisatgística dominada pel cultiu de l'olivera i el garrofer, enmig dels quals s'amaguen petits boscos i transcorren els barrancs. Tot aquest conjunt, situat molt a prop del

nucli urbà de Tortosa i altres nuclis més petits, genera un veritable contrast.

A la unitat hi ha un nombre molt important de sectors amb agricultura tradicional de secà i elements de pedra seca. També hi ha un gran nombre de camins rurals públics i d'antics camins ramaders. En algunes èpoques de l'any es poden contemplar els ametllers florits en camps de pendent pronunciada i emmarjats. La vegetació de ribera que es troba en els cursos fluvials més ben conservats atorga, a aquests espais, un tret diferencial i singular.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat de vessants de Tivenys-coll de l'Alba comprèn els terrenys de fort pendent de la base de la serra del Boix que estan creuats transversalment per molts barrancs. Aquesta configuració del relleu, unida a la seva forma, impossibilita l'existència de bons miradors per al conjunt de la unitat. Una cosa semblant passa amb els itineraris. L'enorme fragmentació del terreny en sentit transversal al riu Ebre fa que els principals itineraris també segueixin aquesta direcció; de fet no hi ha cap itinerari que travessi de nord a sud tota la unitat.

Un dels millors punts d'observació de la unitat és el coll de l'Alba des de Santa Maria del Coll de l'Alba, que destaca també com a mirador d'una extensa superfície de les Terres de l'Ebre. Pel vessant oest s'hi aprecia el perfil del Port i tota la plana d'oliveres així com les terrasses fluvials, i, per l'est, la continuació del cultiu de l'olivera en pendent fins a arribar al delta de l'Ebre i al mar.

Altres miradors d'interès són el coll de Redó i el coll de Som, als dos extrems de la unitat. Aquests miradors ofereixen punts de vista excel·lents de la gran plana de la Galera i dels pobles riberencs de l'Ebre, amb les muntanyes del Port com a escenari de fons. El coll de Redó és a una altitud de 341 m sobre un dels contraforts

meridionals de la serra del Boix; la seva ubicació ofereix vistes fraccionades de la unitat de paisatge. En direcció nord són visibles els vessants, coberts de pinedes i alzinars, dels barrancs del Passador, de Valljardina i de la Boca de Foix. El coll de Som és a 190 m sobre el nivell del mar, situat a la vora de la carretera T-301 entre Tivenys i Benifallet, i permet observar amb algun detall els vessants septentrionals dels barrancs que travessen la unitat.

Els principals itineraris no motoritzats d'àmbit general que travessen la unitat de paisatge són el GR-192 i la Via Augusta. El GR-192 entra a la unitat pel barranc del Pont Trencat en direcció a la Creu del Coll Redó; aquest trajecte, sempre en pujada, travessa camps conreats d'olivera i passa per un dels sectors amb marges de pedra seca més espectaculars, per les seves dimensions, d'aquest sector de les Terres de l'Ebre. D'altra banda, la Via Augusta, un cop passat el nucli urbà de Tortosa, avança per un dels camins històrics més importants de tota la regió, la ruta de Tortosa al Perelló pel coll de l'Alba. Aquest itinerari ha estat utilitzat en pràcticament totes les èpoques històriques. El seu traçat ample i ben adaptat a les formes del relleu permet passar per indrets d'un gran valor històric i estètic, i són una bona mostra poc modificada dels sistemes de comunicació preindustrials. L'ermita de Mig Camí, la

torre de Gassià i l'ermita de la Mare de Déu del Coll de l'Alba són algunes mostres dels elements del patrimoni que es troben a les seves vores.

Un itinerari senyalitzat i adaptat per a la pràctica de l'excursionisme i la bicicleta de muntanya que permet fer un gran circuit per la serra del Boix és el de les basses del Coll de l'Alba. En aquest itinerari predomina el paisatge d'oliveres, barrancs, masos, marges i moltes basses per abeurar els ramats de cabres. Igual que al GR-192, les vistes són panoràmiques en molts punts, tant cap a la banda est com a l'oest. En aquesta ruta, a més del paisatge rural pròpiament dit, també es pot observar el paisatge d'urbanització de la Simpàtica.

Altres camins aptes per a l'observació de detalls del paisatge de la unitat són el camí de Sant Josep de la Muntanya, que transcorre per una zona amb moltes casetes disseminades envoltades d'oliveres i marges de pedra seca, i el camí de Tivenys a la Murtra pel barranc de Valljardina, amb unes vistes excel·lents del paisatge rural i d'un barranc tipus dels molts que hi ha a la zona. Pròxim a aquest camí, n'hi ha un altre que puja a les Planes, en què es descobreix un petit altiplà amb alternança de conreus de secà i de regadiu.

510

Al sector sud d'aquest paisatge, al límit amb el paisatge fluvial de l'Ebre, destaca la presència d'alguna argilera. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Possible evolució del paisatge

Aquests vessants estan sotmesos a dinàmiques ben diferents en funció de la seva topografia i la proximitat als nuclis urbans. Així, l'extrem sud es caracteritza per un clar abandonament de l'activitat agrícola, a favor d'un creixement de la massa forestal. Aquest fet, sumat a les urbanitzacions de Tortosa i a un increment de cases i casetes de muntanya com a habitatge habitual, pot implicar una disminució de la qualitat estètica de la zona. En canvi, el centre i el nord de la unitat, amb uns cultius més cuidats, tot i també haver-hi abandonament a les barrancades, tenen un paisatge més estable.

En referència a les infraestructures viàries, no es preveuen grans canvis. El paisatge dels vessants és travessat d'est a oest per tota una xarxa de camins rurals estrets. El possible manteniment o aranjament de certs camins rurals i pistes pot fer que hi hagi més signes d'erosió en llocs puntuals.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Les parcel·les en sòl rústic pròximes al nucli urbà de Tortosa s'han anat ocupant parcialment per cases, molts cops amb poca qualitat estètica, que s'utilitzen com a residència principal. La densitat més elevada d'aquest tipus de construccions es troba al camí de Sant Josep de la Muntanya, a les partides de Sant Llätzer i al Racó de l'Infern.

Amenaces

- Pèrdua o abandonament progressiu de l'activitat agrària a les zones més interiors i amb més dificultat de mecanització, amb la consegüent disminució de la biodiversitat i del patrimoni natural i construït.
- Lligat al punt anterior, el continu augment de massa forestal a les serres a causa de l'abandó dels cultius i de la poca gestió forestal pot augmentar la intensitat dels incendis forestals en aquestes zones de risc elevat.

Fortaleses

- Gran quantitat de patrimoni rural (casetes, marges, barraques, receptacles d'aigua, etc.) amb un valor històric prou rellevant i que, en les zones on la conservació és bona, augmenten els atractius de l'espai i el caracteritzen. Això, sumat al fet que l'espai es troba a tocar d'un nucli amb nombre de població elevat, com és el de Tortosa, i a d'altres de més petits com Tivenys, Bitem i Campredó, potencia l'espai com a espai social i lúdic.
- Gran quantitat de camins i senders, alguns d'ells senyalitzats, amb un elevat valor social i molt utilitzats per la gent del territori per practicar-hi esports com l'excursionisme i la BTT.

Bona part de la unitat vessants de Tivenys-coll de l'Alba està abançalada per murs de pedra seca. Observatori del Paisatge

- Uns edificis de principis del segle xx que, junt amb el seu entorn immediat, amb arbres grans i antics, carrers estrets i empedrats, etc. conserven els aires senyorials de l'espai. Aquest fet es dona, bàsicament, al marge esquerre de la carretera de la Simpàtica, baixant del coll de l'Alba.

Oportunitats

- Existència d'un entramat de camins i senders d'ús públic fàcilment utilitzables com a rutes i itineraris per observar el paisatge i gaudir-ne. A més, recuperar tots aquests espais que s'han perdut o que s'han tancat, tot i ser públics, augmentaria la connectivitat ecològica de certes espècies amb altres zones de la unitat.

511

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 16.1

Un paisatge agroforestal amb conreus de secà i bosquines intercalades allí on el pendent és més acusat, ben conservat i on les construccions de pedra seca esdevinguin els elements representatius del paisatge rural

La unitat vessants de Tivenys-coll de l'Alba es caracteritza per ser un paisatge amb pendents suaus que configuren tota una sèrie de barrancs que es dirigeixen cap al riu Ebre. Aquesta morfologia ha permès, en la gran majoria de la superfície, ocupar el sòl amb conreus de secà modelant el terreny amb la pedra calcària que hi ha. Així, el paisatge agrari de secà amb intercalacions de bosquines és el resultat d'un procés d'evolució conjunta d'una pauta cultural i una pauta biofísica preexistents, superposades en un mateix territori.

L'heterogeneïtat d'aquest tipus de paisatge és, precisament, un dels seus valors principals, inherent a l'estructura en mosaic que el caracteritza. De la mateixa manera, la diversitat d'hàbitats, d'estructures, de textures, de canvis fenològics i de percepció que es produeix en aquests paisatges els fa mereixedors d'una protecció especial.

Críteris

- Garantir uns paisatges naturals amb una vegetació pròpia del domini biogeogràfic que els correspon.
- Vetllar pel manteniment de la vocació agrícola de les àrees que envolten els espais protegits, atesa la seva funció d'àrea tampó.
- Facilitar i promoure les iniciatives voluntàries de conservació de la natura i el paisatge forestal mitjançant les agrupacions de defensa forestal (ADF) de Tortosa i Tivenys, i el paisatge agrari mitjançant l'Agrupació de Defensa Vegetal de l'Olivera i les entitats de custòdia del territori.
- Respectar els marges de pedra seca en les noves plantacions d'olivera o en la introducció d'altres cultius com el cítric.
- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.
- Garantir la connexió entre els espais naturals inclosos al PEIN, preservant de l'ocupació (mitjançant infraestructures o conversions en sòl urbanitzable) els connectors biològics d'aquesta unitat.

512

Accions

- Elaborar un instrument de planificació que permeti valorar el potencial turístic de la unitat basat en els paisatges naturals i agrícoles, que també inclogui els valors històrics, arquitectònics, culturals, etc., amb determinació de rutes i miradors que en promoguin el coneixement i el gaudi, partint dels itineraris paisatgístics establerts en el catàleg. Les rutes haurien d'enllaçar viari rural, espais naturals i espais agrícoles.
- Inventariar els elements de l'arquitectura rural malmesa que històricament ha tingut un paper específic en la configuració del paisatge dels espais oberts de la unitat vessants de Tivenys-coll de l'Alba: marges i barraques de pedra seca, sistemes de regadiu, masos, etc., per tal d'avaluar-ne l'estat i de preservar-los incloent-los als plans d'ordenació urbanística municipal.

OPQ 16.2

Uns assentaments urbans, unes urbanitzacions i unes construccions aïllades endreçades amb un creixement ordenat, dimensionat d'acord a les necessitats reals i que no compromet el futur del caràcter dels espais circumdants als nuclis urbans

Al llarg de la darrera meitat de segle hi ha hagut una important transformació del paisatge en parts d'aquesta unitat com a con-

seqüència d'un consum de sòl típicament agrícola de secà, i de la dispersió i desarticulació de les trames urbanes històriques. Aquest és un fet especialment significatiu als sectors propers a Tortosa i, concretament, a Sant Josep de la Muntanya, Mig Camí, el seminari, el pla d'Abària i la Simpàtica. Aquests assentaments i aquestes urbanitzacions s'han desenvolupat en alguns casos com a conseqüència d'un creixement urbà de Tortosa cap a l'est i, en altres, com a casetes aïllades amb una densitat elevada.

Així, en aquesta unitat, les edificacions, agrupades o aïllades, no segueixen cap estètica clara. Destaquen les que s'observen des de la carretera que dona nom a la urbanització: la Simpàtica, que són edificacions de caràcter senyorial en parcel·les grans i enjardinades que alberguen pins, molts d'ells majestuosos. Les edificacions de Sant Josep de la Muntanya es caracteritzen per estar dins d'un parcel·lari més petit i per tenir una estètica menys ostentosa. Tota la resta, des de Mig Camí cap a la Creu de Coll-Redó, són edificacions agropecuàries desordenades i de baixa qualitat estètica. Gran part d'aquestes urbanitzacions es varen desenvolupar en absència de planejament urbanístic.

Críteris

- Promoure un poblament compacte dels nuclis urbans de Tortosa i Tivenys ja consolidats que eviti la creació de nous assentaments urbans sense contigüitat a les trames existents.
- Afavorir unes fronteres nítides i de qualitat entre els espais urbans i els espais agrícoles o naturals de les perifèries.
- Prioritzar, en la planificació de les extensions urbanes, la urbanització que relligui les trames disperses de la perifèria i que orienti el creixement a les àrees intersticials.
- Integrar i valorar els elements del paisatge amb valor històric, simbòlic, religiós, productiu o estètic que es trobin a l'interior de les urbanitzacions o a prop, com són marges de pedra seca, ermites, conreus, masos, castells, etc.
- Millorar els perímetres de les urbanitzacions, amb finalitats estètiques i de protecció davant els incendis forestals.
- Entendre les construccions en sòl no urbanitzable destinades a habitatge com una oportunitat per a la gestió del paisatge, especialment allí on es dona un retrocés de l'activitat agrària.
- Instal·lar pantalles vegetals, i en concret d'arbrat, amb espècies i plantacions pròpies del lloc, així com arbrat aïllat com a element d'acompanyament tradicional, per facilitar la integració paisatgística de les edificacions.
- Vetllar per l'elaboració de catàlegs de cases senyorials, masies i cases rurals com a documentació dels POUM o com a plans especials urbanístics, d'acord a l'article 69 de la Llei d'urbanisme.

Accions

- Elaborar una normativa de criteris arquitectònics per als nous paisatges urbans pròxims a Tortosa que respecti el caràcter de la ciutat. La normativa tractarà aspectes paisatgístics com volums, tipologies de construccions i de materials, així com colors.

- Elaborar una proposta de creació de diversos parcs periurbans que permetin dignificar i millorar la qualitat paisatgística dels espais periurbans de Tortosa, mantenint els usos agrícoles existents i combinant-los amb espais i itineraris d'ús públic.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de restaurar i adequar paisatgísticament les urbanitzacions de Sant Josep de la Muntanya, Mig Camí, el Seminari, el Pla d'Abària i la Simpàtica.
- Estudiar el soterrament de les línies elèctriques que transcorren per l'interior de les urbanitzacions i, en especial, l'espai on conflueixen, entre el raval de la Llet i el de Sant Llàtzer.
- Elaborar un inventari de les principals construccions en sòl no urbanitzable d'aquesta unitat que estiguin fora d'ús i que siguin de baixa qualitat paisatgística, i especificar una nova finalitat per a cada construcció (eliminació, reutilització en usos diferents, etc.).

OQP 16.3

Un paisatge del patrimoni històric vinculat a les construccions defensives (castell de la Suda), les construccions religioses (ermita de la Mare de Déu de la Providència i ermita del Coll de l'Alba) i les construccions productives, al qual cal dotar d'un contingut i d'una significació territorial i paisatgística

Aquest paisatge va ser un indret marcat per la presència de diferents cultures, que han deixat sobre el territori un patrimoni divers i repartit arreu.

Es pot resseguir la petjada de l'espècie humana a partir de les restes del patrimoni que s'hi han trobat, moltes d'elles a prop de Tortosa. Entre les construccions destaquen les ermites com la del Coll de l'Alba, de la Petja o la de Mig Camí, i també hi ha torres de defensa com la del Coll de l'Alba i la de Mig Camí o el castell de la Suda. L'espai acull una riquesa important de marges, barraques i altres elements o construccions de pedra seca. La unitat és creuada per nombrosos camins de carros actualment en desaparició i també de lligallos (camins de transhumància), com és el lligallo Major, que va des d'Aragó fins al desert d'Alfama (l'Ametlla de Mar) passant per aquests vessants abans d'arribar al seu destí final.

Per l'interès paisatgístic que presenta aquest patrimoni és convenient no només ordenar-lo i gestionar-lo físicament, sinó dotar-lo d'un contingut territorial més enllà del mateix element físic, que permeti relacionar-ne els diferents components, i ordenar i gestionar alhora tot el conjunt territorial.

criteris

- Promoure el condicionament paisatgístic de les infraestructures i serveis d'ús públic associats als elements amb un alt valor històric i simbòlic en el paisatge ebrenc.
- Impedir la localització de construccions d'alt impacte en les visuals de l'emplaçament (per alçària, colors, etc.) a fi de conservar els entorns dels elements del patrimoni històric.
- Protegir, conservar i delimitar els dominis dels camins tradicionals que articulen el territori: camins rals, lligallos, carrerades, camins de ronda, etc. Aquestes vies, a part de representar un patrimoni històric que explica molts cops la lògica territorial de la distribució dels elements patrimonials, permeten la interconnexió d'aquests mateixos elements patrimonials. Les vies s'integraran al planejament urbanístic, ja sigui al pla d'ordenació urbanística municipal que correspongui, o a un pla especial urbanístic a aquest efecte.
- Coordinar i establir sinergies entre les diferents administracions o organismes competents o involucrats en la preservació del patrimoni arquitectònic i històric.
- Difondre el coneixement d'aquest patrimoni històric.

Accions

- Introduir en els nous plans d'ordenació urbanística municipal o en les revisions que es duguin a terme dels plans vigents uns criteris que permetin un tractament específic i adequat d'aquells paisatges agraris amb una densitat especial d'elements històrics —els sistemes de regadiu, les feixes, les barraques de pedra seca, les pràctiques agrícoles, la literatura, la pintura, etc.
- Elaborar estratègies de valoració integral que compreguin una interpretació històrica i simbòlica dels diversos paisatges associats al patrimoni històric identificats en aquesta unitat.

17. Litoral del Baix Ebre

Comarca:
Baix Ebre.

Superfície:
18.963,3 ha.

Municipis:

Municipis: La unitat inclou, parcialment o íntegrament, els municipis següents: Tortosa, Camarles, l'Ampolla, el Perelló, l'Ametlla de Mar, l'Aldea i Tivissa.

514

Sector nord del litoral del Baix Ebre, a Calafat. Departament de Territori i Sostenibilitat

Trets distintius

- El paisatge de la costa està constituït per una franja relativament estreta i llarga, caracteritzada per l'alternança de penya-segats de baixa alçària, platges pedregoses i espais urbanitzats.
- El paisatge de l'interior, caracteritzat per les muntanyes arbrades del Perelló i els camps d'oliveres, és un espai amb molts barrancs.
- La majoria dels barrancs que formen la xarxa hidrogràfica d'aquest paisatge desemboquen directament al mar, fet que dona lloc a nombroses cales i platges.
- Presència de nombrosos elements de patrimoni cultural vinculats al cultiu de l'olivera, com murs de pedra seca i masos.
- Els nuclis del litoral tenen l'origen en pobles pesquers. A l'interior hi ha edificis amb qualitat arquitectònica i algunes esglésies petites. També s'hi conserven les torres de guaita per a la protecció del litoral.

Mirador

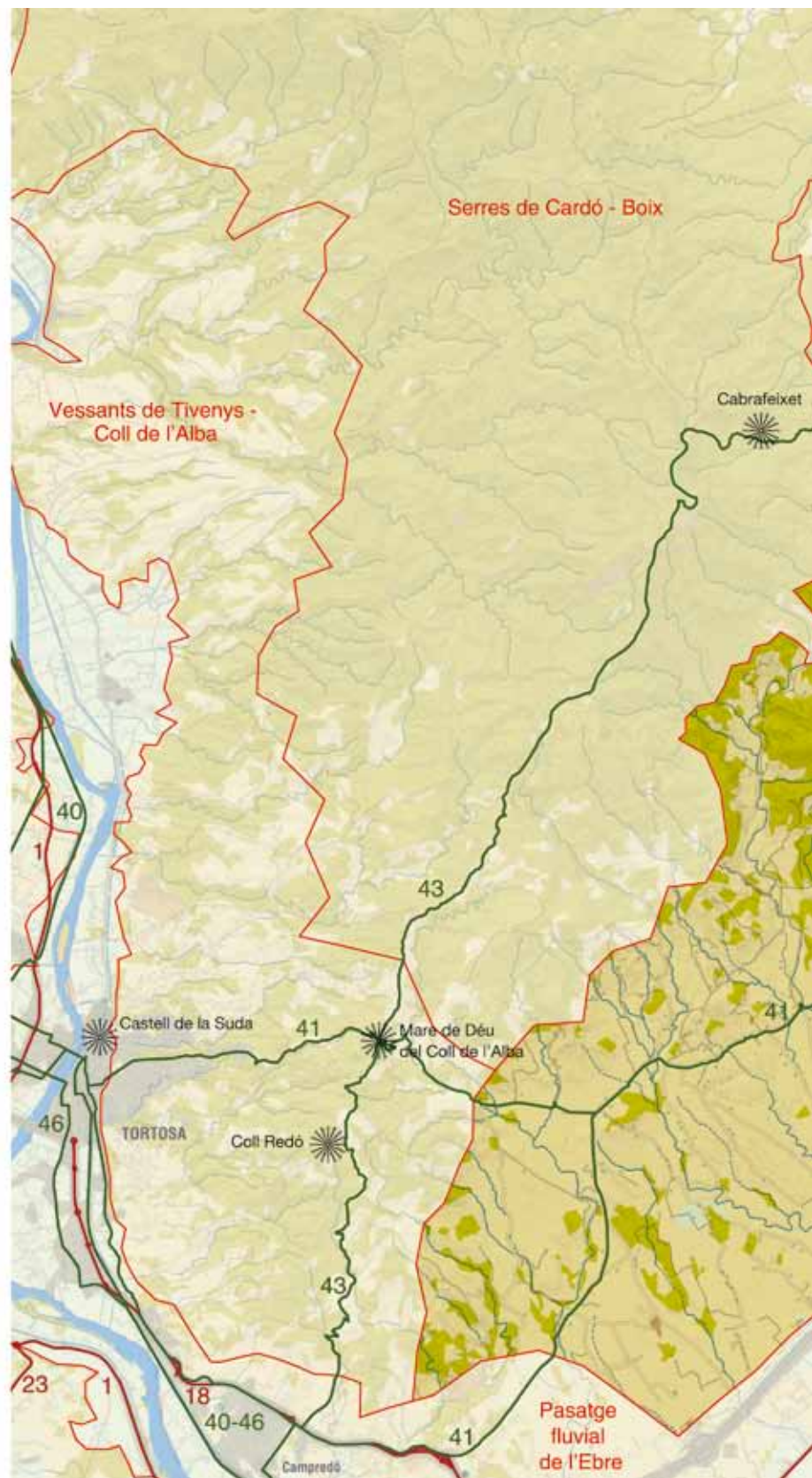
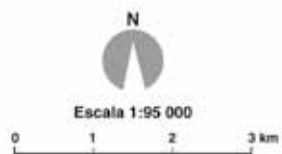
Itinerari motoritzat

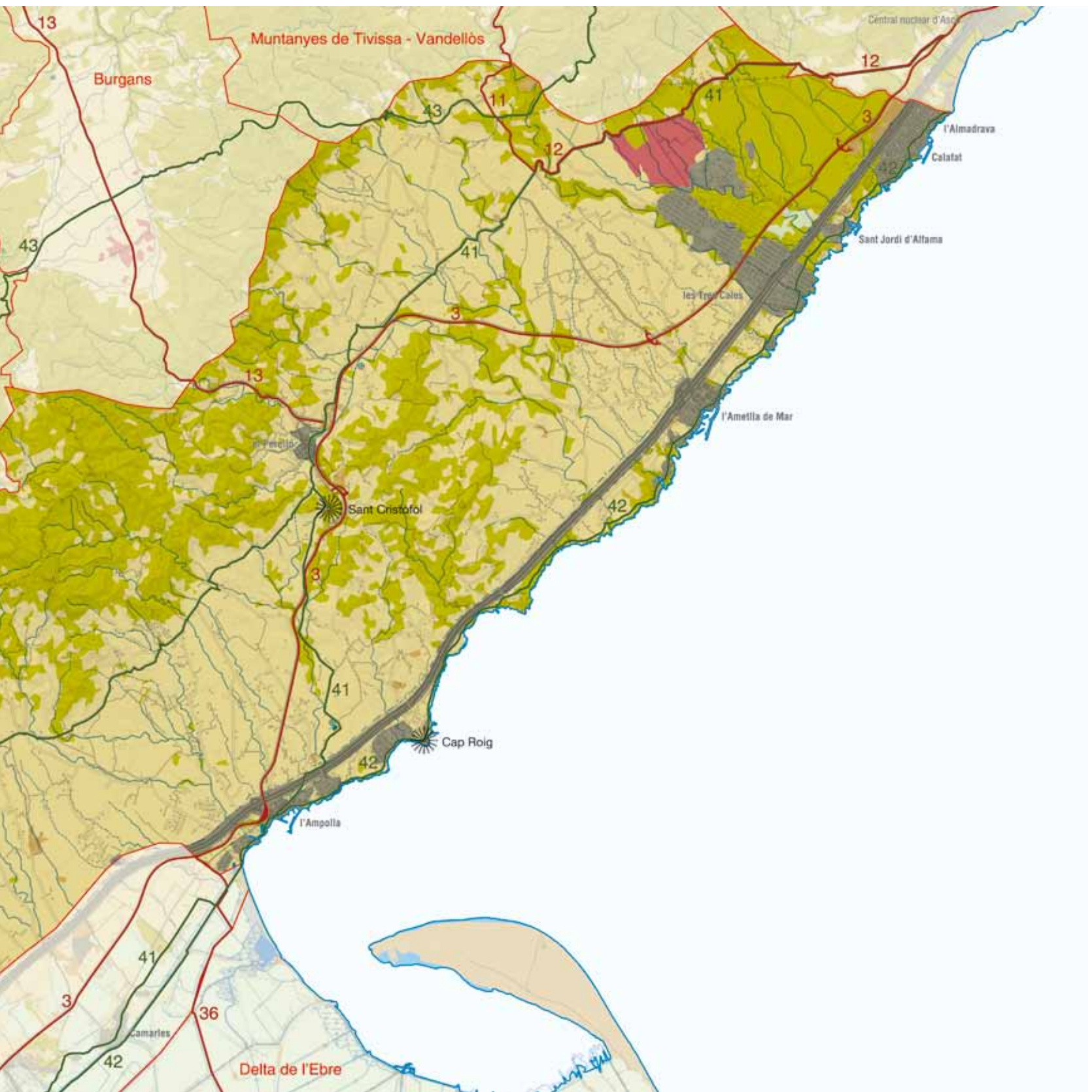
- 3 N-340, entre Alcanar i l'Almadrava
- 11 Camí forestal de coll de Fatxes a la plana de Sant Jordi
- 12 N-340a, del Perelló fins l'Almadrava
- 13 TV-3022, del Perelló a Rasquera

Itinerari no motoritzat

- 41 Via Augusta
- 42 GR-92
- 43 GR-192

516

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge del litoral del Baix Ebre es caracteritza per un terreny suau format pels ventalls al·luvials de graves que baixen de les muntanyes de Tivissa i Vandellòs, per una banda, i per les serres de Cardó i el Boix, per una altra. A la zona central de la unitat, pel Perelló fins al mar, el sòl és calcari i molt més abrupte.

El fort pendent dels marges dels torrents, amb sòls parcialment disgregats i amb baix contingut en matèria orgànica, juntament amb el caràcter torrencial del règim pluviomètric, fan que siguin elements molt vulnerables a l'erosió.

Aquest paisatge ve condicionat per un clima típicament mediterrani subàrid, amb una temperatura mitjana que oscil·la al voltant dels 17 °C. La humitat relativa és elevada; generalment, es troba al voltant del 70% i tendeix a augmentar lleugerament cap al litoral.

Les precipitacions es caracteritzen per concentrar-se, bàsicament, en les estacions de primavera i tardor. El règim pluviomètric és d'uns 600 mm anuals de precipitació mitjana, que disminueix amb la proximitat al mar. Aquesta precipitació, junt amb la dominància de vents forts de component nord-oest que poden arribar a assolir els 50 km/h o més, no permeten que s'hi estableixi una vegetació gaire exuberant.

518

En els punts més elevats del territori, des del nucli urbà del Perelló fins a la zona de la Fullola, la vegetació que s'hi troba correspon a màquies i garrigues amb margalló (*Chamaerops humilis*), garric (*Quercus coccifera*), llentiscle (*Pistacea lentiscus*), arçot (*Rhamnus lycioides*) i ullastre (*Olea europaea var. sylvestris*), que en determinats punts presenten un estrat arbòri de pi blanc (*Pinus halepensis*). La discreta rellevància de l'orografia en aquesta zona ha permès el desenvolupament de l'activitat agrícola, de tal manera que el 60% del territori es troba cobert per fruiters de secà, ja siguin oliverars (*Olea europaea*), ametllers (*Prunus dulcis*) o garrofers (*Ceratonia siliqua*). Al nord de la unitat, al llarg de la plana de Sant Jordi, s'estén una comunitat de brolles calcícoles amb domini de l'esteperola (*Cistus clusii*) i l'albada (*Anthyllis cytisoides*).

Els usos del sòl de conreu han estat des de sempre condicionats pels barrancs, a causa de la forta erosionabilitat del terreny. L'erosió s'ha anat controlant amb el temps per l'aterrament del terreny amb la construcció de parets de pedra seca, que alhora retenen els sòls i afavoreixen una cobertura vegetal de la superfície i els marges del barranc.

Al vessant costaner de la unitat, en aquelles parts no urbanitzades, hi ha una vegetació molt pròxima a la màquia litoral de garric i margalló (*Quercus-Lentiscetum*), tot i que hi apareixen intrusions de brolla de romaní i bruc d'hivern (*Rosmarino-Ericion*). Presenta un recobriment força elevat en el qual l'estrat arbustiu manté un paper preponderant. Així mateix, apareixen puntualment exemplars de pi blanc (*Pinus halepensis*) i de garrofers, encara que mantenen un port arbustiu.

La plana de Sant Jordi és un dels espais naturals més singulars d'aquesta unitat. Gerard Boyer, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

El paisatge del litoral del Baix Ebre està molt condicionat per la xarxa hidrogràfica que pertany, en gran part, a la conca de rieres de Calafat i del golf de Sant Jordi, exceptuant la zona del sud-oest, que forma part de la conca de l'Ebre. Els cursos d'aigua que es localitzen en aquesta zona són de poca entitat, ja que només porten aigua esporàdicament, després de pluges intenses.

Gran part dels barrancs que solquen el terreny, els corresponents a la conca de Calafat-Sant Jordi, tenen direcció est, ja que desguassen directament al mar. Destaquen el barranc del Boc, el de Sant Pere i el de l'Estany, el qual té a la seva capçalera el barranc de la Tossa, ubicat a les muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

Els barrancs que es troben al sud de la unitat recorren el terreny en direcció oest, fins a desembocar a l'Ebre, sempre que portin aigua. Els més rellevants són el de la Fullola, de la Font de Gràcia i de Vinaixarop. Alguns dels barrancs que connecten les muntanyes del Perelló (la Mola, la Portella, l'Ardit, etc.) amb el mar o el delta, o els que baixen des del Roquer, més amunt (Colladetes, tossal del Junc, coll de Tormo, coll de Basquetes i coll de Bassoles) primer recorren l'espai agrícola i desesboquen al mar.

Evolució històrica del paisatge

Fins al segle XIV, a la franja prelitoral abundava l'agricultura mediterrània de secà. A la franja costera, com que era una terra menys fèrtil on sovintejaven els atacs dels pirates, no hi havia gaires aprofitaments agrícoles. Els pocs conreus que es practicaven en aquesta

unitat eren oliveres i garrofers, la propietat era molt repartida i no abundaven els propietaris de grans finques.

El Perelló té uns orígens diferents dels dels altres pobles de la unitat, ja que és de fundació romana i no es localitza a primera línia de la costa. Al segle XIV s'hi va edificar un hospital per tal de donar a aquella zona de pas i molt deshabitada un lloc de repòs. El nucli originari de l'Ametlla de Mar sembla que va ser la cala de Sant Jordi, encara que no hi hagi cap document en concret que ho demostrï. La costa, durant l'edat mitjana, era un espai perillós, susceptible de patir atacs pirates. Per això, estava desert de poblacions i protegit per les torres i el castell d'Alfama (segle XIII).

La ramaderia, que ja era significativa al segle XIII, va incrementar la seva importància durant el segle XIV. Hi abundaven els ramats d'ovelles, cabres, moltons i també els de boví. En aquest sentit, destaquen els antics camins ramaders, dels quals actualment encara es conserven molts vestigis. Entre aquests cal destacar el camí ral de Tarragona a València, que una vegada passat el Perelló en direcció sud, travessava el riu Ebre a l'altura de Tortosa i continuava en direcció a Sant Mateu. Al segle XVIII es va desenvolupar el camí ral paral·lel a la costa. És en aquest moment quan començaren a créixer nuclis urbans com el de l'Ampolla, tot i que, segons documents del segle XVI, ja hi havia algunes famílies de pescadors que habitaven part de l'indret que actualment ocupa el nucli urbà.

Fins a l'expulsió dels moriscos, la població es distribuïa uniformement pels nuclis habitats. Quan aquesta expulsió es va produir, hi va haver un desequilibri en benefici de les àrees de secà. Moltes terres quedaren despoblades, abandonades i empobrides.

Al segle XVIII, després de períodes de guerres i pestes, hi va haver a tot Europa un fort increment demogràfic. A més, va arribar gent d'altres indrets buscant terres per conrear. En haver-hi menys perill de pirateria, la població es va desplaçar al litoral i prelitoral des de l'interior. En aquesta època es crearen els nuclis pesquers, com l'Ametlla de Mar i l'Ampolla. La necessitat de disposar de més àrees de conreu va fer que s'haguessin de rompre noves terres i anar més lluny dels nuclis poblats, la qual cosa va fer aparèixer construccions d'estada temporal al camp: masos, masets i construccions de pedra seca. El paisatge es transformà profundament per la mà de l'ésser humà: s'aterrassaren les muntanyes i s'aprofità qualsevol retall de terra. Les terres que ja no servien eren sovint comunals, i es feien servir per carbonejar, recollir mel o altres activitats.

El darrer terç del segle XIX és quan el litoral començà a notar un augment de visitants atrets per les platges. L'arribada del ferrocarril a aquesta unitat, el 1867, va significar tota una sèrie de canvis molt importants per al paisatge, ja que aquest terreny ocult, deshabitat i perillós es transformà en un espai connectat geogràficament.

També a finals del segle XIX és quan comencen les desamortitzacions, i moltes terres comencen a ser conreades. Abans de ser conreades, aquestes extensions pedregoses de garriga eren cobertes per una crosta calcària més o menys grossa — anomenada localment taperot— que els pagesos van haver d'arrencar per tal de poder plantar oliveres i garrofers. Les pedres de taperot van

Caseta de tros al sector interior del litoral del Baix Ebre. Gerard Boyer, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

ser aprofitades per a la construcció de marges que aguantessin la terra en els vessants dels barrancs, o bé per aixecar casetes de pagès, cisternes o, senzillament, quan no podien ser aprofitades ni transportades, van ser amuntegades en fileres al mig dels camps.

Entre els anys 1927 i 1932 es presentà a la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre el projecte del Canal Aldea-Camarles, després d'haver-se constituït la comunitat de regants adient, amb destinació al reg de 2.334 ha de terrenys compresos als termes municipals de Tortosa i el Perelló. El període comprès entre els anys 1940 i 1960 fou el més gris de la història contemporània del cultiu de l'olivera ateses la minva de pagesos a causa de la postguerra i la menor disponibilitat de recursos per afrontar la regeneració dels conreus, sumades a la gran gelada de febrer de 1956. Aquesta crisi afectà sobretot el municipi de l'Ampolla. No obstant això, els olivers segueixen sent els cultius més estesos en aquesta àrea: al mapa d'usos del sòl del 1980 elaborat per l'Institut Cartogràfic de Catalunya es pot observar com la majoria del terreny d'aquesta unitat es constitueix d'oliveres en secà, amb una presència fragmentada de matolls al corredor que, entre el Perelló i l'Ametlla de Mar, baixa fins a la costa. En la dècada següent van aparèixer àrees de reforestació, el conreu d'oliveres continuava sent dominant i els matolls es localitzaven al marge nord-est de la unitat, a la plana entre l'Ametlla i Calafat.

De la mateixa manera que l'Ampolla, l'Ametlla de Mar té dos moments importants pel que fa a desenvolupament i canvis paisatgístics. Un és l'arribada del ferrocarril durant el segon terç del segle XIX i l'altre, molt més recent, el creixement d'urbanitzacions i de població de finals del segle XX fins a l'actualitat. Els dos mu-

Inici del procés d'urbanització del sector nord de l'Ametlla de Mar a finals dels anys seixanta del segle xx. ICC, Fons SACE

nicipis de costa han augmentat significativament el seu nombre d'habitants en molts pocs anys. Així, en el cas de l'Ametlla de Mar, s'ha duplicat la població entre el 1996 (3.501 habitants) i el 2012 (amb 7.688 habitants). En aquests dos nuclis, les urbanitzacions van aparèixer de cop, moltes vegades sense planejaments previs i de forma desordenada (primeres urbanitzacions de l'Ametlla) amb l'aparició del turisme de masses, especialment a finals dels anys cinquanta i seixanta del segle xx.

520

L'Ampolla, que fins al 1990 formava part del municipi del Perelló, es va independitzar atès el marcat desenvolupament del turisme del litoral.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Actualment el paisatge dominant del litoral del Baix Ebre és de caràcter agrícola. Així, el cultiu majoritari a la zona és el de les oliveres, que recobreixen pràcticament el 50% del territori. Alguns punts però, es troben destinats a les pastures, bàsicament la plana de Sant Jordi i les petites muntanyes que s'alcen darrere del Perelló. Els conreus de fruita dolça representen un 10,7% del total de superfície de la unitat i estan escampats per tot el territori.

Els conreus de tarongers es concentren en la zona més propera al delta, entre el terme municipal de l'Ampolla i de Camarles, on hi ha disponibilitat d'aigua. Els fruiters de secà, com garrofers i ametllers, i els conreus de cereals també són presents en aquestes contrades, tot i que no ocupen superfícies significatives.

En aquesta unitat s'ha produït una clara disminució del nombre d'explotacions a favor dels espais forestals. Una conseqüència de l'avanç de la superfície forestal és l'augment del risc d'incendi. A més, la desaparició no és solament del cultiu en si sinó que també hi ha una degradació de tots els elements construïts que configuren el paisatge de secà, com són els marges de pedra seca.

D'altra banda, el dinamisme dels espais agraris també es pot veure afectat per les actuacions en política de regadius. Associat

L'eix d'infraestructures format per l'autopista AP-7 i el ferrocarril creua la unitat seguint la línia de costa. Gerard Boyer, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

a aquest dinamisme, al llarg dels últims anys moltes zones han transformat el cultiu de secà a regadiu extraient aigua de pous.

En aquesta unitat es poden distingir dos paisatges litorals diferenciats que formen tot un conjunt i que es troben separats per la línia ferroviària i per l'AP-7. A la part oest d'aquesta línia es troba el paisatge de costa, transformat per l'agricultura tradicional de secà, amb predomini del cultiu de l'olivera i els marges de pedra seca on els masos o casetes de cap de setmana s'alcen disseminats. Pel que fa a la banda est o façana litoral, es troba un paisatge dominat, en part, pel caràcter urbà. No obstant això, encara queden trams de costa sense urbanitzar. Així, per exemple, hi ha l'Espai d'Interès Natural (EIN) del Cap de Santes Creus, que comparteix espai amb edificacions construïdes com a segona residència i que limita a l'extrem nord amb una urbanització amb carrers asfaltats, voreres, llums i clavegueram, però sense cap construcció i amb les parcel·les omplertes de vegetació espontània.

Els nuclis estructurats i més consolidats d'aquesta unitat són tres: l'Ampolla, l'Ametlla de Mar i el Perelló. Pel que fa a trames urbanes, el Perelló es pot definir com una ciutat camí en una àrea de pendent suau, marcada pel pas de la carretera nacional N-340, que ha limitat el marge est edificat del nucli. El nucli de l'Ampolla era un antic hostel del camí ral que connectava Tarragona amb València. Sempre ha estat un port de referència per a la comarca, amb molta activitat. Finalment, el nucli de l'Ametlla de Mar és el tercer i últim nucli amb una matriu històrica d'aquesta unitat. És un poble de pescadors que es va transformar totalment a partir del 1960, quan el turisme de costa va començar a adquirir importància.

El nucli de l'Ampolla se situa al sud de la unitat i és creuat pel ferrocarril i per l'autopista AP-7. Departament de Territori i Sostenibilitat

Per entendre la complexitat del context territorial, s'han de tenir en compte també les nombroses urbanitzacions que han nascut entre els dos nuclis de l'Ampolla i l'Ametlla de Mar. Al llarg del litoral, es troben diverses urbanitzacions constituïdes per habitatges unifamiliars. Les més antigues van néixer fa cinquanta anys i les més recents en l'actualitat, la majoria sense respectar un entorn natural de gran bellesa com és la franja litoral. Entre les urbanitzacions cal destacar Cap Roig, a l'Ampolla, i Tres Cales i Calafat, a l'Ametlla de Mar.

S'ha de considerar el canvi poblacional que es produeix a l'estiu, quan el nombre dels habitants es duplica sumant els habitants de fet, les segones residències més estables i els turistes que hi passen almenys una nit.

Juntament amb les urbanitzacions, la construcció de grans infraestructures és una altra de les principals dinàmiques del litoral del Baix Ebre. La unitat està solcada per l'AP-7, la línia de ferrocarril i l'N-340, que han condicionat el paisatge i n'han disminuït la per-

meabilitat ecològica en actuar com a barreres que impedeixen el pas de fauna. A part de les vies principals i secundàries, la unitat disposa d'una malla de camins rurals lligada al territori que està convenientment adaptada a l'orografia particular de la zona i inserida entre les línies marcades pels barrancs i que dona accés a les parcel·les agrícoles. Cal destacar el camí del Perelló a l'Ametlla, que segueix la traça d'un barranc.

Al litoral del Baix Ebre també cal mencionar el canvi del paisatge que han generat els parcs edílics de les Calobres, les Colladetes i la Collada. Tot i que la societat ebrenc ja els ha integrat com a part del seu paisatge, esdevenen molt visibles en estar ubicats a la carena de la serra de Cardó i a les muntanyes de Tivissa.

La costa del litoral del Baix Ebre està sent objecte d'un creixement destacat en relació amb l'oferta hotelera. En pocs anys s'hi han construït tres grans hotels que trenquen l'estètica costanera. Són edificis d'unes dimensions considerables, amb molta alçària i ubicats a pocs metres de la façana litoral.

L'Ametlla de Mar, de Ferran Arasa. Diputació de Tarragona, Arxiu Fotogràfic Museu d'Art Modern, Alberich Fotògrafs

Expressió artística del paisatge

Els valors d'aquest paisatge rarament han estat expressament reproduïts o interpretats per intel·lectuals i artistes de gran abast. Només hi ha alguns artistes locals que reproduïxen escenes i paisatges d'aquest territori.

Es poden citar algunes de les obres que fan referència al mar, com les del pintor i escultor Agustí Vizcarro (Sant Carles de la Ràpita, 1945-2007) amb l'escultura *Port*, situada al port de Sant Carles de la Ràpita, o les del també pintor i escultor Josep Niebla (Tetuan, 1945), a Amposta.

Pel que fa a les arts visuals, el pintor Ferran Arasa (Tortosa, 1905-Barcelona, 1992) va representar els paisatges de la costa del

Baix Ebre amb els ports i els pobles pescadors de l'Ametlla de Mar i l'Ampolla com a temes recurrents. En aquestes obres es nota el color roig intens de les roques dels penya-segats, que constitueix un element d'identificació de la unitat del litoral, així com el blanc dominant del construït, amb la seva forma harmoniosa respecte de l'entorn territorial.

Valors en el paisatge

El conjunt del litoral del Baix Ebre té un elevat valor paisatgístic en gran part de la seva àrea. Es conserven indrets de costa de gran bellesa que, juntament amb els espais de conreus de secà, hàbilment transformats durant segles d'activitat agrícola, proporcionen uns conjunts paisatgístics de gran bellesa, d'ús social i productius.

Al sector interior destaca l'harmonia de conjunt, formada per un espai agrícola tradicional, amb petites zones forestals intercalades i solcat de barrancs. I al sector litoral natural hi ha alguns llocs on les roques són grogues; aquest groc, amb el blau i el verd del mar, forma paisatges d'una intensitat captivadora. Els penya-segats s'alternen amb petites cales on desemboquen els torrents que arrossequen i amunteguen, davant del mar, barreres de còdols ardonits i ben polits.

Amb relació als valors ecològics del paisatge de la unitat, cal destacar l'EIN de la Plana de Sant Jordi per la vegetació, amb una extensió de 257,2 ha, i també l'EIN del Cap de Santes Creus, amb una extensió de 62,5 ha, per la seva condició de zona humida. A més d'aquest, hi ha altres EIN que es troben repartits entre aquesta unitat i les adjacents, entre els quals destaquen l'EIN de les Serres de Cardó-Boix (amb una extensió dins aquesta unitat de 1.053,7 ha), l'EIN del Tossal de Montagut (452,8 ha) i, finalment, una petita part de l'EIN de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs (82 ha). També hi ha un petit espai natural de protecció especial, la Reserva Natural de Fauna Salvatge del Torrent del Pi, amb una superfície de 2,6 ha.

Cal afegir que aproximadament el 6% del territori (a l'entorn de 1.150 ha) es troba catalogat com a forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural (CUP).

També cal destacar els barrancs de Sant Jordi, del Torrent del Pi i del Torrent de l'Estany com a elements naturals de valor local per la seva representativitat, singularitat i fragilitat i pel valor ecològic, paisatgístic, agrícola i forestal que tenen.

Entre els valors històrics més destacats hi ha el conjunt de torres de defensa de les èpoques andalusines i feudals. Aquestes torres són la torre de l'Àliga, la torre de Salim, la torre dels Moros, la torre fortalesa de Sant Jordi d'Alfama, la torre de Cap Roig, la torre de Garidell, la torre de Sant Felip i la torre i el poblat de Fullola. Entre totes cal destacar la torre o castell de Sant Jordi d'Alfama: és el resultat d'una sèrie de destruccions i reconstruccions del primitiu castell bastit al segle XIII al desert de Sant Jordi d'Alfama. També cal destacar històricament la torre i el poblat de Fullola.

Tot i ser del segle XX, també té un valor històric el port de l'Estany, al sud del nucli urbà de l'Ametlla, que durant anys va ser l'únic amarrador per als pescadors de la zona. Per altra banda, el molí de vent del segle XVI ubicat al centre del nucli urbà del Perelló destaca per tenir una estètica típica de molí de la Manxa.

Es reconeix la importància històrica del sender de penya-segat que des de l'Ampolla arriba a la cala de l'Àliga, coincidint amb el GR-92. El recorregut transcorre arran de mar, resseguint els antics camins de ronda, que transitaven els carrabiners per vigilar l'activitat dels contrabandistes, que aprofitaven el litoral tan abrupte per realitzar els seus negocis.

D'altra banda, destaquen també els antics camins ramaders que arribaven al desert de Sant Jordi d'Alfama, on la pastura era l'únic ús que tenien aquells terrenys, sobretot a l'època hivernal.

En aquestes zones més apartades de la costa era on realment es desenvolupava la vida dels habitants de la zona fins ben entrat el segle XIX. Hi distingim l'ermita de Sant Cristòfol, ubicada al pic de la Bandereta, al terme municipal del Perelló; les restes romanes prop d'aquesta ermita; alguns masos tradicionals, i molts elements arquitectònics rurals (marges de pedra seca, barraques), com ara el pou romà de la Cuitora i la Panavera.

Un altre recorregut històric destacat és la Via Augusta, de la qual actualment es conserven en aquesta zona uns quatre quilòmetres. El primer tram important es troba passada l'ermita de Sant Cristòfol, al Perelló; aquí es pot observar un desguàs que creua la via per sota, un tram on els canals laterals de desguàs es distingeixen perfectament, o el pont del barranc dels Garidells, d'origen romà, ja a l'altra banda de l'N-340.

Els valors socials del paisatge del litoral del Baix Ebre són presents en tot el territori. La façana litoral és un indret on la gent gaudeix dels encants de certs espais que encara queden lliures d'urbanitzacions, des d'unes platges gairebé verges amb poca freqüentació per la desconexió de la seva existència per part dels visitants, fins a diverses ofertes de navegació. Un sender molt utilitzat és el GR-92 o de la costa, sobretot el tram que transcorre de l'Ampolla a l'Ametlla de Mar per la facilitat de comunicació amb la línia ferroviària a l'hora de tornar al destí de sortida. Però no només es valora socialment la primera línia de mar, sinó que hi ha molts camins al llarg de tota la unitat que són utilitzats per realitzar activitats a l'aire lliure com són el senderisme o la BTT. Al Perelló existeix l'àrea recreativa de l'ermita de Sant Cristòfol, molt utilitzada pels habitants del mateix poble, des d'on hi ha unes vistes privilegiades del delta. Cada cop són més els itineraris turístics amb valor social promocionats pels ajuntaments que inclouen altres valors paisatgístics, com per exemple una zona del Perelló amb construccions de pedra seca.

El litoral entre l'Ametlla de Mar i l'Ampolla es caracteritza per la presència de penya-segats i cales, com aquesta de la Llenya. Observatori del Paisatge

Entre els valors productius les platges i el mar són, sens dubte, els paisatges amb un caràcter productiu més marcat. És l'element més repetit en la creació d'imatge turística local, i, lògicament, l'atractiu paisatgístic principal de l'anomenat turisme de sol i platja. No obstant això, cal tenir present que la mirada turística, cada cop més universalitzada, permet considerar la resta de l'àmbit de la unitat com a paisatge amb un potencial valor productiu. Per exemple, en el cas del Perelló, s'ha sabut comercialitzar la mel associada a aquest territori. El mateix passa amb l'oli d'oliva associat a la Denominació d'Origen Protegida Oli del Baix Ebre-Montsià.

En relació amb els valors estètics, tot i l'empremta urbanística lligada al turisme, part de la unitat presenta una harmonia de conjunt, en la qual destaca el sistema d'espais agrícoles de secà, bàsicament d'olivera o olivera amb garrofer, i les bosquines, garrigues i màquies, que ofereixen un contrapunt als espais altament transformats i de baixa qualitat estètica propis de les zones urbanitzades de la costa i de les àrees per on transcorren les infraestructures. Malgrat això, també s'han mantingut alguns paratges costaners de bona qualitat i encara poc alterats, com el litoral sud de l'Ametlla de Mar i els nuclis antics de l'Ampolla i l'Ametlla de Mar.

Els murs de pedra seca són part d'aquesta estructura territorial i constitueixen l'altre element d'interès patrimonial i paisatgístic que hi ha en aquests camps de conreu. Aquestes filades de parets o murs de pedra acompanyen el mosaic de camps que es troben a darrere de la línia de costa, amb una doble funció: per construir els marges que delimiten les finques o com a murs de contenció en els llocs amb pendents pronunciats, cosa que dóna lloc al paisatge de les terrasses.

524

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat de paisatge litoral del Baix Ebre es caracteritza, ja històricament, per ser un terreny de pas. Ocupa l'espai situat entre les muntanyes prelitorals i la línia de costa, que ha estat travessat des de sempre per les principals vies de comunicació del llevant peninsular. La seva forma, lleugerament inclinada i elevada en relació amb el nivell del mar, també li atorga una posició privilegiada respecte a altres unitats per observar les aigües del golf de Sant Jordi.

Els millors miradors des dels quals es poden copsar les característiques paisatgístiques de la unitat són l'ermita de Sant Cristòfol i el mirador de cap Roig.

L'ermita de Sant Cristòfol, al terme del Perelló, està situada a 190 m sobre el nivell del mar. La seva ubicació en un dels turons finals de la serra del Boix configura un lloc privilegiat per a l'observació de part de la unitat de paisatge, així com del sector del golf de Sant Jordi en direcció a l'Ampolla. Aquest mirador permet distingir en detall les urbanitzacions del litoral, especialment la zona de l'Ampolla, i també part dels conreus d'oliveres de la plana. En direcció nord les vistes permeten copsar els contraforts meridionals de la serra del Boix, on dominen els marges de pedra ocupats actualment per boscos de pi blanc.

El mirador de cap Roig és el millor punt d'observació del sector costaner de la unitat de paisatge. La línia de costa, aquí, es caracteritza per la combinació de petites cales que estan emmarcades pels cingles de roca. La seva altitud sobre el nivell del mar és de 20 m i la seva ubicació permet observar els efectes de les activitats turístiques en aquest tram de costa. Les vistes des d'aquest mirador, en direcció sud, són un exemple d'urbanitzacions i altres equipaments turístics de construcció recent en aquesta part de la costa catalana. En direcció nord la costa es presenta lliure d'edificacions i amb vistes a un grup de platges i cales com la platja de Santa Llúcia i la de Cala Moros. Les vistes costaneres des de cap Roig tenen un punt de referència en la punta de l'Àliga; la combinació de mar, roca, oliveres i marges caracteritza aquest indret.

El fet que la unitat de paisatge litoral del Baix Ebre hagi estat històricament una zona de pas fa que els principals itineraris aptes per contemplar-ne el paisatge formin part de les xarxes generals de les Terres de l'Ebre.

L'itinerari motoritzat principal és l'N-340, que en creuar la unitat se separa de la costa per passar prop del nucli urbà del Perelló. Això fa que el seu recorregut permeti contemplar la diversitat dels elements que configuren el paisatge de la unitat, entre els quals cal destacar:

- Els vessants meridionals de la serra del Boix, en la carena de la qual es poden veure els aerogeneradors del parc eòlic del Baix Ebre.
- El paisatge rural dels fruiters de secà amb els marges de pedra seca i les casetes de camp associades.
- El nucli urbà del Perelló, que encara conserva l'estructura de les cases del poble vell.
- El conjunt de les Planes, en direcció a l'Ametlla de Mar, amb domini de l'olivera però amb molts sectors colonitzats per pinedes de pi blanc.
- Les urbanitzacions de Sant Jordi d'Alfama, passada l'Ametlla de Mar, i les cales del tram final de la costa, amb abundància d'habitatges turístics i principalment cobertes de pinedes de pi blanc.

Del conjunt d'itineraris no motoritzats recomanables per conèixer la unitat de paisatge litoral del Baix Ebre cal destacar els que la travessen longitudinalment en direcció nord-est, com són el GR-92 i la Via Augusta.

El GR-92, atesa la proximitat a la costa, permet observar la dualitat paisatgística existent entre les platges verges i els espais urbanitzats. Una altra qualitat d'aquest itinerari és que el seu recorregut passa per diversos elements, de reduïdes dimensions, però amb elevats valors tant naturals com històrics, d'entre els quals, en sentit nord-est, cal destacar els següents:

- Elements catalogats d'interès natural local com la platja de Cala Moros, el cap de Santes Creus i les desembocadures del torrent de l'Estany, el torrent del Pi i el barranc de Sant Jordi.

· Elements catalogats com a patrimoni arquitectònic com la torre de Cap Roig, la torre de l'Àliga, la torre del Torn, el castell de Sant Jordi d'Alfama i la torre de Salim.

La Via Augusta al seu pas per la unitat uneix dos dels seus trams principals, el que ve de Tortosa passant pel coll de l'Alba i el que ve d'Amposta passant pel nucli costaner de l'Ampolla. Els dos s'uneixen al Perelló, on es conserva en bones condicions un tram de via romana amb els seus elements originals. La Via Augusta, a partir del Perelló, continua paral·lela a la costa a uns 5,5 quilòmetres de distància d'aquesta; això el converteix en el millor itinerari per conèixer la part nord de la unitat del paisatge: travessa la plana de Sant Jordi, voreja la base de les muntanyes de Tivissa i Vandellòs i finalment es dirigeix vers el coll de Balaguer, que històricament ha estat el pas natural per accedir a les Terres de l'Ebre. Recórrer a peu la Via Augusta permet passar a prop d'alguns dels equipaments ramaders, molt abundants a la zona.

Altres itineraris senyalitzats permeten fer petits recorreguts per la unitat i porten a indrets amb reconeguts valors locals. Aquests itineraris són aptes tant per a excursionistes com per a la pràctica de la bicicleta de muntanya:

- De les Planes a la bassa de l'Espinal.
- Els camps i les aigües dels pescadors (l'Ametlla de Mar).
- Camí de la font de Tita.
- Les platges del Perelló.
- Els jardins d'oliveres de l'Ampolla.

Possible evolució del paisatge

Pel que fa al sòl urbanitzat, el planejament preveu que es construïxin nous habitatges a Sant Jordi d'Alfama, entre la urbanització de les Tres Cales i l'Ametlla de Mar. Cal evitar que aquests possibles creixements no creïn una franja contínua urbanitzada.

Pel que fa al creixement del nucli urbà de l'Ametlla de Mar està previst que s'estengui per l'altra banda de l'autopista i la carretera nacional, on es preveu la construcció d'un sector residencial. Per altra banda, hi ha la voluntat d'anar unint cadascuna de les urbanitzacions repartides per tot el terme municipal, sense desenvolupar-ne cap més, però dotant-les de més serveis, prestacions i qualitat.

Pel que fa al sòl agrícola, el Pla territorial de les Terres de l'Ebre preveu la transformació de part del territori agrícola de secà a regadiu (fins a la cota 160 m) mitjançant el nou canal Aldea-Camarles. L'àrea inclosa dins del municipi de l'Ampolla passaria a ser zona de reg de suport, sense canvis en el tipus de cultiu (que continuaria sent principalment d'oliveres). Els espais agrícoles de l'Ametlla formen un continu que ocupa la major part de la plana, de manera que qualsevol actuació humana de certa magnitud trencaria aquesta homogeneïtat i provocaria un impacte paisatgístic.

En general, per les característiques agrícoles que té el litoral del Baix Ebre, és de preveure que es vagin abandonant els sòls agrícoles més allunyats dels municipis i amb més pendent. Per tant, es pot preveure un paisatge agrícola amb pocs pagesos i amb la presència d'alguns habitatges rurals restaurats i utilitzats com a allotjament, sense mantenir els usos agrícoles de l'entorn.

Quant a les infraestructures viàries, la nova autovia A-7 o l'N-340 podrien distorsionar el continu agrícola abans esmentat.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La construcció del litoral al llarg de les darreres dècades ha experimentat un creixement considerable.
- Quan hi ha una ocupació del sòl rústic per part d'estrangers, dinàmica en augment, en ocasions el nouvingut no fa ús de l'entorn agrícola de l'habitatge i acaba abandonat o sense l'ús tradicional.
- Gran quantitat d'àrees de servei al costat de la nacional, que destaquen per estar ubicades en zones on no hi ha cap altra infraestructura d'aquestes característiques i, en molts dels casos, amb una il·luminació artificial considerable, cosa que provoca innecessàriament contaminació lumínica al medi rural adjacent.
- Existeixen diverses zones amb urbanitzacions inacabades, amb els serveis instal·lats però sense cap edificació (per exemple part de Tres Cales i de Port Olivet), on hi ha una sensació d'abandó de l'espai urbanitzat.

Els darrers anys han aparegut grans equipaments hotelers a pocs metres de la façana litoral. Observatori del Paisatge

Amenaces

- El nou traçat de la carretera nacional N-340 com a autovia per l'interior de la unitat, si no es realitza amb uns bons criteris ecològics i paisatgístics, pot portar a una pèrdua de connectivitat entre les serres i el litoral amb la consegüent desaparició de biodiversitat i riquesa paisatgística.

Fortaleses

- Litoral amb presència de cales amb perfils abruptes i penya-segats envoltats de vegetació mediterrània i en algunes zones en bon estat de conservació.
- Un medi rural amb conreus de secà i elements de pedra seca ben conservat.
- Gran diversitat d'espais, d'est a oest, i en pocs quilòmetres. Un transsecte que serveix d'exemple, tot i que aquesta diversitat es repeteix al llarg de tota la unitat, és el que parteix de la torre i el poblat de Fullola, a l'oest, fins a arribar a la punta de l'Àliga, a l'est, on hi ha des de pinedes de pi blanc, màquies i garrigues, passant per conreus de secà ubicats en terrenys amb més o menys pendent i amb diferents graus de manteniment, fins a les àrees urbanitzades de la costa i, al final, les platges del Perelló.
- Una xarxa de senders i camins rurals ben conservada i molt utilitzada, sobretot per la gent del territori, per gaudir d'una caminada a l'aire lliure i de les vistes. Destaca el GR-92, que ressegueix bona part del litoral.

526

Oportunitats

- És una franja litoral que té una certa quantitat de superfície sense urbanitzar. Aquestes superfícies, moltes d'elles amb valors ecològics protegits, mostren la morfologia litoral original.
- El turisme lligat al medi rural encara està per potenciar. Actualment, aquest espai gaudeix d'un turisme molt lligat al sol i a la platja. S'hauria de diversificar i donar més oportunitats a altres sectors més interiors que poden oferir qualitat i activitats al llarg de tot l'any.
- La bona comunicació i la topografia suau de la zona i, en especial dels dos extrems, la zona de Sant Jordi d'Alfama i la zona al voltant de l'Hostal de Don Ramon, han de permetre adequar i mantenir la xarxa de camins existent per tal de practicar el senderisme i el cicloturisme.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 17.1

Una façana litoral de qualitat, on quedin integrats els elements del patrimoni natural i construït amb les noves edificacions i on es faciliti l'ús social i el gaudi del paisatge

Aquesta unitat comprèn una franja costanera relativament estreta a causa de les infraestructures que hi transcorren de nord a sud, que alberga gran quantitat de valors naturals, històrics i socials tot i l'elevat nombre d'edificacions que hi han sorgit durant els darrers decennis. Cal destacar la importància ecològica dels seus barrancs i torrents i, en especial, del barranc de Sant Jordi, el barranc del torrent del Pi i el barranc del torrent de l'Estany. També cal ressaltar la importància ecològica que té l'Espai d'Interès Natural del Cap de Santes Creus. A més a més, en aquesta façana litoral encara hi ha restes del patrimoni històric construït. Malgrat tenir altres atractius, el litoral del Baix Ebre es troba molt vinculat al turisme de platja, des de l'Ampolla fins a Calafat.

Criteris

- Afavorir la connectivitat ecològica i la biodiversitat, tant entre la part oriental i occidental del traçat ferroviari i l'AP7, com entre l'extrem nord i el sud pel que fa a compatibilitat.
- Evitar les teles i els tancaments poc permeables de les propietats privades per tal d'afavorir el pas de fauna.
- Afavorir la integració paisatgística dels elements ja construïts, tant del patrimoni històric com de les edificacions de nova construcció.

Accions

- Elaborar estudis de connectivitat ecològica, i, en concret, de permeabilitat ecològica entre les grans infraestructures que creuen el litoral.
- Redactar una carta de colors i formes de noves construccions i incloure-la als POUM municipals per tal d'integrar les construccions al medi natural.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de gestionar i mantenir els camins i senders del litoral del Baix Ebre.

OQP 17.2

Un paisatge agroforestal de plana litoral que conservi el caràcter rural, es mantingui al marge de noves edificacions i instal·lacions, i funcioni com a espai d'ús social amb una xarxa de camins que en permeti el gaudi

Aquesta plana litoral es caracteritza per contenir molts espais agrícoles amb rellevància estètica. Hi ha el conreu de l'olivera amb garrofer que, juntament amb l'orografia del terreny, caracteritzada per l'abundància de barrancs, i els elements del patrimoni rural de pedra seca, formen uns conjunts visuals molt harmònics i que haurien de mantenir-se. També cal destacar els masos i les casetes

tradicionals que encara s'hi conserven. Els mosaics agroforestals de conreus d'olivera i garrofer i bosquines de pi blanc i brolles mediterrànies són existents a tota la part occidental a partir de l'AP-7. Aquests mosaics actuen com a zona de transició paisatgística entre els espais més forestals de l'extrem oest de la unitat i els espais urbanitzats de costa a la part més central.

Críteris

- Vetllar per una integració paisatgística correcta de les restauracions dels elements que formen part de l'arquitectura rural, especialment en la rehabilitació de masos i casetes.
- Conservar i millorar el mirador de paisatge ubicat a l'ermita de Sant Cristòfol i el de cap Roig, així com senyalitzar el recorregut: N-340 (Coll de Balaguer)-l'Ametlla de Mar-el Perelló-l'Ampolla.

Accions

- Elaborar un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca del litoral del Baix Ebre per tal de garantir-ne la conservació i de posar-lo a l'abast del conjunt de la població per al gaudi i aprofitament turístic, a través d'un protocol de preservació d'aquest patrimoni.

OQP 17.3

Un entorn de les grans infraestructures de pas (AP-7, N-340 i xarxa ferroviària), dels nuclis urbans i d'urbanitzacions, ben gestionat i amb un tractament acurat de les seves façanes paisatgístiques

Al litoral del Baix Ebre hi ha grans espais ocupats per urbanitzacions, com la del sector de Tres Cales i Calafat, al nord de l'Ametlla de Mar; la del Port de l'Estany i les Roques Daurades, al sud del mateix municipi; la de les Oliveres, al Perelló, o la de Cap Roig a l'Ampolla. El creixement de noves urbanitzacions als espais litorals que encara estan lliures pot comportar, si no es pren en consideració el significat del lloc, una homogeneïtzació del paisatge amb la consegüent desaparició de diversitat i qualitat paisatgístiques.

Críteris

- Controlar els usos perimetrals, en infraestructures, en nuclis urbans compactes (l'Ametlla de Mar i l'Ampolla) i en urbanitzacions.
- Vetllar per una integració paisatgística correcta dels nous elements que puguin sorgir a la vora de les grans infraestructures o de les urbanitzacions ja existents.

Accions

- Projectar els creixements urbanístics previstos d'acord amb la matriu territorial amb la finalitat de potenciar els valors agrícoles, estètics, identitaris i ecològics de cadascun dels llocs, especialment els que estan situats a primera línia de costa.
- Restaurar paisatgísticament els talussos desproveïts de vegetació, així com els entorns immediats de l'AP-7 i de la xarxa ferroviària.

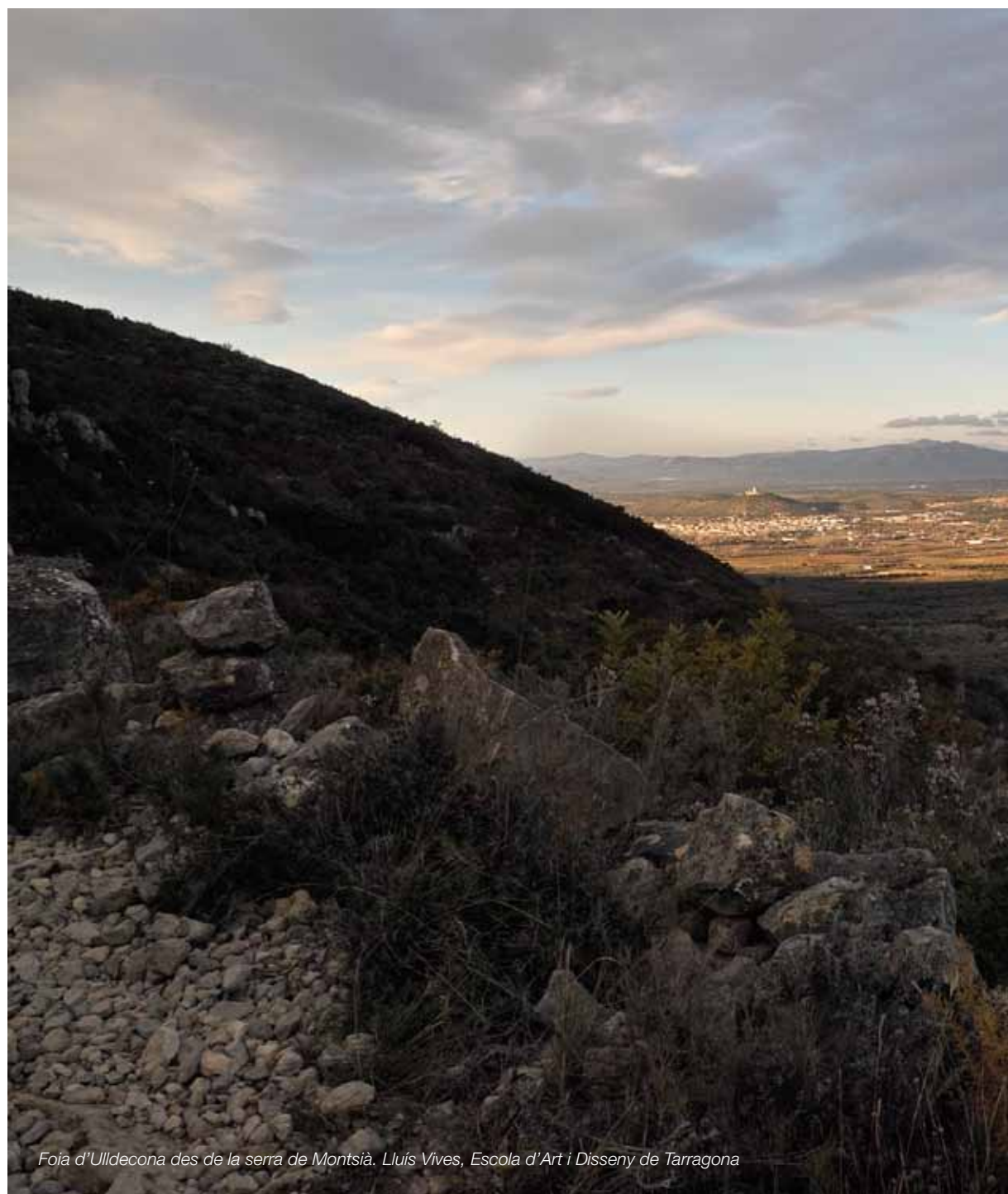
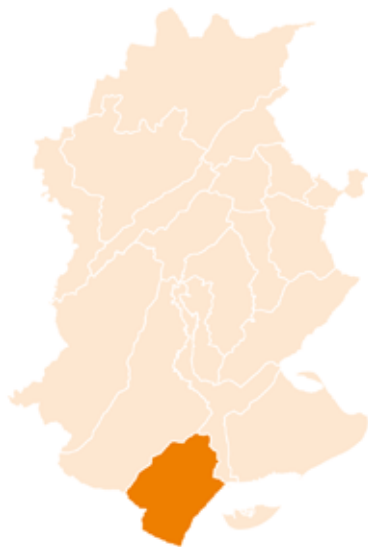
18. Serres de Montsià-Godall

Comarca:
Montsià.

Superfície:
18.487,6 ha.

Municipis:
La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Alcanar, Amposta, Freginals, Godall, Masdenverge, Sant Carles de la Ràpita i Ulldacona.

528

Foia d'Ulldacona des de la serra de Montsià. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Un paisatge molt divers caracteritzat per dues serres paral·leles a la costa amb una fossa tectònica que les separa i amb nuclis urbans en ple creixement pel que fa al parc immobiliari i industrial.
- El paisatge de les serres, que és molt visible des de qualsevol part de la unitat.
- El paisatge de la costa, constituït per una franja estreta que arriba fins a l'N-340, i on predominen les activitats turístiques i la construcció.
- El paisatge agrícola, on hi ha cítric i també hi ha el conreu tradicional de l'olivera i el del cereal a les fal·des de les serres.
- Una unitat solcada per les principals vies de comunicació del corredor de la Mediterrània (N-340, AP-7 i el corredor ferroviari), que marca la divisòria entre la franja litoral i l'interior.
- Presència de nombrosos elements de patrimoni històric i cultural, entre els quals destaquen les pintures rupestres d'Ulldecona i les restes arqueològiques i les torres de defensa de la costa.

 Mirador

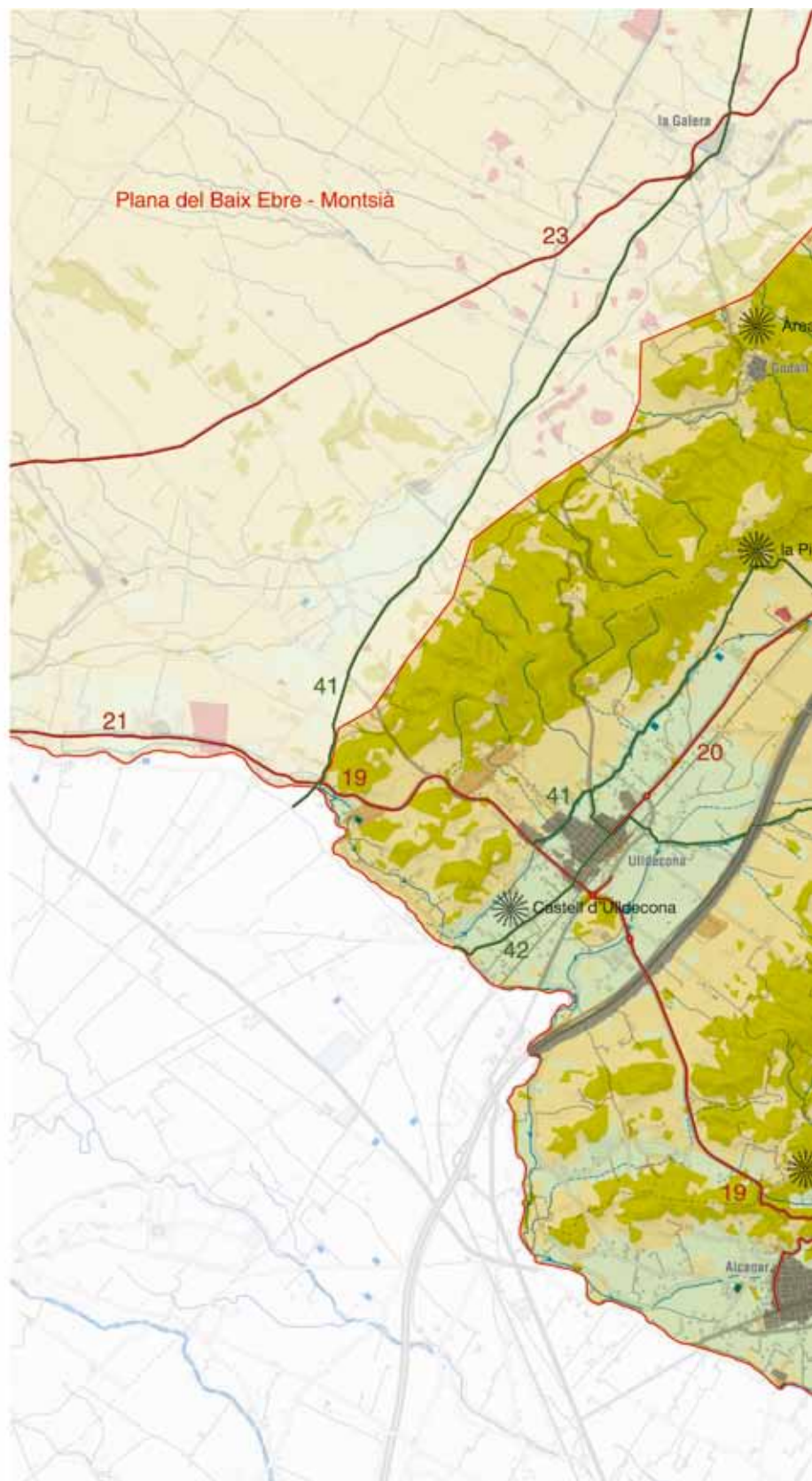
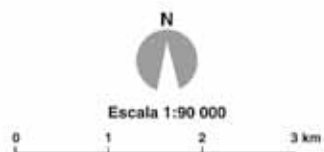
 Itinerari motoritzat

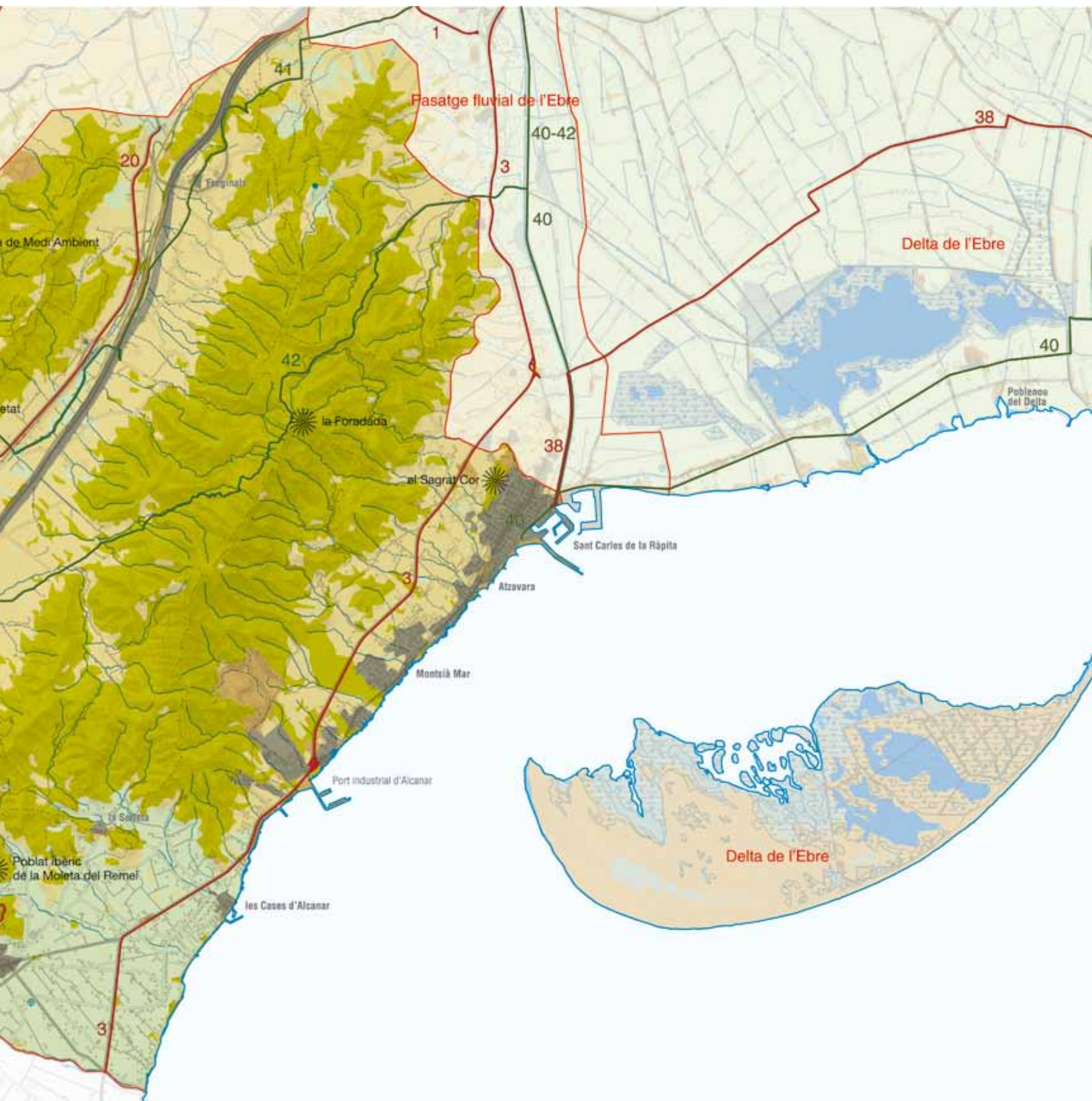
- 3 N-340, entre Alcanar i l'Almadrava
- 19 TP-3318, TP-3319, des d'Alcanar a Sant Joan del Pas
- 20 T-331, des d'Ulldesona al Turó dels Masets
- 38 TV-3408, T-3406, entre Sant Carles de la Ràpita i l'Eucaliptus

 Itinerari no motoritzat

- 40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre
- 41 Via Augusta
- 42 GR-92

530

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge de les serres de Montsià-Godall és complex a causa de la geomorfologia. S'hi diferencien quatre subzones, d'est a oest: la serra de Godall, la foia, la serra de Montsià i el litoral del Montsià.

Morfològicament la serra de Montsià es caracteritza per les falles que es troben separades per més de set-cents metres dels blocs subjacents, per l'estructura del bloc amb cabussaments cap al nord-oest i el trencament de falla cap al sud-est, i pel fet de ser un relleu relativament jove. Entre les formes més característiques hi trobem les cingleres en tots dos vessants de la serra, tot i que de manera més destacada al vessant costaner. Cal destacar també les formacions geomorfològiques resultat de l'acció dels processos càrstics: avencs, coves i dolines, com la que s'observa al sector de Mata-redona, amb un diàmetre de cent metres.

La serra de Montsià presenta una orografia abrupta amb espadats i barrancs que li confereixen una acusada inaccessibilitat, caracteritzada pel fort desnivell que representa el fet que la base de la serra es troba a peu de mar. La serra de Montsià té com a punt

culminant el cim de Montsià, anomenat localment la Torreta o Pare Pascual, amb una altitud respecte al nivell del mar de 765 m. Molt a prop d'aquest, en direcció sud-oest, es troba la Mola-cima, amb 754 m. Altres punts elevats d'interès són: la Tenda (734 m), la Trençada (729 m), la Foradada (686 m), els Moletons (669 m) i Roca Roja (500 m).

La zona de la vall compresa entre la serra de Montsià i la de Godall, coneguda com la foia, s'estén des del nord de la unitat cap al sud-oest i inclou els nuclis urbans de Freginals i Ulldecona. Les foies són concavitats o depressions que generalment coincideixen amb una conca d'erosió allargada i sovint amb una fossa tectònica. La conca de recepció de la foia és d'unes 4.000 ha i, de sempre, especialment a la primavera i durant episodis plujosos, es formen una bona quantitat de petites llacunes, moltes de les quals han estat posteriorment reconvertides en basses.

En la configuració d'aquesta complicada geomorfologia la hidrografia ha tingut un paper principal. Aquest territori integra tres de les quatre conques hidrogràfiques presents a les Terres de l'Ebre: la conca de l'Ebre, la del riu de la Sénia i la conca de les rieres de la

Bassa de Montsià, a la perifèria d'Ulldecona. Al fons es pot veure la silueta del castell d'Ulldecona. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

serra de Montsià, la qual és característica només d'aquesta unitat. El territori està solcat per barrancs que, en funció del lloc de naixement, desguassen a una conca o a una altra. La major part dels barrancs que neixen a la serra de Godall corresponen a la conca de l'Ebre, excepte els que tenen les capçaleres al sud, a la serra Grossa, que aporten les aigües al riu de la Sénia.

En canvi, a la serra de Montsià la xarxa hidrogràfica està configurada pels barrancs del vessant oriental, que pertanyen a la conca de les rieres de la serra de Montsià, i desemboquen directament al mar. En destaca el de Sant Jaume. Els barrancs del vessant nord-occidental formen part de la conca de l'Ebre, i el més important és el de Marcel·lina. Finalment, els barrancs del vessant sud-occidental pertanyen a la conca del riu de la Sénia, el més rellevant dels quals, quant a superfície recorreguda, és el de la Bassa Blanca.

El riu de la Sénia recorre el sud de la unitat resseguint el límit entre Catalunya i la Comunitat Valenciana, i desemboca un cop passat el municipi d'Alcanar.

A les serres de Montsià-Godall el clima és mediterrani subàrid a la part més meridional, on la temperatura mitjana és de 17 °C i la humitat relativa es troba a l'entorn del 75-80%. A mesura que es guanya altura, el clima passa a ser mediterrani de baixa muntanya marítima (sec subhúmit) i la humitat relativa disminueix lleugerament fins al 68%. La temperatura mitjana a les parts més elevades de la serra de Montsià se situa entre els 14 i els 15 °C i, a la serra de Godall, entre els 15 i els 16 °C.

A la zona de la serra de Montsià les glaçades es poden donar excepcionalment entre novembre i abril. Al vessant marítim d'aquesta serra acostuma a ser freqüent la formació de boires i al vessant continental (la foia) són típiques les boires matinals de tardor i hivern causades per la inversió tèrmica.

Els màxims pluviomètrics s'enregistren en els mesos de primavera i tardor.

Pel que fa al règim eòlic, a la part adjacent al litoral els vents dominants són els de direcció nord-oest, tot i que també hi són freqüents els de component nord-est (gregal) i est (llevant). En canvi, a la serra de Montsià, la màxima de freqüències enregistrada correspon al xaloc (sud-est) de caràcter marcadament estival, seguit dels del quadrant nord i nord-oest, que acostumen a donar-se entre novembre i març, i dels de llevant, que, tot i no ser tan freqüents resulten rellevants perquè impliquen unes condicions favorables per a les precipitacions.

El substrat geològic junt amb la xarxa hidrogràfica i el clima són els factors naturals que determinen la vegetació de l'espai. Tant a la serra de Montsià com a la de Godall, així com a la serreta de Freginals i el Montsianell, es troben cobertes per màquia de garric i margalló (*Quercus-Lentiscetum*). Aquesta vegetació cobreix aproximadament el 44% del territori. Tanmateix, a la serra de Godall, a la mola de la Torre i a la mola de Godall, es localitzen petites comunitats de màquies amb barreja de carrasca (*Quercus ilex* subsp. *rotundifolia*) i roures de fulla petita (*Quercus faginea*), mentre que a la serra de Montsià hi ha, d'una banda, petits claps que es troben arbrats amb

pins blancs (*Pinus halepensis*) i, d'altra banda, boscos o màquies d'alzines o de carrasques (*Quercus ilex*) ubicades en l'àrea de Mata-redona, entre d'altres.

Evolució històrica del paisatge

Els primers testimonis de la presència humana es remunten al paleolític, a través de les pintures rupestres, on es manifesten les creences relacionades amb la cacera de les espècies d'animals pròpies de la zona. De l'epipaleolític hi ha destacades representacions ubicades a la serra de Godall.

Els ibers també deixaren testimoni en aquest paisatge, en el qual s'han descobert assentaments preibèrics i ibèrics com els de Sant Jaume-Mas d'en Serrà, els del castell d'Ulldecona i els de la Ferradura, entre d'altres. Així mateix, també s'ha descobert el poblat ibèric de la Moleta del Remei, que és un punt de referència de l'arqueologia ibèrica. Durant el segle v aC continuaria l'expansió agrícola i sembla clar que es produí un increment notable de la producció segetal. Al poblat de la Moleta del Remei s'han identificat diferents tipus de conreu com les granes de figa (*Ficus carica*) i de vinya (*Vitis vinifera*), així com de cereals i llegums.

La tribu ibèrica d'aquestes terres era la dels ilerconvans, que vivien en poblats fortificats dalt dels turons visiblement connectats entre ells i enllaçats amb els poblaments del vessant marítim per senders. La distribució territorial d'aquests poblaments pressuposa una xarxa d'assentaments que controlaven les rutes principals de la zona.

La romanització va comportar l'establiment d'un nou patró de poblament. Es van abandonar els assentaments aturonats i s'establiren colons de fora de l'entorn, cosa que va propiciar una major ocupació del territori. Es desenvoluparen algunes vil·les (conjunt d'edificacions enmig d'una explotació agrícola i ramadera), com la de la Torreta, al bell mig de la foia; la de les Ventalles, i les dues que s'han identificat a Alcanar. Amb la caiguda de l'Imperi romà l'economia tornà a ser de subsistència i centrada en la ramaderia i en els recursos naturals dels boscos.

Durant l'època de presència islàmica es fixaren bastions com el del castell d'Ulldecona i es transmeté un degoteig de noves formes culturals en l'aprofitament de l'aigua: sènies, canals, séquies i assuts. Aquest llegat de l'època andalusí el trobem disseminat per tot el paisatge, però té molta rellevància a la foia d'Ulldecona. Un altre llegat d'aquesta època és la Via Augusta costanera, que seguia l'actual corredor de la Mediterrània (N-340). D'aquesta època també prové l'origen de la ciutat de Sant Carles de la Ràpita, que fou un indret de peregrinació i de culte islàmic.

Entre els segles XIII i XV, corresponents a l'estil gòtic, es varen construir gairebé totes les esglésies i l'emblemàtic castell d'Ulldecona. És una època en què arribaren nous pobladors procedents de les terres lleidatanes i es construïren nous pobles com el de Freginals.

D'altra banda, pel que respecta al medi natural, el 1344 es regula la possibilitat de poder abeurar el bestiar i es prohibeix assecar les

basses de la foia, en aquell temps anomenat toll de Solsó. Aquest fet fa pensar en l'existència d'una gran llacuna al bell mig de la foia. Així mateix, durant els segles ^{xiv} i ^{xv} a la serra de Montsià s'aprofitava la carrasca, tal com esmenta el llibre de Claveria de Tortosa (Lloret i Marí, 1998).

Durant l'ocupació templera s'expandí la vinya i els oliverars, d'implantació segurament ibera, afavorida pels romans i multiplicada pels àrabs. El seu gran darrer impuls arribaria al segle ^{xviii}.

Posteriorment, fins a arribar al segle ^{xix}, es va fortificar el litoral amb torres de defensa i es varen anar desenvolupant els nuclis més d'interior, els quals tenien més recursos i estaven sotmesos a menys perill que els nuclis del litoral. Així mateix, en aquesta època també es desenvoluparen els masos a la serra de Montsià, els molins al riu de la Sénia (de les Canals, de l'Arbolí, del Cilindro, de l'Olivar i Nou), els quals es pressuposen com a fariners, i els grans projectes il·lustrats, com el de Carles III.

El segle ^{xix} també va deixar una dada molt significativa pel que respecta a la composició dels boscos a la serra de Montsià: la vegetació estava formada per brolles i garrigues als termes d'Alcanar, Ulldecona i Freginals, i per carrasques i roures als d'Amposta i la Ràpita.

Fins a mitjan segle ^{xx} es produí una clara expansió i transformació de l'espai agrícola i un abandonament del forestal. L'agricultura se

sustentava principalment de garrofers, cereals, vinya, olivera i horta, localitzada principalment a l'àrea d'influència del riu de la Sénia, als municipis d'Alcanar i Ulldecona. D'altra banda, l'estructura paisatgística rural prendria la forma actual, caracteritzada per grans marjades de pedra seca, als pendents de les serres, i d'aixoplucs i de barraques, a les planes.

A partir de la segona meitat del segle ^{xx} el despoblament rural va implicar un canvi en aquesta situació i tots els conreus de secà van minvar la superfície ocupada i alguns, fins i tot, van desaparèixer d'una manera pràcticament definitiva, com és el cas de la vinya i el cereal. Així mateix, les oliveres també van iniciar una lenta disminució. Inversament, els conreus de regadiu, els fruiters i les hortes, afavorits d'una banda pel pantà d'Ulldecona (1967) i, de l'altra, pel desenvolupament de nous pous, s'incrementaren. Des dels anys seixanta fins a la actualitat, la plantació de cítrics ha transformat radicalment el litoral d'Alcanar i els vessants continentals de la serra de Montsià. Els camps d'oliveres i garrofers encara són presents als termes municipals d'Ulldecona, Freginals i Sant Carles de la Ràpita.

El fet que durant la segona meitat de segle ^{xx} hi hagi hagut aquestes transformacions socioeconòmiques, junt amb el gran desenvolupament turístic del litoral, ha donat com a resultat un gran diferencial de creixement d'Ulldecona, Alcanar i Sant Carles de la Ràpita, que han tingut un creixement fort, respecte de Freginals i Godall, que han romàs pràcticament estables.

El nucli de Sant Carles de la Ràpita l'any 1953 encara mantenia uns límits clars entre l'espai urbà i els espais agrícoles, majoritàriament de secà, del seu entorn. ICC, Fons Cuyàs

Organització i dinàmica actual del paisatge

Tot i albergar dues serres, la presència de nuclis urbans és notable. Els més importants són: Sant Carles de la Ràpita, Alcanar i Ulldecona, que sumen el 50% de la població de la comarca de Montsià. Amb menys població també trobem Godall i Freginals. La presència humana condiona el paisatge en tota la unitat però principalment al litoral, que és on hi ha més espai construït.

El sòl agrícola es distribueix principalment per zones baixes amb pendents inferiors al 30% de l'àrea entre el litoral i la serra de Montsià, l'àrea de la foia d'Ulldecona i l'àrea continental de la serra de Godall. L'estructura paisatgística principal és de bancals limitats per murs de pedra seca i parcel·les de mida molt petita, les quals augmenten a mesura que s'endinsen cap a la serra de Montsià.

A la plana localitzada entre la serra de Godall i la de Montsià les aigües continentals prenen importància. La morfologia del terreny constitueix entre les dues serralades una conca endorreica que afavoreix l'estancament de les aigües. Així la plana la trobem coberta pels dos tipus de fruiterars: els de regadiu i els de secà. Els fruiterars de regadiu s'ubiquen bàsicament a l'extrem occidental de l'autopista AP-7, que travessa aquesta plana, i corresponen, principalment, a conreus de pomeres, presseguers i pereres. Els de secà són oliverars, ametllers i garrofers, i es troben a l'est de l'autopista.

Finalment, al llarg de la plana d'Alcanar, a la zona més meridional de la unitat i a l'entorn de Freginals, s'estenen els conreus de cítrics.

La disposició agrícola general és, majoritàriament, d'oliveres, de conreus de regadiu de fruita dolça, d'horta al voltants dels municipis, de fruïters de secà, majoritàriament d'ametllers, i de cítrics. Aquests últims s'expandeixen per tot el litoral i per les parts baixes de la serra de Montsià. Els conreus de cereals per a farratges també són prou rellevants en aquesta zona i es troben ubicats al llarg de la plana de la foia d'Ulldecona.

La relació amb la intensificació del conreu té a veure amb el Pla de regadius de la Generalitat de Catalunya, que, en aquesta zona, ha posat en funcionament el nou regadiu de Freginals, amb 356 ha de superfície de reg de suport. Durant els darrers anys els conreus d'oliveres han anat retrocedint a favor del cultiu dels cítrics de regadiu. En suma, el reg apareix com un element clarament modificador del paisatge: allí on és possible regar, el tipus de conreu va canviant en funció de les demandes del mercat.

Així doncs, la dinàmica actual del paisatge d'aquesta unitat està determinada, d'una banda, per l'evolució de les activitats agràries i, de l'altra, per la del sector immobiliari, molt present a la costa. Cal destacar el procés d'abandonament dels camps de cultiu sobretot en les zones amb més pendent, especialment a la part occidental de la serra de Montsià. Aquest abandonament porta associat no només un augment del risc d'incendi sinó també altres riscos com la degradació d'elements configuratius del paisatge, com ara els masos, els marges i la resta de construccions de pedra seca.

Tant la serra de Montsià com la de Godall tenen un marcat caràcter forestal amb brolles, garrigars, bosquets d'alzines, pinedes de pi blanc i roquissars. La distribució d'aquesta vegetació és en zones mitges, de muntanya i en pendents superiors al 8%. Algunes d'aquestes zones durant els darrers anys han estat rompudes per plantar-hi cítric. L'activitat forestal de caràcter productiu s'ha desplaçat des de la serra de Montsià a la foia, on existeix una petita producció de fusta d'espècies de creixement ràpid.

Per altra banda, la façana marítima amb els nuclis urbans de Sant Carles de la Ràpita, Alcanar Platja i les Cases d'Alcanar ha tingut un creixement turístic important des de la segona meitat del segle xx fins a l'actualitat. És remarcable l'ampliació de les urbanitzacions d'Alcanar Platja; en trenta-cinc anys s'hi han construït uns vuit-cents edificis.

Alcanar Platja apareix als anys seixanta, amb la resta d'urbanitzacions, i actualment s'estan desenvolupant promocions modernes de cases aparellades i plurifamiliars.

A Ulldecona i Alcanar la situació és diferent, ja que s'han desenvolupat gràcies al sector primari i secundari. Conseqüentment, la morfologia i la tipologia d'edificació d'ambdós nuclis segueix una estructura similar. Freginals i Godall, en canvi, no han patit canvis importants pel que fa a l'estructura urbana. Ambdós nuclis tenen una estructura irregular al centre i ortogonal als eixamples.

Un altre aspecte, gens menyspreable, és el de les activitats extractives a cel obert, que es troben tant a la serra de Montsià com a la serra de Godall. L'estructura geològica de les dues serres ha afavorit la implantació d'indústries d'extracció de pedra i d'àrids que generen un elevat impacte visual per la desaparició de la coberta vegetal i la modificació de la topografia del terreny.

L'aparició de nou sòl industrial és una realitat present en tots els municipis de la unitat. Així, per exemple, el municipi d'Ulldecona ha creat 18,4 ha de sòl industrial en els darrers anys i en té programades 18,7 més. El mateix ocorre als municipis de costa: Alcanar i la Ràpita. Aquest augment al voltant de l'N-340 i en espais pròxims

Àrees industrials a la perifèria del nucli d'Ulldecona. Observatori del Paisatge

a nuclis urbans, com el Ulledecona, ha implicat la pèrdua d'alguns espais agrícoles.

El territori ha estat durant els segles XIX i XX objecte de la construcció de grans infraestructures de comunicació, des de la línia de ferrocarril Barcelona-València fins al nou traçat de la mateixa via que es va fer a les darreries del segle XX. Pel que fa a l'N-340, transcorre paral·lela a la línia de costa i actualment se'n planteja el canvi de traçat. L'AP-7, construïda durant la segona meitat del segle XX, circula paral·lela a la via fèrria i pel bell mig de la unitat just entre la serra de Godall i la de Montsià. D'altra banda, hi ha les diferents carreteres, com l'antiga carretera nacional, que uneix els pobles de l'interior de la unitat entre Ulledecona i Santa Bàrbara.

Expressió artística del paisatge

En aquest paisatge, hi ha elements patrimonials, com les ermites, que han estat reproduïts o interpretats. També hi ha artistes locals que han reproduït o escrit sobre els paisatges d'aquest territori.

Com a obra narrativa més recent cal mencionar *La ciutat invisible*, d'Emili Rosales (2005). En aquesta obra es combinen dues realitats, el transvasament de l'Ebre, de fons, i l'època de Carles III, en la qual el monarca projecta una gran ciutat a imatge de Sant Petersburg. Hi ha indicis d'aquesta "ciutat ideal", com la gran plaça de Sant Carles i la seva església neoclàssica.

536

Sebastià Juan Arbó, a la seva obra *Terres de l'Ebre* (1932), fa una descripció d'un dels indrets més valorats per la població de la zona, la font d'en Burgà:

"[...] i tots pensaven en la fresca obaga d'En Burgà, en l'erba blana que l'encatifava i, sobretot, en les fonts que hi brollaven i en la remor de l'aigua fresca precipitant-se entre les roques. La primera verdor tendra de les plantes va anunciar-los-en la proximitat, i s'apressaren amb més delit. Aparegué el racó frondós, poblat d'alzines i de freixes i d'una gran abundància de plantes aquàtiques. Perceberen el soroll de les aigües i, oblidats de la fatiga, s'hi llançaren corrents. Allí es trobaven les basses de pedra, els set receptables sempre sobreixents de l'aigua transparent, que es vessava i lliscava muntanya avall en minsos rierols." (Juan, 2002: p. 251)

També cal destacar Trinitari Fabregat, escriptor d'Alcanar, que en la seva obra més destacada, *Jardins ignorats* (1965), descriu el paisatge rural del municipi d'Alcanar fa aproximadament mig segle:

"Si la panoràmica era incomparable, la vegetació, pels seus contrastos, no ofería pas menys interès. De la immensitat de les terres seques, garrofer i olivera, es passava, sense transició, a les terres de verdura del litoral. D'Alcanar a la mar s'estenien, com un mantell verd, les terres de regadiu salpicades d'innombrables casetes blanques. Eren els prats, servitud i riquesa d'Alcanar. Cultura intensiva i, per consegüent, terra parcel·lada. Els quadres de tarongers alternaven amb els bancals de fesols, de panís, de pebrots... Set-cents pous que anaven a buscar l'aigua al nivell del mar, irrigaven

El nucli de Godall es troba a l'interior de la serra homònima. Observatori del Paisatge

aquestes terres sempre assedegades: era la servitud dels cana-reus." (Fabregat, 1998: p. 71-73)

Pel que respecta a la representació pictòrica destaquen les obres de Narcís Galià Adell (Tortosa, 1925) on l'autor representa paisatges i elements del patrimoni construït. A les seves obres s'hi observa la costa i el mar, així com representacions de l'ermita de la Pietat d'Ulledecona o de l'ermita del Remei.

Valors en el paisatge

El litoral de la comarca del Montsià, junt amb les serres que el precedeixen i la foia, al mig d'aquestes dues serres, constitueixen un paisatge complex amb valors destacables. Són indrets habitats des de fa milers d'anys, que han patit moltes transformacions agrícoles. La costa té indrets que conserven una estètica agradable.

Les zones més humanitzades, la costa i la foia, queden limitades per les serres de Montsià-Godall, que formen un conjunt amb una fesomia que caracteritza el territori. Les serres s'han cultivat fins a on els pendents ho han permès, de tal manera que encara conserven molts espais naturals.

En aquesta unitat hi ha molts espais que presenten valors naturals i ecològics. Així, al sud de la unitat, fent de partió amb la Comunitat Valenciana, es localitza la desembocadura del riu de la Sénia, que forma una clàssica llacuna de rambla que abasta 3,1 ha de superfície. Hi destaca l'elevat grau de conservació de la vegetació típica de ribera, amb una frondositat de canyissar difícilment observable en altres zones del territori. D'altra banda, entre la serra de Montsià i la de Godall, hi distingim les basses de la foia d'Ulledecona, un conjunt de basses tant d'origen natural com artificial amb una extensió conjunta de 3,2 ha. Les més importants són les següents: la bassa de la Llacuna, la de l'Ermita, la del Montsià i la de les Ventalles. Aquestes basses són dels pocs punts d'aquest espai on hi ha una làmina d'aigua més o menys permanent i on s'abeuren

ocells i mamífers. A més d'una diversa flora aquàtica, en aquestes basses hi ha tortuguetes (*Triops cancrivorus*) i ofegabous (*Pleurodeles waltl*).

La foia en conjunt i, especialment, les seves basses, com a elements puntuals, es consideren un veritable connector ecològic entre les dues serres.

En aquesta unitat també hi trobem altres espais reconeguts pel Pla d'espais d'interès Natural (PEIN). Aquests són: l'EIN Serra de Montsià (5.276,5 ha), l'EIN Serra de Godall (1.587,2 ha) i, finalment, una petita porció de l'EIN Secans del Montsià, concretament 116,5 ha. Des del vessant occidental de la serra de Godall, on nidifica l'esparver cendrós (*Circus pygargus*), fins a l'extrem oriental, la quantitat d'ocells que s'hi observa és important.

Pel que respecta als elements naturals singulars, a les falces del vessant occidental de la serra de Godall, i dintre del municipi d'Ulldecona, hi trobem un conjunt d'oliveres mil·lenàries, d'entre les quals destaquen la Farga de l'Arion I i II, dues oliveres declarades monumentals per la Generalitat de Catalunya, de l'espècie *Olea europaea* var. *europaea*.

La serra de Montsià té una elevada rellevància com a registre geològic a causa dels processos sedimentaris, fàcies i roques sedimentàries que la formen, els registres bioestratigràfics i cronoestratigràfics que presenten els seus sediments i els processos exògens i tectònics que hi han tingut lloc. En general es caracteritza per la presència de vessants abruptes que configuren cingles i espadats, localitzats bàsicament al vessant marítim. D'altra banda cal destacar les formacions geomorfològiques resultat de l'acció dels processos càrstics, com són els avencs i les coves o les dolines. Així, l'elevat valor científic i paisatgístic de la zona en justifica la inclusió en el catàleg del patrimoni geològic. Dins d'aquesta unitat trobem la geozona Montsià-Mata-redona, inclosa en l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya.

Per preservar i gestionar tots aquests espais naturals, l'any 2010 es va crear el Consorci dels Espais Naturals de la Comarca del Montsià (CENAM), una entitat consorciada entre els ajuntaments d'Alcanar, Amposta, Freginals, Godall, la Galera, la Sénia, Mas

Sector del litoral al sud de les Cases d'Alcanar, caracteritzat per penya-segats de poca alçària. Al fons es pot observar el perfil emblemàtic de la serra de Montsià. Observatori del Paisatge

de Barberans, Masdenverge, Ulldecona, el Consell Comarcal del Montsià, el Consorci del Museu de les Terres de l'Ebre i el Consorci de Serveis Agroambientals de les Comarques del Baix Ebre i Montsià (CODE).

L'àmbit d'actuació del Consorci inclou principalment dues tipologies d'espais: els espais naturals de la comarca del Montsià inclosos al Pla d'espais d'interès natural (PEIN) i també aquells espais perifèrics que actuen com a corredors o connectors, com el riu de la Sénia o la foia d'Ulldecona o el sistema de camins ramaders.

Com a gran part del territori ebrenc, els valors històrics més rellevants des del punt de vista paisatgístic són el conjunt de torres de defensa dels períodes andalusí i feudal, i els castells. Com que la serra de Montsià es troba tan pròxima a la línia de mar, són moltes les torres que es van construir per tal de vigilar els possibles atacs provinents de la costa. Així, al terme d'Alcanar i al de Sant Carles de la Ràpita encara són visibles les torres següents: torre d'en Morralla; torre del Moro I, II, III; torre d'en Calvo o d'en Jimeno; torre del carrer Nou, i torre de la Guardiola. Tot i no ser referents visuals tan destacats, també cal anomenar les torres següents: torre de Sant Jordi, torre del Codonyol, torre de Camín, torre de Burgar, torre de Sant Pere i Sant Felip i torre del Montsià.

Un altre dels elements rellevants pel seu valor històric és el castell d'Ulldecona, actiu entre els segles IX i XVII. S'hi observa una torre rodona, una altra de quadrada i una església. Recentment ha estat rehabilitat i condicionat per tal de rebre visites guiades. També a Ulldecona hi trobem la casa de la Comanda (segles XIV-XV), la qual conserva vestigis gòtics a la façana. Molts d'aquests elements són béns culturals d'interès nacional (BCIN). Al nucli urbà de Sant Carles de la Ràpita destaca l'església nova. Aquest edifici data del segle XVIII i amb una arquitectura equilibrada i discreta conserva una estètica neoclàssica. És rellevant la seva ubicació cara al mar, presidida per una avinguda lluminosa i enjardinada que condueix al passeig marítim i a les platges.

Les serres de Montsià-Godall destaquen, en l'àmbit històric, pels elements rupestres reconeguts culturalment. Aquests elements van ser inscrits com a patrimoni mundial l'any 1998 i formen part de l'art rupestre de l'arc mediterrani, en aquest cas, de la península Ibèrica. Aquests llocs descriuen el mode de vida de l'època d'una manera gràfica en forma de pintures úniques pel seu estil i subjecte. Aquestes pintures, junt amb l'entorn, aporten un elevat valor històric del paisatge. Hi ha les de l'abric de les Ermites i les de les Esquarterades, a Ulldecona, i el de les Llibreres i els Masets, a Freginals.

Aquest territori també és ple de restes arqueològiques del període iber que s'ubiquen en zones altes, amb bona visibilitat, per motius de control i defensa. S'han trobat restes a la Moleta del Remei (final del segle VII aC), a Alcanar; a Sant Jaume-Mas d'en Serrà (segles VII-VI aC), també a Alcanar; al castell d'Ulldecona (segle VI aC), i a les Ventalles (segle VI aC), entre d'altres.

A l'extrem oriental de la unitat hi trobem vestigis de la Via Augusta en el tram que transcorre entre Sant Joan del Pas i la Miliana.

En l'àmbit rural, apareixen masos en diferents estats de conservació. Es pot destacar el mas de Bocanegra, del 1923, el de Mataredona, el de Carrasca i el d'en Miralles.

Cal destacar també les construccions de pedra seca. Aquestes construccions es troben en moltes zones de les Terres de l'Ebre, en concret, en el 65% del territori, però és en aquesta unitat i, en concret a les falces de les serres de Godall i de Montsià, on destaquen per la gran quantitat de tipologies constructives (barragues, cocons, marges, aljubs, casetes, etc.) i el bon estat de conservació que presenten. Un exemple de barraca (element de pedra seca que servia de refugi) és la de Quicolis.

També hi ha una complexa xarxa de reg formada per la séquia Mare i la séquia d'Ulldecona, i a la zona d'Aubelló hi ha un important conjunt de sínies, tant en nombre com en qualitat.

A part del patrimoni construït la unitat també presenta un patrimoni natural important. Les oliveres singulars o monumentals també han tingut un pes en la història. Actualment són poques les formacions vegetals que es puguin considerar històriques, tot i això, a la serra de Montsià hi ha el bosc del Burgar, amb la seva font amb el mateix nom i un alzinar que destaca per ser el més meridional de Catalunya.

La serra de Montsià té un interès històric en representar una zona de pastures d'estiu.

538

Entre els valors religiosos cal destacar cinc ermites. Al terme municipal d'Alcanar hi trobem l'ermita del Remei, ubicada al nord del nucli urbà, just a la moleta del Remei. El terme d'Ulldecona n'alberga tres: al vessant est de la serra de Godall, l'ermita la Pietat; al mateix nucli urbà, l'ermita de Lorito; i la tercera, just al costat del castell d'Ulldecona. Finalment, la darrera ermita present en aquesta unitat forma part d'Amposta i és la de la Mare de Déu del Montsià, ubicada a les falces de la muntanya de Montsià.

Finca d'oliveres amb construccions de pedra seca. Observatori del Paisatge

La gran varietat paisatgística de la unitat ha portat que sigui molt valorada pel seu simbolisme i identitat. Les ermites d'Ulldecona i les d'Alcanar, junt amb les festes quinquennals relacionades amb les verges de cada ermita, són molt apreciades per la població. El conjunt d'oliveres singulars i monumentals de la finca de l'Arion i els entorns del nucli urbà de Godall, per l'arquitectura rural de pedra seca, gaudeixen d'un gran reconeixement popular.

Igualment són simbòlics els conreus d'olivera que s'estenen pels vessants, interior i marítim, de la serra de Montsià.

La serra de Montsià, a més, és considerada una muntanya simbòlica, així com els seus perfils.

Aquest paisatge ple d'elements singulars i conjunts tant naturals com històrics té un elevat nombre de valors socials reconeguts, principalment, per la gent del territori. A més, presenta un ampli ventall de possibilitats afavorit per una topografia molt variada i pel fet de ser un espai relativament petit on l'accés a la natura és fàcil i molt divers. Com a conseqüència, hi ha moltes rutes conegudes per practicar senderisme, cicloturisme i escalada, i també es desenvolupen activitats d'educació ambiental o universitària.

La unitat presenta una densitat elevada d'àrees de lleure i interpretatives. Hi ha sis àrees de lleure inventariades, d'entre les quals cal destacar la de l'ermita del Remei, a Alcanar; la de l'ermita de la Pietat, a Ulldecona, i l'Àrea de Medi Ambient, a Godall. D'altra banda, els darrers anys s'han creat cinc àrees interpretatives a la serra de Montsià, una àrea per a cada municipi. En cada una s'interpreten diferents elements del territori. Així, en el cas de la Ràpita és el bosc del Burgar; a Amposta, la Vall Llòbrega; a Freginals, la barraca de pedra seca de Quicolis; a Ulldecona, el Mas de Comú, i a Alcanar, l'anomenat Sant Jaume-Mas d'en Serrà. Tots aquests espais inclouen molts dels valors ecològics i històrics explicats anteriorment.

L'àmbit costaner presenta una oferta diferent. És un espai més conegut per gent de fora el territori, que ve a fer turisme lligat al mar. Sant Carles de la Ràpita destaca per tenir un gran nombre d'amarradors esportius al port, la qual cosa permet l'esbarjo des de la navegació.

Com a valors productius, els conreus, per extensió, són els grans modeladors del paisatge de les serres de Montsià-Godall. La foia i la plana litoral han estat testimonis al llarg de la història dels canvis de cultiu per tal de poder extreure el màxim rendiment en cada moment. Actualment, i com a conseqüència de la introducció del reg, el paisatge agrícola dominant és el dels cítrics, a la zona d'Alcanar, i les oliveres, a les falces de les serres.

Per acabar, pel que fa a valors estètics, la unitat té molts indrets i elements amb un elevat contingut natural, històric, i simbòlic i identitari que conserven una estètica valorada per la població. Aquests s'agrupen en els elements configuratius del paisatge, com el monoconreu de cítrics a Alcanar, el de l'olivera a les falces occidentals de les dues serres, els conreus mixtos de fruita dolça i conreu de secà, i el perfil emblemàtic de la serra de Montsià. També es pot assenyalar alguna singularitat estètica, com la foia d'Ulldecona i

els cítrics dels Prats d'Alcanar com a llocs amb una harmonia remarcable. La unitat té tota una sèrie de formes geològiques que li proporcionen una bellesa intrínseca. Altres elements o conjunts d'elements considerats per la gent com a llocs agradables i on poder gaudir del paisatge són les ermites i els seus entorns.

Com a llocs emblemàtics d'àmbit urbà cal destacar els dos nuclis de costa: les Cases d'Alcanar i Sant Carles de la Ràpita. Aquests dos nuclis pesquers conserven encara les típiques característiques de poble de costa. A l'interior, té una rellevància important el nucli urbà de Freginals, ubicat a dalt d'un turó, que ha mantingut l'estructura i l'aspecte de nucli rural compacte.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El relleu de la unitat serres de Montsià-Godall té una estructura que fa difícil la contemplació en la seva totalitat; això és causat per la presència de muntanyes que en fraccionen la visió.

Seguint la divisió en quatre sectors esmentada anteriorment —la franja costanera, la serra de Montsià, la foia d'Ulldecona i la serra de Godall—, els principals miradors seleccionats permeten la visió diferenciada de cada un d'aquests sectors.

Per contemplar el sector costaner destaca, per la facilitat d'accés, el mirador del Sagrat Cor. Aquest mirador, molt proper al nucli urbà de Sant Carles de la Ràpita, permet observar amb molt detall l'hemidelta dret de l'Ebre i molt especialment la badia dels Alfacs,

delimitada per la punta de la Banya. En direcció sud, cal destacar les vistes de la línia costanera fins a les Cases d'Alcanar. Un altre conjunt visible des del Sagrat Cor són les vistes del vessant sud de la serra de Montsià, que en aquest sector presenta una gran verticalitat. En destaca la combinació horitzontal de colors i textures fruit de l'alternança entre la roca calcària i la vegetació espontània dels vessants.

Els contraforts meridionals de la serra de Montsià i l'extrem sud de la costa d'Alcanar es poden contemplar des del mirador de l'ermita del Remei. Situat a 210 m sobre el nivell del mar, aquest mirador ofereix unes vistes excel·lents sobre els contraforts occidentals de la serra de Montsià i els seus vessants costaners, així com dels camps de cítrics del terme d'Alcanar, pràcticament a tocar de la costa, anomenats localment els prats.

La foia d'Ulldecona, la serra de Godall i els vessants septentrionals de la serra de Montsià són observables des dels miradors del castell d'Ulldecona i l'ermita de la Pietat. Els dos miradors estan emplaçats a una altitud superior als 200 m. El castell d'Ulldecona és un bon lloc per observar la foia, especialment el vessant en direcció al riu de la Sénia, però també cal esmentar les vistes que ofereix sobre el nucli urbà d'Ulldecona. L'ermita de la Pietat està situada en el cingle de la serra de Godall i és un altre mirador excel·lent sobre el conjunt de la foia, amb l'alternança de conreus de secà característica i la presència de la serra de Montsià com a escenari de fons.

Les principals rutes motoritzades per observar la unitat serres de Montsià-Godall són la carretera N-340 entre Alcanar i Sant Carles

El sector litoral sud d'aquest paisatge està caracteritzat pels conreus de cítrics estructurats en parcel·les associades a un habitatge anomenades prats. ICC

de la Ràpita, que permet recórrer el sector costaner de la unitat i els vessants marítims de la serra de Montsià, i la carretera T-331 des d'Ulldecona fins al turó dels Masets, que travessa longitudinalment la foia d'Ulldecona i permet observar els conreus de secà en contrast amb el cingle de la serra de Godall i el vessant septentrional de la serra de Montsià.

Els itineraris no motoritzats més destacats que permeten una visió detallada dels elements que formen el paisatge de la unitat serres de Montsià-Godall són el sender de gran recorregut 92 (GR-92) i la Via Augusta.

El GR-92 travessa les serres de Montsià-Godall, té una longitud aproximada de vint quilòmetres i és un itinerari molt indicat per copsar la gran diversitat de paisatges i d'estructures territorials d'aquest sector de les Terres de l'Ebre. El traçat, tot ell senyalitzat, travessa dos dels conjunts més característics de la unitat: la foia d'Ulldecona i la serra de Montsià. A la seva vora s'hi poden trobar alguns dels valors més representatius dels paisatges de la unitat.

El primer tram del GR-92 s'inicia en el pont de l'Olivar (segle XIII), que creua el riu de la Sénia en direcció a Ulldecona després de passar per l'ermita de Lorito i per la creu de terme d'origen medieval. Fora ja del nucli urbà d'Ulldecona, l'itinerari travessa en diagonal la foia; en aquest tram el camí passa vora de la bassa del Montsià, considerada bé natural d'interès local (BNIL), i el mas de Bocanegra, que és un bon exemple de l'arquitectura rural de la zona. El segon tram transcorre per la serra de Montsià seguint-ne l'eix principal. En l'ascensió a la serra, l'itinerari passa pel mas de Comú i la cova del Gall, bons exemples d'arquitectura rural i d'equipament ramader, respectivament.

Des de la cresta cimera de la serra de Montsià es contempla una de les panoràmiques més espectaculars de les Terres de l'Ebre: amb una visió de 360 °, és poden copsar clarament les muntanyes del Port, la vall de l'Ebre, les serres de Cardó i el Boix, el delta i la mar Mediterrània. Vers ponent, la vista s'estén per la plana castellonenca, a la Comunitat Valenciana.

Prop del cim, situats ja en l'altre vessant, el camí passa per la Foradada, un pont natural amb un fort simbolisme local.

Ja de baixada, en direcció a la part oposada de la serra, el GR-92 travessa un altre indret amb un elevat valor natural com és el bosc del Burgar. Finalment, cal destacar dos elements arquitectònics propers a aquest tram final del sender, la torre del Burgar i la torre de Futxeron, ambdós considerats bé cultural d'interès nacional (BCIN). A partir d'aquí, el sender GR-92 entra en els terrenys plans del delta i pren la direcció nord vers Amposta.

La Via Augusta té un trajecte dins la unitat de setze quilòmetres i permet passar pels seus indrets més emblemàtics. Concretament, és una interessant ruta per conèixer la foia d'Ulldecona i especialment tres zones humides que són considerades BNIL: la bassa de l'Ermida, la bassa de la Llacuna i la bassa de les Ventalles. D'altra banda, la part senyalitzada de la Via Augusta comença al nord d'Ulldecona i ressegueix la base del cingle de la serra de Godall, on, junt amb els abrics neolítics esmentats, permet accedir

a l'ermita de la Pietat. Aquest és un bon punt de vista de la foia d'Ulldecona, des d'on es pot copsar el característic mosaic de conreus mediterranis de la zona (vinya, cereal, olivera). Resseguint el barranc de les Foies, l'itinerari passa pel centre de Freginals, petit poble situat a la base de la serra de Montsià i que conserva bona part de la estructura urbana inicial. Un cop el camí ha passat el mas d'en Flores, la Via Augusta segueix en direcció a Amposta que era, en el seu temps, un dels punts de creuament del riu Ebre.

Altres rutes que travessen parcialment la unitat i que formen part de circuits senyalitzats aptes per a la pràctica de bicicleta de muntanya són: el barranc de la Galera, el camí de Sant Jaume de l'Ebre, la foia riu de la Sénia i el camí de les oliveres mil·lenàries.

Possible evolució del paisatge

L'evolució futura del paisatge agrícola depèn molt de cap a on s'encamini el sector cítricol com a substitut de la olivera. Sembla que si la crisi del sector dels darrers anys no es recupera, hi pot haver un canvi de cultiu, probablement, un retorn cap a l'olivera.

A les zones de muntanya els espais antigament conreats estan majoritàriament abandonats i no s'hi dona cap altre ús agrícola. Això farà que el paisatge evolucioni cap a unes muntanyes amb boscos mediterranis continus, amb el consegüent augment del risc d'incendis.

En relació amb el litoral, el context de crisi actual pot provocar que la previsió de creixement de nuclis urbans, àrees especialitzades i urbanitzacions entre la línia de costa i l'AP-7, no s'acabi desenvolupant. A l'interior destaca el possible creixement del sòl urbanitzable d'Ulldecona.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Procés d'abandonament d'oliverars en parcel·les on el pendent és elevat i la mecanització es fa difícil, amb el consegüent creixement de la massa forestal i l'augment del risc d'incendis, a banda de la desaparició d'elements constructius de pedra seca.
- Territori amb moltes activitats extractives, algunes de molt visibles i pròximes a espais molt freqüentats o nuclis urbans.
- A la franja costanera que va de Sant Carles de la Ràpita a les Cases d'Alcanar gran part de les construccions són de la dècada de 1960 i no gaudeixen d'una estètica uniforme: hi ha construccions de tot tipus, des de cases abandonades fins a xalets amb arquitectura moderna o apartaments.
- Hi ha una ocupació de residències en sòl rústic amb conreu de secà. Normalment, la caseta és rehabilitada però el sòl agrícola de secà no es manté.

Activitat extractiva i fàbrica de ciment al municipi d'Alcanar. També es poden observar la carretera N-340 i les urbanitzacions la Dorada, Playasol i Montecarlo. Departament de Territori i Sostenibilitat

- Algunes infraestructures i, especialment la carretera N-340, han atret la instal·lació d'edificis i magatzems al seu voltant, que no segueixen cap ordre ni criteri estètic.

Amenaces

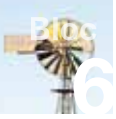
- Augment del sòl industrial fora dels nuclis urbans, lligat a la pèrdua de sòl agrícola. En alguns casos donen una imatge homogènia i estèticament poc rellevant.
- Extracció d'oliveres centenàries ubicades per tota la unitat, amb la pèrdua de patrimoni que això implica.

Fortaleses

- Un medi rural amb conreus de secà i elements de pedra seca molt diversos i amb un bon estat de conservació a les serres de Montsià-Godall.
- Existència d'una xarxa de senders i camins molt àmplia i utilitzada principalment per la població de la zona per anar a treballar a la finca de la muntanya i també per passejar i gaudir del paisatge. Un exemple són tots els senders que es dirigeixen cap

a la Foradada des de Sant Carles de la Ràpita i Ulldecona o crestejant des d'Alcanar.

- Una elevada diversitat paisatgística pel fet d'incloure dues serres en paral·lel a la costa i separades entre elles per un altre medi diferent com és una fossa tectònica.
- La finca de l'Arion: zona amb la major concentració d'oliveres monumentals de les Terres de l'Ebre, que conté dos elements considerats arbres monumentals per la Generalitat de Catalunya. S'ha creat una marca d'oli d'oliva de les mateixes oliveres i una ruta amb bicicleta o a peu per visitar la finca.
- Un patrimoni històric ric, variat i amb gran quantitat d'elements reconeguts des del punt de vista institucional i legal. Hi trobem des de pintures incloses en l'art rupestre de la mediterrània, restes arqueològiques del segle VII aC, conjunts històrics com el castell d'Ulldecona, les torres de defensa i altres elements considerats BCIN. Aquest patrimoni s'està divulgant per part dels respectius municipis, integrant-lo en rutes i recorreguts de caire paisatgístic.
- Una de les dues serres, la serra de Montsià, amb molts d'estudis i plans sobre prevenció d'incendis forestals, plans de gestió

Ermita del Remei d'Alcanar, situada al sector sud de la serra de Montsià. Observatori del Paisatge

542

i plans d'ordenació que afavoreixen el coneixement de les necessitats de l'espai. Serra amb cinc centres d'interpretació dels usos i del patrimoni tant natural com construït existent.

Oportunitats

- Com a valor productiu per a l'espai és indiscutible el que pot aportar el turisme rural. Aquesta zona ja disposa de tradició en el camp del turisme de sol i platja, que s'allotja als nuclis de costa, però la unitat disposa d'un potencial molt més gran per donar servei al turista que demana gaudir d'altres factors ambientals i paisatgístics.
- Existència d'una xarxa de camins ramaders que són elements d'ús públic per gaudir del paisatge. La recuperació d'aquests camins augmentaria la connexió entre espais i, per tant, milloraria les possibilitats del territori per a usos socials.
- Presència de gran quantitat de patrimoni rural (casetes, marges, barraques, receptacles d'aigua) amb un elevat valor històric que poden afavorir els atractius de l'espai si es conserven en bon estat. Això es pot veure potenciat per la divulgació i el coneixement de les característiques d'aquest patrimoni tant a escala local com comarcal, nacional o fins i tot internacional.
- La creació del Consorci dels Espais Naturals de la Comarca del Montsià (CENAM) pot suposar una oportunitat per gestionar integralment tots els espais naturals d'aquest paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 18.1

Unes serres amb valors naturals, estètics i històrics ben conservades i que compaginin les activitats agrícoles, extractives, ramaderes i cinegètiques amb l'ús turístic i de gaudi del paisatge

La unitat serres de Montsià-Godall presenta dues serres calcàries que ocupen gran part de la superfície de la unitat. La serra de Montsià té una orografia abrupta amb espadats i barrancs que li confereixen una inaccessibilitat acusada, caracteritzada pel fort desnivell i per situar-se a les proximitats del mar. La serra de Godall, més petita, té unes característiques geomorfològiques similars.

Aquestes dues serres han de mantenir una certa continuïtat per garantir la biodiversitat del territori. Representen els espais naturals més meridionals i orientals de les Terres de l'Ebre. A més de valors naturals, també alberguen elements d'elevat valor estètic i històric com els marges de pedra seca, l'ermita de la Pietat i el seu entorn,

l'ermita del Remei i el seu entorn, i les pintures rupestres i el castell d'Uldecona, entre d'altres.

criteris

- Garantir l'existència d'uns paisatges naturals que combinin el respecte per l'evolució i la dinàmica naturals amb el manteniment del patrimoni agrícola i històric associat a aquest paisatge.
- Vetllar pel manteniment de les àrees agrícoles de secà que envolten els espais protegits o s'hi troben enclavades.
- Promoure i facilitar les iniciatives voluntàries de conservació de la natura i el paisatge mitjançant, entre d'altres, les agrupacions de defensa forestal (ADF) d'Uldecona i Serra de Montsià, així com les entitats de custòdia del territori.
- Dotar d'un contingut i significació territorial i paisatgística els elements del patrimoni històric vinculats a construccions defensives, religioses i productives.

accions

- Elaborar un pla especial urbanístic d'ordenació del paisatge que tracti els impactes provocats per les activitats extractives, tant de la serra de Godall com de la serra de Montsià.
- Elaborar un pla de valoració del potencial turístic basat en els paisatges naturals de les serres de Montsià-Godall, que n'inclouï els valors històrics, productius, arquitectònics, culturals, etc. Aquest pla hauria de definir rutes i miradors que promoguin el coneixement i gaudi d'aquest paisatge, partint dels itineraris paisatgístics existents i els establerts en el catàleg.
- Elaborar programes d'educació i sensibilització del paisatge associat al patrimoni històric.

OQP 18.2

Un paisatge litoral, tant el natural i agrícola del sector entre Solimar i Selma (los Prats), com l'urbanitzat, gestionat integralment, preservant els espais no urbanitzats, i accessible per a l'ús social i el gaudi

La costa de Sant Carles de la Ràpita i d'Alcanar fins a Alcanar Platja conté diverses urbanitzacions estèticament poc rellevants, amb una uniformitat de les tipologies constructives dels edificis, amb les excepcions dels nuclis antics de Sant Carles de la Ràpita i les Cases d'Alcanar.

A través de l'aprovació del Pla director urbanístic del sistema costaner (PDUSC) l'any 2004 i el PDUSC-2 el 2005, es determinen una sèrie de prescripcions sobre els espais del litoral que no han sofert un procés de transformació urbanística significatiu, és a dir, dels sòls no urbanitzables i urbanitzables no delimitats, així classificats pels plans d'ordenació urbanística municipals, en la part que es trobin inclosos dins de l'àmbit dels PDUSC. Així doncs, en l'àmbit del litoral continental (no deltaic) de les Terres de l'Ebre, el PDUSC va detectar una sèrie d'espais que complirien aquestes característiques:

Alcanar/Sant Carles de la Ràpita
· Serra de Mar

Alcanar

- Montsià Mar
- La Martinenca
- Solimar
- Fàbrica de ciment
- Corredor nord
- Corredor sud
- La Fonda
- Granja de Grau
- La Punta
- Camí de Virol
- Lo Mas d'en Galos sud
- Camí de Bequera
- El Marjal
- Platja del Camaril nord
- Platja del Camaril
- Riu de la Sénia

criteris

- Conservar els espais naturals i agrícoles, tant si urbanísticament estan classificats com a no urbanitzables com si són urbanitzables.
- Gestionar els paisatges litorals d'una elevada qualitat paisatgística:
 - Alcanar/Sant Carles de la Ràpita: Serra de Mar.
 - Alcanar: Montsià Mar, la Martinenca, Solimar, Fàbrica de ciment, Corredor nord, Corredor sud, la Fonda, Granja de Grau, la Punta, camí de Virol, lo Mas d'en Galos sud, camí de Bequera, el Marjal, platja del Camaril nord, platja del Camaril i riu de la Sénia.
- Promocionar la qualitat del paisatge litoral del Montsià a través d'unes façanes marítimes endreçades i harmòniques, i, allà on escaigui, restaurar i conservar els elements arquitectònics i naturals.

accions

- Estudiar la possibilitat de revertir cap a sòl no urbanitzable l'únic espai del litoral del Montsià que, tot i haver estat classificat com a urbanitzable fa molts anys, a dia d'avui no ha estat urbanitzat. Aquest espai s'ubica a Alcanar, al sector entre Solimar i Selma. D'aquesta manera s'aconseguiria una millora dels objectius del PDUSC.
- Regular la façana urbana dels nuclis costaners, atès el valor identitari i característic que posseeixen. Aquesta regulació hauria d'incloure un inventari dels elements arquitectònics caracte-

ristics (fars, llotges, etc.) a més d'una proposta de regulació de les tipologies, volums o colors, que els POUM haurien d'anar incorporant.

- Promoure la redacció dels plans especials urbanístics d'ordenació del paisatge dels espais portuaris del litoral del Montsià, en concret, de Sant Carles de la Ràpita i de les Cases d'Alcanar, que n'assegurin la integració en el paisatge.

OQP 18.3

Un paisatge urbà rehabilitat i valoritzat en la seva part històrica, amb un creixement ordenat i dimensionat d'acord a les necessitats reals, i unes àrees especialitzades integrades en el seu entorn paisatgístic

El territori de les serres de Montsià-Godall està vertebrat per un sistema de pobles i de petits assentaments (la Selleta, els Valentins, Ulldecona, Sant Carles de la Ràpita, Alcanar i les Cases d'Alcanar) que, en conjunt, constitueixen un valuós patrimoni urbanístic. No obstant això, cal destacar la important transformació que ha experimentat el paisatge en algunes parts d'aquesta unitat com a conseqüència d'un consum de sòl molt elevat, així com la dispersió i desarticulació amb les trames urbanes històriques que s'hi ha produït. Aquest és un fet especialment significatiu als sectors perifèrics d'Ulldecona i de Sant Carles de la Ràpita i a la costa d'Alcanar.

544

La implantació d'àrees especialitzades acostuma a tenir uns efectes intensos en la transformació del paisatge a causa de la seva localització, dimensió i imatge, que poc tenen a veure amb la lògica de formació dels assentaments urbans que s'hi han integrat històricament. En aquest sentit, cal destacar el polígon de Valldepins d'Ulldecona, ubicat entre el puig del Calvari, el riu de la Sénia i l'AP-7.

Criteris

- Protegir el caràcter dels nuclis que conserven l'aspecte i les dimensions semblants a quan van ser creats, i integrar gradualment els elements arquitectònics que, per la seva alçària, dimensions o aspecte, puguin provocar un canvi en la fisonomia de la façana urbana.
- Promoure un poblament compacte dels nuclis urbans ja consolidats per tal d'evitar la creació de nous assentaments urbans sense contigüitat a les trames existents.
- Estudiar la capacitat dels polígons industrials i comercials actuals amb l'objectiu d'afavorir-ne la compleció com a mecanisme per evitar la creació de nous polígons en altres indrets del territori.
- Prioritzar la localització dels nous projectes d'àrees especialitzades en sectors de creixement contigus a superfícies urbanitzades o ja construïdes i optimitzar les infraestructures i serveis preexistents.
- Aplicar, tant a les àrees d'activitat existents com a les de nova construcció, les especificacions de la *Guia d'integració paisatgística*.

gística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica elaborada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

- Afavorir unes fronteres nítides i de qualitat entre els espais urbans (residencials i industrials) i els espais agrícoles o naturals de les perifèries.

Accions

- Elaborar cartes de colors i memòries de qualitat dels materials de les façanes, paraments i cobertes en el marc del POUM que garanteixin la integració dels edificis en el seu entorn urbà i preservin el caràcter constructiu d'aquest paisatge.
- Elaborar una proposta de creació de parcs periurbans vinculats al paisatge de l'olivera, al paisatge del riu de la Sénia i al paisatge del litoral, que permetin dignificar i millorar el paisatge del litoral natural i construït d'Alcanar, combinat amb espais, àrees i itineraris per al seu ús públic.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de recuperar paisatgísticament el polígon Valldepins a Ulldecona, tenint en compte la seva ocupació prop del riu de la Sénia, seguint les prescripcions de la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica* elaborada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

OQP 18.4

Unes infraestructures lineals (AP-7, xarxa viària local, xarxa ferroviària, xarxa elèctrica, xarxa hidràulica, etc.) integrades paisatgísticament i que no malmetin la continuïtat paisatgística i social del territori

Els espais intersticials entre el litoral i la serra de Montsià i entre la serra de Montsià i la de Godall es veuen afectats per les infraestructures de comunicació, especialment la foia d'Ulldecona. Les infraestructures viàries haurien de ser tractades amb l'objectiu de permetre la connectivitat ecològica (moviment d'espècies animals i vegetals i fluxos de matèria i energia), paisatgística i social del territori.

Criteris

- Minimitzar la fragmentació física del territori entre les dues serres.
- Ser imaginatiu en el disseny de noves infraestructures lineals, amb inspiració en els valors i el caràcter dels paisatges on s'ubiquen.
- Adoptar les solucions adequades per minimitzar i amortir la presència d'infraestructures lineals al litoral del Montsià i a la foia d'Ulldecona.
- Les possibles noves infraestructures aèries haurien de seguir preferentment les traces establertes per les carreteres, i, quan no pugui ser així, s'han d'agrupar en corredors que hauran d'establir els instruments sectorials corresponents, amb criteris per minimitzar l'impacte en el paisatge.

Accions

- Elaborar estudis de connectivitat ecològica i integració paisatgística de les infraestructures viàries i ferroviàries de la foia d'Ulldecona.
- Prioritzar el finançament, a partir del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, de projectes de plantació de fileres arbrades, amb espècies arbòries adaptades a l'indret, associades al pas de les infraestructures pels nuclis urbans de la unitat.

QQP 18.5

Uns mosaics agraris formats per conreus de secà i de regadiu, productius, conservats com a referents estètics i identitaris, vinculats al manteniment dels elements de pedra seca de suport a l'agricultura, i exemples vius de paisatges mediterranis

El paisatge agrari de la unitat de les serres de Montsià-Godall respon en part a les característiques típiques del paisatge agrícola mediterrani, format per un mosaic de conreus de secà (vinya, olivera, ametller i cereals) que ocupen els llocs de menys pendent, dependent de la proximitat a les parts més elevades de les serres.

L'heterogeneïtat d'aquest tipus de paisatges és, precisament, un dels seus valors principals, inherent a l'estructura en mosaic que els caracteritza. De la mateixa manera, la diversitat d'hàbitats, d'estructures, de textures, de canvis fenològics i de percepció que es produeixen en aquests paisatges els fa mereixedors d'una protecció especial.

Aquests indrets són:

- Mosaic de fruita dolça amb conreus de secà: localitzat a la foia d'Ulldecona i a l'interior de les serres de Montsià-Godall.
- Mosaic de cítric amb altres conreus: localitzat al sud de la unitat, entre Ulldecona i Alcanar.
- Mosaic d'horta i fruita dolça: localitzat al voltant d'Ulldecona i sud-oest de la Sénia.

Criteris

- Conservar els mosaics agraris de la foia d'Ulldecona com a patrons agrícoles d'elevada biodiversitat, valor estètic i interès interpretatiu de la contribució humana sobre el paisatge.
- Posar en valor determinats elements de suport a l'activitat agrícola construïts al llarg del temps per tal d'obrir noves vies de desenvolupament rural lligades al turisme de descoberta i interpretació (arquitectura de la pedra seca, infraestructura d'aprofitament de l'aigua, etc.).
- Donar valor afegit als productes primaris d'aquestes zones —el vi, els fruits secs, l'oli, la fruita dolça, els cítrics i els productes d'horta— mitjançant estratègies de valoració del paisatge i de diferenciació del tipus de producció.
- Fomentar accions de restauració, millora i valoració dels paisatges agraris, principalment dels camps adjacents a les àrees urbanes i a les vies de comunicació principals.
- Mantenir i valorar els corredors agrícoles que s'interposen entre les peces aïllades d'espai litoral no construït i el nucli urbà de les Cases d'Alcanar.
- Mantenir els antics camins agrícoles i facilitar-ne la senyalització i l'aprofitament com a itineraris turístics i de promoció de rutes de descoberta del paisatge dels mosaics agroforestals i agraris.

Accions

- Habilitar mecanismes i incentius econòmics adreçats als propietaris per a la restauració i rehabilitació dels habitatges i construccions i el manteniment dels elements característics de l'arquitectura tradicional.
- Impulsar fórmules de custòdia del territori entre propietaris privats i entitats de custòdia per a la gestió responsable dels paisatges i els seus elements agrícoles i forestals, amb una implicació activa de la societat civil.

19. Delta de l'Ebre

Comarca:

Baix Ebre i Montsià.

Superfície:

30.802 ha.

Municipis:

La unitat inclou, parcialment o íntegrament, els municipis següents: Deltebre, Amposta, Sant Jaume d'Enveja, Sant Carles de la Ràpita, l'Aldea, l'Ampolla i Camarles.

546

El caràcter agrícola dominat pels conreus d'arròs és present a bona part de la unitat. Yasmína Curto, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Paisatge amb elevats valors caracteritzat pel relleu pla, on conflueixen harmònicament el medi natural i el medi humà.
- Amb uns valors naturals indiscutibles, més d'un 40% de la superfície està inclosa en alguna figura de protecció.
- Caràcter agrícola dominat pels conreus d'arròs, que ocupen bona part de la unitat.
- L'espai on no es dona activitat agrícola coincideix amb les llacunes i amb les zones naturals on es desenvolupa la vegetació potencial de la zona. També són els llocs més tranquils del delta, fet que afavoreix la nidificació i la cria de moltes espècies d'ocells.
- Paisatge traçat per tota una sèrie d'elements lineals (xarxa de reg i xarxa de camins).
- Les feines agrícoles i el procés vegetatiu de l'arròs són els agents que confereixen les llums i els colors tan diversos que caracteritzen les imatges del delta al llarg de l'any.
- L'arquitectura dels masos i altres construccions disseminades lligades al conreu de l'arròs.

Mirador

— Itinerari motoritzat

35 TV-3454, T-340, entre Amposta i Riumar

36 TV-4301, entre Deltebre i l'Ampolla

37 TV-3405, TV-3403, entre Amposta,
Sant Jaume d'Enveja i Deltebre

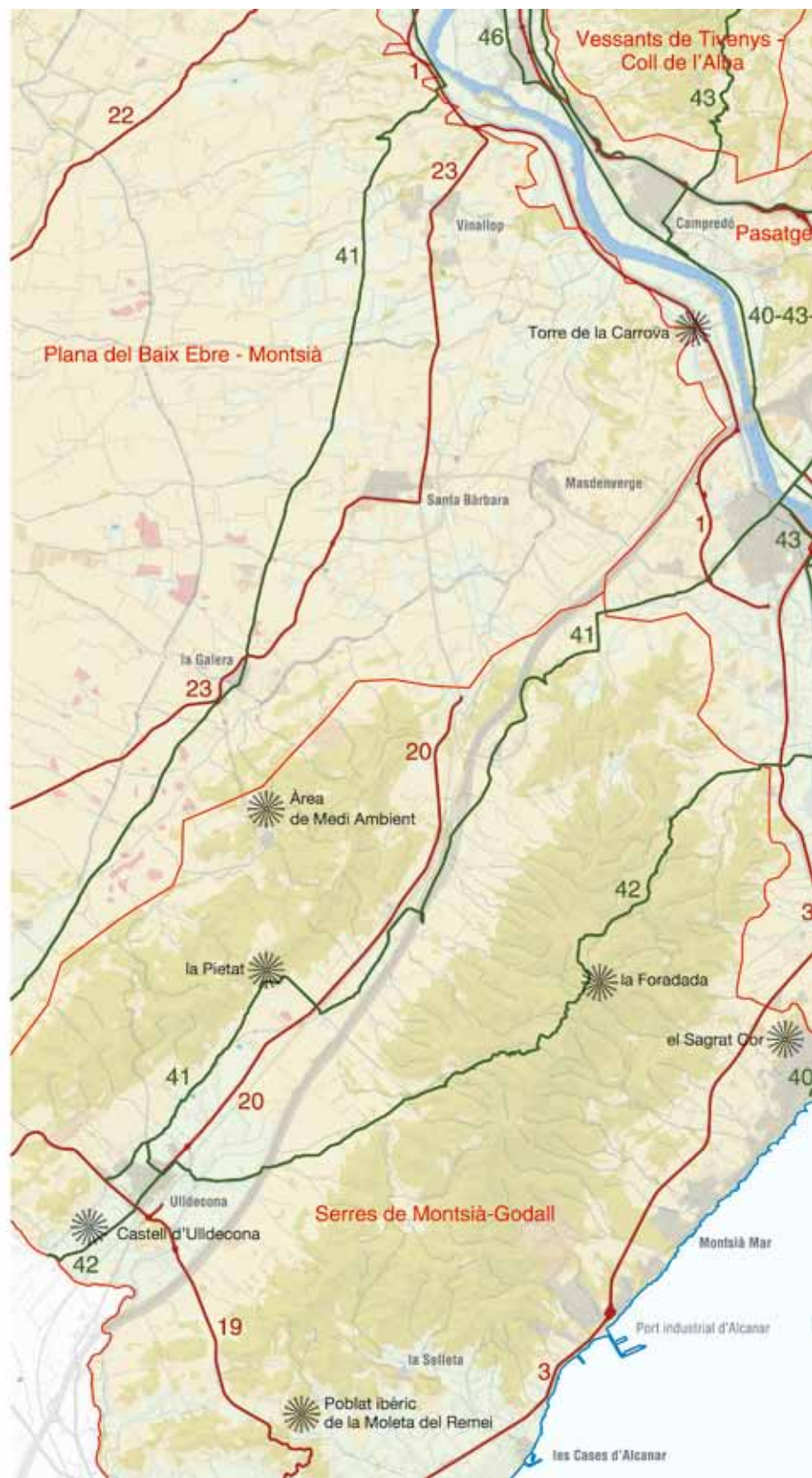
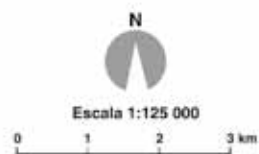
38 TV-3408, T-3406, entre Sant Carles de la Ràpita
i l'Eucaliptus

— Itinerari no motoritzat

40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre

46 GR-99

548

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge de la unitat delta de l'Ebre és el més singular de tot el territori de les Terres de l'Ebre. Aquesta singularitat ve donada per la morfologia que han construït els sediments que el riu diposita, per la dinàmica fluvial i pel contacte del riu amb el mar, però, sobretot, són els esdeveniments lligats a l'acció antròpica els que realment han condicionat el paisatge.

Els materials aportats pel riu, que donen una imatge molt homogènia al delta, són molt diversos. Predominen les sorres, els llims, les argiles i les graves. El sostre del conjunt de sediments que formen la plana al·luvial i deltaica sovint es troba molt antropitzat i recobert de sòls de conreu i materials de rebliment antròpic.

Tant la punta del Fangar com la de la Banya i pràcticament tot el cordó litoral del delta corresponen a dipòsits de sorres amb restes de troncs i closques marines. Pel que fa a la zona de l'illa de Buda, la zona del Garxao i les basses de l'Encanyissada i la Tancada estan formades per llims i sorres de color grisós, amb abundant matèria orgànica i un contingut elevat en sal. Es tracta de dipòsits de maresmes.

Aquesta configuració del paisatge condicionada per l'aportació de sediments té un motor imprescindible que és el riu Ebre, que entra

a la formació deltaica a partir del nucli urbà d'Amposta, des d'on recorre 27,6 km fins a arribar a la seva desembocadura, passant pels termes municipals de Deltebre i Sant Jaume d'Enveja. Molt a prop de la desembocadura, el riu es bifurca en dos braços, cosa que ha permès la formació de l'illa de Buda. El braç que desemboca a l'hemidelta esquerre ho fa pel cap de Tortosa i el braç que desemboca a l'hemidelta dret ho fa per la gola del Migjorn.

La xarxa hidrogràfica del delta no és solament el riu, tot al contrari: es troba totalment artificialitzada a partir d'una retícula formada per canals i séquies. Aquestes infraestructures de reg són veritables elements configuratius del paisatge i el principal dibuix en la matriu territorial. De canals n'hi ha molts però els principals, distribuïts segons el marge del riu són: a l'hemidelta esquerre, el canal de l'Esquerra de l'Ebre, de recorregut paral·lel al riu, i també la séquia Sanitària i un tram de la séquia N-II. A l'hemidelta dret, paral·lel al riu, es troba el canal de la Dreta de l'Ebre, i l'antic canal de navegació de l'Ebre, també anomenat canal de la Ràpita, que sorgeix des del municipi d'Amposta i es bifurca un cop passats els ullals (petits llacs d'aigua dolça) de Baltasar en el canal de la séquia Gran.

Al delta les precipitacions són variables, tot i que, generalment, les èpoques amb pluges més fortes són la primavera i la tardor. Un factor que és molt present en el paisatge deltaic és el vent: hi predominen forts vents de component nord-oest (mestral) espe-

550

Bassa de les Olles, a l'hemidelta esquerre. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

cialment intensos a l'hivern, que ocasionen ràfegues que poden arribar a assolir els 100 km/h, seguit de vents de component est (levant), responsables dels temporals que generen grans onades a la costa. També hi són característics els vents anomenats marines, produïts pel major caldeïament de la terra respecte del mar.

El clima mediterrani subàrid amb una temperatura mitjana anual de 17 °C i amb una oscil·lació tèrmica suau a causa de la influència litoral ha afavorit el conreu de l'arròs. La humitat és elevada tot l'any, a l'entorn del 70-80% i les gelades són molt poc freqüents.

El poblament vegetal del delta, per les seves peculiars característiques, és únic a les terres catalanes, tant pel potencial quantitatiu (s'han comptabilitzat més de set-centes espècies), com per la raresa de les seves comunitats vegetals. Els salobrans o sosars, amb plantes molt adaptades a la sal, es troben sobretot als punts de contacte del delta amb el mar, a causa de la salinització produïda per l'acció directa del mar i la salinitat de la capa freàtica. En aquests salobrans apareixen sovint dunes, anomenades tores i muntells, més o menys fixades per la vegetació. En una primera etapa s'hi troba el borró (*Ammophila arenaria*) i la lletera marina (*Euphorbia paralias*), després el poblament es va diversificant, amb un primer anell de *Sporolobus arenarius*. A l'interior de les masses d'aigua dels estanys hi ha macròfits (*naja*, *ruppia*, etc.) directament relacionats amb la riquesa ornitològica i piscícola d'aquests hàbitats. Els canyissars es troben en bona part de la superfície deltaica.

Els boscos de ribera, única comunitat forestal deltaica, apareixen on el terreny és més enlairat i amb presència constant d'aigua. L'albereda ocupa els llocs més alts i a les parts més baixes apareix el salzerar (*Salix alba*), però sovintegen els verns, els freixes, els oms, les vimeneres (o vimeteres) i altres arbres de caràcter subespontani com els pollancre, els eucaliptus, les robínies, els plàtans i espècies d'interès com el lligabosc de riu (*Lonicera biflora*). A la banda de la influència més marina, el bosc es va empobrint fins que només queden els tamarius.

Als ullals s'hi fan nenúfars com la nimfea blanca (*Nymphaea alba*) i les llengües d'oca (*Potamogeton sp*), que envaeixen els canals i els arrossars.

Evolució històrica del paisatge

El delta, com la majoria de deltes actuals, va iniciar la seva formació fa uns sis mil anys, quan es van detenir les pujades del nivell del mar degudes a la finalització de l'última glaciació. En aquell moment el nivell del mar es trobava entre els cent i cent vint metres per sota del nivell actual i les aportacions del riu es dipositaven en zones més llunyanes.

Les primeres teories apunten a un delta de tipus estuari que arribava fins a Tortosa, ja que avui en dia aquesta zona està formada per terres d'al·luvió. Hi ha teories que estimen que el front deltaic, en l'època romana, ja arribava a l'illa de Gràcia (a uns vint quilòmetres de la desembocadura actual, al terme municipal de Deltebre).

La presència de dades cartogràfiques més precises a partir del segle x permet descriure l'evolució paisatgística del delta. Sabem que a partir dels segles xiv i xv, es produeix un màxim creixement del delta a causa de la gran desforestació que es va produir per la demanda de fusta en la construcció d'embarcacions per a la navegació transatlàntica després del descobriment d'Amèrica.

La torre del Sòl-del-Riu, construïda per la ciutat de Tortosa al 1575 per a protegir-la dels pirates àrabs que acostumaven a atacar la zona, evidencia els canvis de la morfologia del delta. L'Arxiu Municipal de Tortosa conserva llibres de l'obra, on s'explica que aquesta torre va ser construïda just a la desembocadura principal del riu. Les restes es troben actualment al mar, a 3,6 km en línia recta de la costa actual, enfront del braç de riu que aïlla l'illa de Buda del delta.

Al segle xx ja existien les fletxes del Fangar i de la Banya amb una configuració molt semblant a l'actual. Amb les avingudes del 1937 les diferents boques del riu van continuar sent operatives i fins i tot se'n van obrir de noves. Tot això va canviar a partir de la segona meitat del segle xx, quan es va reduir quasi totalment el cabal sòlid del riu a la desembocadura, a causa principalment de la construcció dels embassaments del riu Ebre. Es va passar de 150-200 × 10⁵ tn/any a 2,6 × 10⁵ tn/any de dipòsits al·luvials. Tot això va produir una alteració en la tendència de creixement del delta, que va passar a ser un sistema dominat per les ones del mar.

Paral·lelament a la formació geològica del delta hi ha l'evolució de les activitats humanes. Històricament, el delta ha estat poc habitat a causa de la insalubritat de les maresmes (els mosquits transmetien malalties com la malària), les inundacions produïdes pel riu i la salinitat (que impedia el cultiu). Aquestes condicions però, no van impedir que se n'explotessin productes com la sal i el peix des de fa molts segles.

El primer document que parla d'activitats econòmiques al delta és la Carta de Població de Tortosa de Ramon Berenguer IV (conquistador de la ciutat el 1148) datada l'any 1149. En aquest document s'esmenten activitats com les salines i la pesca a les llacunes, activitats que segurament ja es portaven a terme durant l'ocupació àrab. Tot i produir-se sal al llarg de molts segles, no és fins al segle xv quan l'extracció de la sal va prendre una rellevància especial, i es va exportar a moltes parts d'Itàlia.

Durant el segle xvi es va produir una important decadència econòmica provocada per atacs de pirates turcs i berbers, juntament amb unes males collites. No va ser fins al segle xvii que els monjos cistercencs de Benifassà van introduir el cultiu de l'arròs.

La població del delta va créixer poc a poc fins a arribar al segle xviii als tres mil habitants. En aquesta època es van iniciar al delta els cultius més o menys continus, i s'exportaven massivament les soses. A mitjan segle xix la població del delta estava formada per unes 3.300 persones, les quals, l'any 1867, es repartien de la manera següent: 312 a Camarles, 599 a l'Aldea, 817 a la Cava, 650 a Jesús i Maria i 936 a Sant Jaume d'Enveja.

L'any 1860, amb la construcció del canal de la Dreta de l'Ebre, i el 1912 amb la construcció del canal de l'Esquerra, es va produir

Fins al s. XIX	s. XIX-1960	1960-1980	1980-actualitat
Delta natural	Transformació intensa	Transformació moderada	Transformació escassa
Població molt escassa	Població en creixement	Creixement lent de la població	Població estabilitzada
Delta en creixement	Delta en creixement	El delta no creix en extensió	El delta no creix en extensió
Molts hàbitats salins	Apareixen els hàbitats d'aigua dolça (canals)	Molts hàbitats aquàtics	Pocs hàbitats salins
Riu no contaminat i amb dipòsits al·luvials	Riu no contaminat i amb dipòsits al·luvials. Sedimentació en arrossars	Riu amb contaminació, fauna exòtica i sense sediments	Riu amb major contaminació, sense sediments i menor cabal
Conca no regulada	Conca moderadament regulada	Conca molt regulada	Conca molt regulada
Petites hortes	Agricultura tradicional de l'arròs	Agricultura química i mecanitzada	Agricultura química i mecanitzada, amb artificialització hidrològica
Economia de subsistència: caça, pesca, agricultura i ramaderia extensiva	Economia de subsistència: caça, pesca, agricultura i ramaderia extensiva	Caça intensiva	Caça controlada
Economia de mercat basat en la sal	Economia de mercat: sal, agricultura, pesca, serveis i indústria	Economia de mercat: sal, agricultura, pesca, serveis i indústria	Economia de mercat: sal, agricultura, pesca, serveis, indústria, aqüicultura i turisme

Períodes històrics del delta segons el model d'explotació humana del territori (Ibáñez, 1999)

la colonització agrària definitiva del delta i per tant, el paisatge va començar a prendre la forma actual. Amb la introducció massiva del cultiu de l'arròs, es van reduir molt les llacunes i maresmes, i es va introduir la gambúsia, peix que s'alimenta de larves de mosquit. En aquests moments, es van començar a donar enfrontaments entre agricultors i pescadors perquè l'aigua procedent dels arrossars afectava les aigües de les llacunes. El cultiu de l'arròs es va convertir aleshores en l'activitat humana dominant.

552

L'evolució històrica i paisatgística del delta dels darrers cinquanta anys està molt marcada per la reducció dels dipòsits al·luvials i el canvi de la dinàmica del delta cap a la dominància de l'onatge i l'erosió marina. Com a conseqüència d'aquest canvi de dinàmica, l'any 1990 es va trencar la barra del Trabucador.

Al llarg de les últimes dècades, s'ha anat desenvolupant una nova activitat econòmica al delta: el turisme. Als anys seixanta es van construir les urbanitzacions de Riumar i l'Eucaliptus, que van comportar l'alteració d'algunes zones singulars i amb alt valor ecològic, com les dunes.

Per frenar la degradació dels ecosistemes naturals del delta, l'agost de 1983 es va crear la figura del Parc Natural del delta de l'Ebre, a fi de salvaguardar aquests paratges i afavorir-ne alhora el desenvolupament econòmic i agrícola. El primer decret de creació de l'espai natural fou ratificat i ampliat per un altre del 23 d'octubre de 1986, on es va declarar el delta de l'Ebre com la primera zona humida de Catalunya.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual de la unitat del delta de l'Ebre és un paisatge molt peculiar i amb unes dinàmiques de canvi secular molt accelerades, a causa de la seva geologia i formació. Actualment, els retrocessos de la costa deltaica varien d'un a tres metres anuals, a causa de la interrupció del subministrament sedimentari. A banda de la seva dinàmica natural, el delta és un espai eminentment transformat per l'activitat agrícola, on els espais naturals han quedat reduïts a llacunes de mides variables.

El principal ús del sòl del delta de l'Ebre és el del cultiu de l'arròs, que ocupa el 63,5% de tota la superfície de la plataforma deltaica. Puntualment hi ha alguns conreus de fruita dolça i hortes, que ocupen una superfície del 2,3% i s'ubiquen on les aigües freàtiques són més profundes.

La producció i la comercialització de l'arròs del delta es concentra en un 65% en dues grans cooperatives de primer grau: Arrossaires del delta i la Cooperativa del Montsià. Ambdues cooperatives dis-

Mas deshabitada a prop de Camarles. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

posen d'instal·lacions de mides poc proporcionades amb l'escala dels altres elements presents al delta; no obstant això, es tracta d'elements molt puntuals. En aquest sentit, en els darrers anys s'han anat construint noves instal·lacions agrícoles auxiliars. Per bé que aquestes construccions no han arribat a l'extrem de generalitzar-se, per les seves característiques volumètriques, puntualment també han canviat la fesomia de l'assentament dispers tradicional del paisatge deltaic que tradicionalment estava format per unes poques construccions i barraques fetes amb materials propis del territori.

L'agricultor del delta cada cop és més conscient dels valors ambientals que té el territori on conrea. Tot i això, l'ús de fertilitzants en el cultiu de l'arròs pot provocar eutrofització i anòxia i afectar, principalment, les llacunes litorals i les badies deltaïques.

El paisatge actualment dominant del delta té un caràcter agrícola i altament transformat gràcies a una densa xarxa de canalitzacions: per una banda canals i séquies d'aportació d'aigua i, per una altra, canalització de desguassos per a facilitar el drenatge. La xarxa de reg general està formada bàsicament pels canals de la Dreta i de l'Esquerra de l'Ebre, que es troben a un o dos metres sobre el nivell del mar quan entren al delta. La llera del riu Ebre recull les aigües de drenatge d'aquests dos canals.

Dels canals principals en surten els secundaris, que alhora es divideixen en séquies primàries, secundàries i terciàries que acaben formant una retícula de base quadrangular. Hi ha, per tant, una densa retícula d'elements lineals per on transcorre l'aigua a tot el delta. Aquesta xarxa té una doble funció: aportar aigua als conreus i transportar aigua dolça per tal de disminuir la salinitat dels sòls.

La mà d'obra agrícola és en gran part familiar. Normalment és el propietari el que cultiva la terra, tot i que en els darrers anys s'està donant un relleu generacional negatiu.

Quant a distribució d'usos del sòl, l'11,2% del territori de la plana correspon a aigües continentals i el 9% es troba coberta de canyissars i jonqueres, refugi per a molts ocells aquàtics que fan del delta un espai d'interès biològic excepcional.

Així, en aquest paisatge dinàmic, particular i a la vegada complex, hi conviuen diferents espais i activitats. Entre els espais on l'ésser humà hi intervé constantment hi ha els agrícoles, arrossars principalment, i els construïts que, tot i tenir una superfície ocupada poc destacada, en els darrers anys han experimentat un creixement molt fort. En alguns casos aquestes infraestructures han estat abandonades (hivernacles, granges, etc.), i les parcel·les han estat tancades sense cap criteri paisatgístic.

Algunes línies elèctriques aprofiten el traçat de les carreteres ja existents. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Al delta existeixen principalment dos nuclis urbanitzats. El més gran és Deltebre, que es va formar el 1981 amb la unió dels municipis de Jesús i Maria i la Cava, els quals, a la vegada, s'havien segregat de Tortosa el 1977. El segon és Sant Jaume d'Enveja, a l'hemidelta dret. La resta de nuclis són més petits: els Muntells, l'Eucaliptus, el Poblenou del Delta i Riumar. Els nuclis més importants, Deltebre i Sant Jaume d'Enveja, es desenvolupen en una sèrie de semicorones al costat del riu. En la primera hi ha el nucli central, normalment a les proximitats de l'església. La segona semicorona té un bon nombre d'espais buits i certa discontinuïtat morfològica quant a edificació.

Pel que fa a dinàmiques urbanístiques, el desenvolupament turístic ha provocat que municipis com Sant Jaume o Deltebre hagin crescut molt i ràpidament, fet que ha comportat un canvi substancial en la percepció del paisatge urbà d'aquests indrets en pocs anys.

També cal destacar l'elevat nombre de línies de baixa i mitjana tensió que travessen el delta en totes direccions, cosa que dona una sensació de desordre. Els habitants que han viscut al delta quan aquest encara no estava electrificat consideren aquest fet un dels principals impactes visuals que ha patit la zona en els darrers quaranta anys.

Les dinàmiques paisatgístiques al delta no depenen solament de la superfície i l'estat del cultiu de l'arròs, ja que hi ha tota una sèrie de processos, com l'erosió, que el determinen de manera important. L'origen és la minva en les aportacions sòlides d'origen continental, la qual cosa ha fet que la capacitat d'erosió dels agents dinàmics del litoral no pugui ser compensada per un cabal sòlid equivalent. Actualment, el cabal sòlid que hi arriba és inferior a l'1% de la quantitat total que arribava abans de la construcció dels grans embassaments en conca. Especialment importants són els efectes dels últims tres embassaments abans de la desembocadura de l'Ebre: Mequinensa (1.533 hm³, 1966), Riba-roja (209 hm³, 1969) i Flix (11 hm³, 1948). Els sediments que haurien d'arribar a la plana deltaica no hi arriben, i es van dipositant als embassaments.

L'augment del nivell relatiu del mar, a causa, per una banda, del canvi climàtic i, per una altra, de la subsidència, pot causar la inundació del delta. No es descarta un ascens del mar de 50 cm al llarg dels pròxims cent anys, fet que amenaçaria gairebé la meitat de la superfície.

Encara que aquestes dinàmiques geomorfològiques no tindran uns efectes visibles a curt termini, actualment són temes que es tracten i preocupen molt la societat i els científics del territori.

Expressió artística del paisatge

L'escriptor que millor ha descrit el paisatge de les Terres de l'Ebre és Sebastià Juan Arbó que, amb la seva novel·la *Terres de l'Ebre*, va inventar literàriament el món del delta. Les seves obres *Los hombres de la tierra y el mar* (1971), *Narracions del Delta* (1965), *Terres de l'Ebre* (2002), junt amb *Camins de nit* (1985) i *Tino Costa* (1988), formen un corpus literari cabdal per donar a conèixer el territori ebrenc en general i, en concret, el delta. S'hi poden trobar

descripcions de quan encara el cultiu d'arròs no havia arribat al delta:

"Al fons es dreçaven les altes serralades de Caro, que, amb el Montsià a un costat i a l'altre les serres de Cardó i els cims llunyans del Montsant, enclloïen la plana de l'Ebre en un cercle immens i desigual, obert com un ample mirador cap a Llevant. Avui les serres apareixien clares, tenyides d'un lleu matís blavenc, aèries, transparents, amb pinzellades de sol en els espadats i ombres d'un blau més opac en els cingles i les fondalades. Vers el nord descendien brusquement i es perdien per trobar-se de bell nou més ençà, convertides en una cadena de muntanyes baixes, que emergien per darrera dels turons propers, cada volta més baixes i més allunyades, fins a confondre's amb l'horitzó, en obertes i clares llunyanies. A prop d'allí, i a la part oposada, s'albirava Sant Carles de la Ràpita... Per aquells dies el conreu de l'arròs encara es desconeixia. La ribera era una ininterrompuda planúria de terres pantanoses; el jonc, el senill i la xisca i la menuda grama cobrien els prats, i les llúdries i les guineus pul·lulaven arreu pels aiguamolls." (Juan Arbó, 2002: p. 68)

La poesia de Gerard Vergés descriu la magnitud i la infinitat del paisatge deltaic que ha aportat, junt a la flora i la fauna, una esplendor que convida a introduir-s'hi:

"...Parlo de la verdor d'un Delta immens;
Parlo dels vols dels ibis (milers d'ibis
com volves vives de la neu més blanca)
i del flamenc rosat (de l'íntim rosa
d'un pit de noia gairebé entrevist).
I parlo del coll-verd brunzint per l'aire
com la pedra llançada per la fona,
de l'anguila subtil com la serpent,
la tenca platejada de les basses.
Parlo del gran silenci on es fonien
l'aigua dolça del riu, la mar amarga."
(Vergés, 1991: p. 53)

Un altre poeta que s'inspira en els paisatges del delta és Albert Roig:

"...Pàxera o fojja, la mansuetud
De l'horta i el meandre, que m'atura,
m'escampa olor de brasa, em poso cendra.
Entusiasme de plantes que s'obrin.
La fum que en puja, en rengles d'oncetada
Pàgina, estrofes de l'Ebre on m'evoco...
... Al pensar-hi, bouots que salobregen
Poses, a la Platjola, i, a la Tancada,
Vores de bava i bova, també anguiles.
(Una àdena allí sota bova engronsa)

Cap a arriades dunes; i la brisa,
Per entre bassa i dia, la vellesa
En mi. Quan res no sé de mi, encara."
(Roig, 1991: p. 89 i 90)

Imatge del rodatge de la pel·lícula Sahara a la platja del Fangar. Parc Natural del Delta de l'Ebre

Pel que fa referència a les arts visuals, destaca l'artista Manel Margalef (Ampostà, 1964) que, a partir de mitjan dècada dels noranta, va basar el seu treball en representacions conceptuals d'elements d'identitat territorial del delta i en l'estudi del seu propi paisatge. Així, les seves obres aporten una doble lectura: la primera, el nexa personal entre l'objecte i l'artista, i, la segona, la interpretació que els espectadors poden fer de l'obra en si.

La caça d'ànecs i els arrossars són algunes de les imatges més representades del delta. De tota manera, els paisatges nus, poc rics en vegetació i en horitzons llunyans també han estat font d'inspiració d'artistes. És el cas de Josep M. Peguerols Abadie (Tortosa, 1962), amb una obra que reproduceix les platges desèrtiques i salvatges, *L'auet*; Perejaume (Sant Pol de Mar, 1957), que amb una reivindicació a la recerca d'espectadors descontextualitza un grup de cadires de teatre traslladant-les a un entorn natural, la platja del Fangar, o Josep Benet Espuny (Tortosa, 1920).

Són molts els fotògrafs que s'han inspirat en el paisatge del delta, especialment en la llum i els colors que presenta, per realitzar les seves fotografies.

El paisatge del delta també ha estat immortalitzat en diverses pel·lícules com, per exemple, *Delta*, d'Oriol Ferrer; *Au però Au*, de Guillermo Barberà, o *Sahara*, de Breck Eisner. L'any 2004 el grup U2 va escollir la punta del Fangar del delta de l'Ebre per enregistrar un videoclip promocional de la cançó "Vertigo".

Valors en el paisatge

La unitat de paisatge del delta de l'Ebre és un espai amb valors paisatgístics destacats, ja que és la zona humida més representativa no solament de les Terres de l'Ebre, sinó de tota Catalunya. És un territori amb una harmonia de conjunt donada per la seva topografia i per l'ús del sòl, amb els arrossars com a monocultiu i la xarxa de reg que marca la configuració del territori. Aquesta identitat paisatgística no solament s'observa físicament o geogràficament, sinó que la gent que habita aquest paisatge també ha adquirit un

Camps d'arròs llaurats a l'hemidelta dret. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

tret diferencial, que es fa notar, entre d'altres, per la seva variant dialectal de la llengua.

Els valors estètics del delta són molts i diversos; el model agrícola productiu basat en l'arròs ha generat un paisatge homogeni concebut a partir de parcel·lacions més aviat petites separades per la xarxa de reg. També considerat un valor identitari, el cromatisme que presenta el delta al llarg de l'any té un valor estètic remarcable. Tot i ser homogeni és canviant amb les estacions, ja que el cultiu té unes tonalitats de verd a groc molt graduals de maig a octubre. Els mesos que van de novembre a febrer el camp es queda sense cultiu i s'inunda, cosa que dóna un altre aspecte al conjunt. Els mesos de preparació del terreny —febrer, març i abril—, el delta sembla gairebé desèrtic, ja que solament es veu el color de la terra fins que es torna a inundar per iniciar la sembra. Aquí comença una altra vegada la gamma de colors d'aquest espai.

A part de l'espai agrícola, el delta té un gran nombre d'espais naturals, tots ells amb valors estètics remarcables, ja que es troben en bon estat de conservació. Es poden destacar les basses, especialment la bassa de la Tancada, una de les més contemplades per la bona accessibilitat i els miradors que té al voltant. No es pot oblidar la desembocadura del riu Ebre amb tots els seus braços, illes i garxals. L'illa de Buda és un d'aquests espais de bellesa incommensurable que, amb la presència d'arrossars, arbres, espais naturals, ramaderia i una fauna excepcional, és un dels espais més harmònics de tot el delta; no en va, l'entrada de visitants hi està restringida.

El riu, que travessa el delta al llarg de 27 km, també té un valor estètic destacable, sobretot per l'acompanyament de vegetació de ribera, que introdueix elements verticals en un clar contrast amb l'horitzontalitat dominant.

Cal no oblidar les vastes platges, platges verges que pràcticament són ininterrompudes: des de la platja del Fangar, passant per la de la Marquesa, la de Riumar, la de Buda, la de l'Alfaca, la Platjola i la dels Eucaliptus, fins a la barra del Trabucador.

Les platges pràcticament verges van des del Fangar fins a la barra del Trabucador. Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Com a elements aïllats amb un valor estètic associat hi ha el far de la Banyà, que destaca per l'alçària que té (25 m) i el far del Fangar (8 m).

A part dels valors ecològics reconeguts, la unitat delta de l'Ebre té un elevat valor ecològic en la seva totalitat, ja que els espais agrícoles no inclosos dins de cap espai protegit tenen molta importància per a espècies d'aus que hivernen, nidifiquen o s'alimenten en aquests llocs.

556

Quant a espais protegits, totes les zones humides que es localitzen al delta de l'Ebre formen part del Pla d'espais d'interès natural (PEIN) i, a més, estan catalogades com a espais naturals de protecció especial sota la figura de parc natural (excepte les antigues salines de Sant Antoni). Bona part d'elles, a més de la categoria de parc natural, tenen altres figures més restrictives, com per exemple: reserva natural de fauna salvatge, refugi de fauna salvatge o bé reserva natural parcial. Aquests espais naturals constitueixen zones d'especial rellevància per a la nidificació de nombrosos ocells.

Pel que fa als espais humits, es distingeixen els ubicats a l'hemidelta esquerre i els de l'hemidelta dret. Les zones humides de l'hemidelta esquerre són:

—La bassa de les Olles, que pertany al terme municipal de l'Ampolla, amb una superfície de 82 ha. Es tracta d'una de les llacunes més petites del delta i que presenta una clara eutrofització.

—La llacuna del Canal Vell, dintre del terme de Deltebre, amb més de 260 ha, la més gran de l'hemidelta esquerre. Un petit sector a l'extrem nord-oest de la llacuna correspon a la reserva natural de fauna salvatge de l'Estació Biològica del Canal Vell. La principal alteració hidrològica que pateix aquesta llacuna és el seu rebliment natural.

—L'espai conegut com el Garxao es troba a l'esquerra de la desembocadura actual de l'Ebre i té una superfície de 212 ha. Es tracta d'una llacuna molt poc profunda i en plena formació, amb un gran dinamisme. Està constituïda per petites illes que van canviant de forma segons la deposició de sediments que el riu aporta. Es

troba protegit sota la figura de refugi de fauna salvatge atès l'important nombre d'aus immigrants que alberga.

—L'illa de Sant Antoni limita per la dreta amb la desembocadura actual de l'Ebre i pel sud-est es troba unida a l'illa de Buda per l'antiga gola nord. Té una forma gairebé triangular i una superfície de 165 ha. Aquesta illa és, en la seva totalitat, reserva natural de fauna salvatge.

—A la punta del Fangar (lòbul deltaic septentrional) i a la platja de la Marquesa es localitza el sistema de dunes més extens i complex de tot el delta, que ocupa una superfície de 1.210 ha. En aquesta zona hi trobem la reserva natural de fauna salvatge de la punta del Fangar, constituïda per la platja de la Marquesa i per una franja marina de la badia del Fangar, les aigües de la qual presenten una important eutrofització.

Les zones humides ubicades a l'hemidelta dret són:

—L'Alfacada, una llacuna litoral amb unes dimensions de 200 ha, ubicada al costat de la gola del riu Migjorn. Malgrat haver sofert una degradació i una reducció importants en els darrers anys, actualment l'espai està recuperant part de la seva extensió natural, gràcies a la reconversió dels arrossars que l'envolten.

—La llacuna de la Platjola, amb una superfície de 61 ha, ubicada a l'extrem est de la urbanització l'Eucaliptus. Aquest espai es caracteritza per l'espessor i l'alçada dels canyissars i per unes aigües fortament eutròfiques.

—L'illa de Buda abasta unes 1.100 ha, 250 de les quals són arrossars i la resta correspon a un ampli ventall d'ambients naturals: canyissars, jonqueres, salicornars i llacunes litorals.

—El riu Migjorn és un braç de riu de 3,5 km de longitud que antigament havia estat una desembocadura del riu principal. Tanmateix, actualment té les característiques d'un canal llarg i estret, funciona més com una llacuna que no pas com un riu i es troba flanquejat per canyissars.

—L'espai de l'Encanyissada està format per les llacunes de l'Encanyissada (840 ha), del Clot i de la Nòria, que sumen, en total, més de 906 ha d'extensió.

—La Tancada és una altra de les llacunes litorals del delta, amb una extensió de 240 ha i protegida sota la figura de reserva natural de fauna salvatge. Molt a prop d'aquesta llacuna hi trobem la bassa dels Ous, un petit aiguamoll de menys de 4 ha que queda fora de l'àmbit del PEIN i del Parc Natural i que actualment es troba amenaçat per l'extensió dels arrossars adjacents.

—Les antigues salines de Sant Antoni es troben entre la llacuna de la Tancada i la badia dels Alfacs. El nivell d'inundació és variable segons l'època de l'any, fet que condiciona la formació de petites illes. Aquesta zona humida forma part de l'espai del PEIN però és l'única que queda exclosa de l'àmbit del Parc Natural.

—L'illa de Sapinya és una illa fluvial relativament petita, ja que abasta unes 7 ha. Aquesta zona humida ha estat declarada re-

serva natural parcial atès que allotja una de les masses forestals de ribera de major extensió i més ben estructurades del conjunt del delta, en la qual destaquen les salzedes i les alberedes, a més d'altres espècies vegetals molt singulars.

—Els Erms de Casablanca, de 160 ha, es localitzen a l'extrem occidental de l'Encanyissada i, en realitat, formarien part del mateix complex lacustre, però n'han quedat deslligats per camins, canals de reg i arrossars. S'hi localitzen una vintena de masses d'aigua, entre lluents i ullals, tot i que la majoria presenten un estadi avançat de rebliment.

—La punta de la Banya és una península ubicada a l'hemidelta dret que ocupa més de 2.760 ha, una part de les quals estan sota concessió per a l'explotació de sal (salines de la Trinitat). Tota la punta de la Banya és reserva natural parcial, ja que es tracta d'un autèntic refugi per als ocells. No obstant això, la barra del Trabucador, que fa de nexa entre el delta i la punta de la Banya, queda exclosa d'aquesta protecció.

—Les platges de l'Alfacada, de la Platjola i dels Eucaliptus i els erms de la Tancada constitueixen una zona humida amb una extensió de gairebé 400 ha i amb una gran singularitat paisatgística.

El delta també destaca per les platges, que constitueixen l'exemple més important de formació sedimentària recent de la península

Ibèrica, tant per la magnitud com pels processos sedimentaris actuals que s'hi poden observar. Hi són presents platges extenses, cordons sorrencs i formacions dunars, sotmesos a una intensa dinàmica marina i eòlica, que configura alhora una morfologia canviant segons l'estació de l'any o la climatologia.

Des del punt de vista dels valors històrics, les activitats tradicionals com l'extracció de sal i sosa, la pesca, la caça i la ramaderia mantenen una economia de mercat que ha perdurat durant el temps. La pesca i l'extracció de marisc són activitats que encara es realitzen amb mètodes tradicionals i l'extracció de sal té més de dos segles d'història, encara que actualment solament es dona a la punta de la Banya.

Tanmateix l'omnipresència del conreu de l'arròs i la xarxa de regadiu que l'estructura (canals, séquies, rescloses, casetes dels guardacanal, etc.), és l'element amb major valor històric.

Com a valors simbòlics i identitaris cal destacar, sobretot, el riu Ebre i el conreu d'arròs i la seva xarxa hidràulica.

Pràcticament tot el conjunt del paisatge del delta, des de les platges i el mar fins als aiguamolls i la zona agrícola, té valors productius. El fet de ser un espai tan característic a escala estatal ha generat que hi hagi una entrada molt gran de turisme i, sobretot, durant els darrers anys. Aquest turisme visita el delta per diferents

Reserva natural parcial de la punta de la Banya. Departament de Territori i Sostenibilitat

La xarxa de canals, amb els seus camins associats, és un dels principals valors històrics d'aquest paisatge. ICC, Fons Cuyàs

558

motius, com les platges, l'ornitologia, la caça o la pesca, o el gaudi del paisatge en general. A més, aquest espai té valors productius relacionats amb l'agricultura de qualitat com l'arròs, que es comercialitza amb la Denominació d'Origen Protegida Arròs del Delta de l'Ebre, constituïda pels termes municipals de Deltebre i de Sant Jaume d'Enveja i també part dels terrenys del delta de l'Ebre que comprèn els termes municipals de l'Aldea, Amposta, Camarles, l'Ampolla i Sant Carles de la Ràpita.

El delta és escenari de nombrosos anuncis, sessions fotogràfiques i pel·lícules. Al llarg de l'any s'hi fan entre trenta i quaranta rodatges, fet que demostra el valor productiu d'aquest paisatge.

El delta de l'Ebre també acull el centre d'interpretació MónNatura Delta de l'Ebre de la Fundació Catalunya-La Pedrera. El centre ofereix activitats lúdiques i didàctiques, vinculades a la sal, la pesca tradicional i els ocells, que permeten conèixer de prop el valor del paisatge de la zona.

Els valors socials del delta de l'Ebre es posen en relleu amb la freqüentació que té aquest espai, sobretot en cap de setmana, Setmana Santa i durant l'estiu. Hi acudeixen turistes que cerquen el repòs en les platges o bé practicar activitats diverses a l'aire lliure, principalment cicloturisme i ornitologia. El contacte humà amb el medi natural o agrícola és constant a tota la unitat, sense relativament gaire esforç. L'àmbit marítim presenta una oferta basada en la platja. Es practiquen esports com el surf de vela (*windsurf*) o el surf d'estel (*kitesurf*) a zones com el Trabucador, on els forts vents permeten aquest tipus d'activitats. El riu també té un elevat

valor d'ús social. S'hi realitzen activitats com el rem, el piragüisme o la conducció de moto d'aigua. Des del punt de vista turístic, els últims trams de riu són aprofitats per barques que transporten els visitants fins a la desembocadura mentre contemplen el paisatge.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

L'estructura horitzontal del delta de l'Ebre no possibilita l'existència de miradors interiors que proporcionin una visió de tot el conjunt. Els miradors existents, normalment al costat de les basses, donen una perspectiva dels indrets naturals de l'àrea.

Els millors miradors de la plana deltaica estan situats a les unitats de paisatge veïnes, com l'ermita de Sant Cristòfol (situada a la unitat litoral del Baix Ebre) i els miradors del coll de l'Alba a la unitat vessants de Tivenys-coll de l'Alba. Un altre mirador molt proper als límits del delta és el Sagrat Cor, situat a Sant Carles de la Ràpita. La proximitat d'aquests miradors permet apreciar amb prou detall els elements que formen el paisatge deltaic.

L'ermita de Sant Cristòfol és el mirador més indicat per observar amb detall l'hemidelta esquerre i, molt especialment, la punta i la badia del Fangar. Des d'aquest mirador, en un primer pla s'observen el nucli de l'Ampolla amb les seves extensions urbanes dedicades a l'habitatge turístic.

Les vistes des del mirador del coll de l'Alba, a causa de la seva major elevació, són les que permeten la visió del cos central del delta; des d'aquí es poden distingir els camps d'arròs i les vores arbrades del riu. També s'aprecien els nuclis urbans de Deltebre i Sant Jaume d'Enveja així com les cases i els masos dispersos per tota la superfície.

El Sagrat Cor permet l'observació de l'extrem de l'hemidelta dret i, molt especialment, la badia dels Alfacs, delimitada per la barra del Trabucador. Les vistes al delta des d'aquest punt permeten distingir, a més dels camps d'arròs, els espais naturals protegits.

A la unitat delta de l'Ebre cal destacar tres itineraris motoritzats amb interès paisatgístic:

— Itinerari Amposta-Riumar (hemidelta esquerre) per les carreteres T-340 i TV-3454, que voreja longitudinalment el riu fins a la punta exterior del delta. Circula paral·lel al canal de l'Esquerra i permet observar, a més dels camps d'arròs, el conjunt de plantacions d'horta, més comunes en el primer tram, associades a les cases i els masos de les seves vores. A partir del nucli urbà de Deltebre, l'itinerari segueix entre el sistema de canals de reg i les vores del riu. A l'esquerra de la carretera destaca la visió de les aigües de la bassa de l'Estella que forma part del Parc Natural, on es molt fàcil observar el vol de les aus que hi resideixen. Finalment, l'itinerari acaba a la urbanització Riumar, molt a prop de la platja.

— Itinerari Deltebre-l'Ampolla per la carretera TV-4301. Aquest itinerari creua transversalment l'hemidelta esquerre i és menys transitat que l'anterior. És recomanable per observar les darreres

dessecacions de les antigues llacunes del delta; de fet, el traçat d'aquesta carretera passa pel que havia estat el límit natural entre la terra ferma i el sistema lacustre costaner. Al llarg d'aquest itinerari es pot observar la xarxa secundària de séquies de reg que creua tot el delta emmarcant els camps d'arròs. Poc abans d'arribar a Sant Jaume d'Enveja, a l'esquerra en direcció al riu, es poden observar l'agrupació de cases de Balada com a mostra del bon estat de conservació del que era l'habitatge rural del delta.

— Itinerari Sant Carles de la Ràpita-l'Eucaliptus per la carretera TV-3406. És un dels itineraris més freqüentats de la zona i que finalitza a la platja dels Eucaliptus, on l'amplitud del solar i els serveis turístics que s'hi ubiquen són un atractiu per als turistes.

Entre els itineraris no motoritzats, cal assenyalar el tram deltaic del GR-99, equivalent per a excursionistes a l'itinerari motoritzat d'Amposta a Riumar. Els seus traçats són paral·lels i els elements a observar són pràcticament els mateixos.

El camí de Sant Jaume de l'Ebre uneix el nucli urbà de Sant Carles de la Ràpita amb el de Sant Jaume d'Enveja. L'aspecte més interessant d'aquest itinerari és el fet que passa per la vora de la llacuna de l'Encanyissada, un espai protegit amb un elevat valor natural; per Poblenou del Delta, un nucli habitat a la vora de la llacuna reconegut per la seva restauració, així com també pels espais naturals d'aquesta part del delta.

En el sistema de comunicacions intern del delta fins fa pocs anys calia destacar els històrics passos de barca entre Sant Jaume d'Enveja i Deltebre, però actualment el pont Lo Passador substitueix aquesta funció d'unió entre els dos darrers nuclis.

Diverses administracions locals, encapçalades pel mateix Parc Natural, han dissenyat i senyalitzat un complet conjunt de rutes, tant a peu com en bicicleta, per visitar els aspectes més interessants dels espais naturals.

Possible evolució del paisatge

Les dinàmiques a les quals està sotmès el paisatge de la unitat delta de l'Ebre es mantindran en un futur proper. Erosió marina, subsidència, augment de l'activitat turística i incertesa en el cultiu de l'arròs seran els principals agents que modelaran el paisatge al delta.

Pel que fa al sòl agrícola, s'ha arribat al màxim d'ocupació en superfície. No es preveu que hi hagi noves parcel·les ja que, on no hi ha arrossar hi ha alguna figura de protecció que hi limita els usos. L'arrossar és el principal conreu que es preveu mantenir en un futur al delta de l'Ebre. És un producte que ha rebut la qualificació de denominació d'origen protegida per la seva qualitat. A més, és l'únic cultiu que, pel fet de ser inundable, manté la salinitat del sòl en bones condicions per poder-hi conrear.

Pel que fa al paisatge urbà, es preveuen canvis en el parc edificat i un cert creixement dels nuclis, per la seva situació i pel nou ventall d'activitats que s'ofereixen. No es preveu que les noves

Espais urbanitzats dels Muntells i de l'Eucaliptus, a l'hemidelta dret. ICC

intervencions afectin gaire el paisatge sempre que no sobresurtin excessivament pel que fa a l'alçària, que acostuma a ser de planta i pis, o dos pisos.

Els espais intersticials entre les edificacions es mantenen en bon estat i contribueixen a l'esponjament del nucli urbà. S'hauria de vetllar perquè aquests espais mantinguin el seu caràcter.

Si la dinàmica marina pot modificar la línia de costa erosionant o dipositant, l'augment relatiu del nivell del mar pot enfonsar el delta sota les aigües. Aquest augment del nivell del mar, degut al canvi climàtic, va en paral·lel a la pèrdua de cota del delta a causa de la subsidència. Paisatgísticament això significaria perdre uns terrenys que aporten riquesa i diversitat a la plana deltaica. Es creu que evolucionaria cap a un delta amb les mateixes funcions i usos que hi ha actualment però amb una superfície total molt més petita.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El delta de l'Ebre és un paisatge format per terres d'al·luvió, principalment llims provinents dels sediments arrossegats pel riu Ebre. Aquesta aportació ha disminuït considerablement. És a dir, hi ha una greu mancança de sediments, amb el risc de pèrdua de superfície deltaica que això comporta.
- Lligat al punt anterior, s'està erosionant la costa en alguns indrets a una velocitat considerable. Per exemple, el lòbul central del delta retrocedeix aproximadament a una velocitat de 20 m/any.

Amenaces

- L'augment del nivell del mar. El canvi climàtic és una realitat, i terrenys com el delta corren un risc elevat. En aquest sentit, hi hauria tant una disminució de la plana deltaica com la directa submersió de terrenys causada per l'augment del nivell del mar.
- Relacionat amb el punt anterior, cal estar atents a la salinització d'espais que actualment gaudeixen de vegetació d'aigua dolça (llacunes) o de ribera (espais limítrofs al riu).

Fortaleses

- Pel que fa a la comercialització de l'arròs, existeixen fusions entre cooperatives agrícoles que permeten obrir nous horitzons i ampliar el mercat, amb una producció més concentrada i amb unes tecnologies més actualitzades. Per tant, es guanya en competitivitat i es redueix el risc d'abandonament de terrenys fèrtils.
- Augment de bones pràctiques agrícoles amb la introducció de mesures agroambientals. En aquest sentit, ja es comença a notar l'augment de la qualitat de les aigües que surten dels camps, tot i que encara manca molta conscienciació.
- Augment de la tecnologia pel que fa a maquinària. Es considera un punt fort ja que d'aquesta manera els agricultors es poden alliberar de moltes càrregues i els facilita treballar el camp, fet que fa disminuir-ne l'abandonament.
- El Parc Natural del delta de l'Ebre vetlla per la conservació dels valors geològics, biològics, ecològics i paisatgístics.
- Existeixen diverses entitats de custòdia al territori que vetllen per conservar els valors d'algunes zones. És un exemple la bassa de l'Aufacada i les Salines, custodiades per la Fundació Catalunya-La Pedrera dins del complex MónNatura Delta de l'Ebre.
- Els usos que es donen a tot el delta són múltiples, cosa que constitueix un dels punts forts que afavoreixen el caràcter identitari de l'espai, sempre que es mantingui un equilibri entre els diferents actors del territori (agricultors, turistes, caçadors, pescadors, etc.).

560

Oportunitats

- Actualment s'estan redactant i revisant molts dels POUM dels municipis que configuren el delta de l'Ebre. És una oportunitat per introduir-hi actuacions en relació amb el paisatge i aportacions que provinguin de la participació pública.
- La introducció d'energies renovables al delta pot ser una oportunitat si es fa correctament. Des d'instal·lar panells fotovoltaics en sostres d'edificacions o petits aerogeneradors fins a aprofitar la biomassa residual del cultiu de l'arròs, aquests recursos (sol, vent i biomassa) poden adequar-se al paisatge sempre que es faci de manera planificada, ordenada i amb criteris paisatgístics.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 19.1

Un delta amb uns valors naturals, socials i estètics ben conservats i amb qualitat paisatgística, i que compagini l'agricultura, la pesca, la ramaderia i la caça amb l'ús turístic i el gaudi del paisatge

El paisatge del delta de l'Ebre és un paisatge cultural creat recentment, resultat d'una naturalesa modulada per les activitats humanes que s'hi han desenvolupat de manera intensiva al llarg dels darrers cent anys, a partir de la construcció dels canals de regadiu de la dreta i de l'esquerra de l'Ebre.

Els contorns marítics del delta, així com alguns fragments interiors, estan constituïts per marjals, aiguamolls, maresmes, torberes o llacunes salobres. Aquest va ser el paisatge dominant del delta fins a principis del segle xx, quan era considerat una zona marginal, mentre que el 1984 el delta va passar a integrar el Parc Natural del delta de l'Ebre. L'interior de la superfície deltaica és constituïda per un monoconreu d'arròs, acompanyat dels seus sistemes de regadiu i els vials d'accés.

El resultat de tota aquesta dinàmica ha estat la formació d'un paisatge agrari de rics contrastos visuals al llarg de l'any, que es complementa amb uns paisatges litorals propis de les zones humides.

Criteris

- Gestionar adequadament tots els espais agrícoles i naturals de la unitat, tant els que gaudeixen d'alguna figura de protecció com els que no, amb l'objectiu d'assolir una qualitat paisatgística adequada.
- Garantir l'existència d'uns paisatges naturals que combinin el respecte per l'evolució i la dinàmica naturals amb el manteniment del patrimoni material (coeteres, casetes de pescadors, etc.) i dels valors culturals associats a aquesta mena de paisatges.
- Vetllar pel manteniment dels arrossars a les àrees que envolten els espais protegits, atesa la seva funció d'àrea tampó.
- Facilitar i promoure les iniciatives voluntàries de conservació de la natura i el paisatge mitjançant, entre d'altres, l'Agrupació de Defensa Vegetal (ADV) de l'arròs i altres cultius al delta de l'Ebre, ProDelta i les entitats ecologistes i de custòdia del territori.

Accions

- Garantir la connexió entre els espais naturals inclosos al PEIN i el Parc Natural, amb el riu i els altres espais del PEIN com les serres de Montsià-Godall, les serres de Cardó-Boix i el massís del Port.
- Creació d'un consorci o parc agrari com a figura de gestió de tots o alguns espais agrícoles del delta. El consorci actuaria tant dins de l'EIN com a la resta de territori de la unitat, i vetllaria per una agricultura respectuosa amb el medi ambient i que conservi el caràcter que identifica el delta.

OQP 19.2

Uns paisatges construïts, tant en sòl urbanitzable com en sòl no urbanitzable, endreçats i amb volumetries, materials i revestiments integrats en el paisatge de la plana deltaica

Criteris

- Garantir l'establiment d'edificacions aïllades que responguin a models i tipologies edificatòries pròpies de la zona, sense caure en la mera repetició de models arquitectònics. S'utilitzaran materials d'acabament que presentin colors i textures que siguin harmònics amb el caràcter del paisatge deltaic i no introdueixin contrastos estranys que desmillorin la imatge dominant.
- Promoure l'adequació paisatgística de les instal·lacions associades a les explotacions agràries —magatzems, granges, coberts per a la maquinària, sitges, dipòsits, etc.

Accions

- Regular l'aspecte paisatgístic de la façana urbana de Deltebre i de Sant Jaume d'Enveja, ateses les seves peculiaritats i ca-

racterístiques. Aquesta regulació hauria d'incloure una proposta de regulació de les tipologies, els volums o els colors, que els POUM haurien d'anar incorporant.

- Regular les construccions d'habitatges en sòl rústic, entenent que aquesta realitat representa una peculiaritat sobretot manifesta al delta de l'Ebre.
- Estudiar la possibilitat de permetre aquests assentaments a partir de l'establiment d'uns criteris de densitat segons els patrons tradicionals, i amb la incorporació de mesures d'integració paisatgística d'acord amb les tipologies edificatòries pròpies del delta.
- Elaborar un inventari de les principals construccions en sòl no urbanitzable del delta de l'Ebre que estiguin fora d'ús (hivernacles, magatzems, granges, etc.) i de baixa qualitat paisatgística, i especificar una nova finalitat per a cada construcció (eliminació, reutilització en usos diferents, etc.).